

Waarderen van begraafplaatsen

Praktijkonderzoek

Koos Brandon Bravo

22 mei 2018
Reinwardt Academie
100612824

Waarderen van begraafplaatsen

Praktijkonderzoek Reinwardt Academie - Bachelor Cultureel Erfgoed

Auteur: Koos Brandon Bravo

Begeleidende docenten: Annemiek de Jong en Gerdie Borghuis

Studentnummer: 100612824

E-mail: koosbrandonbravo@gmail.com

Groningen, mei 2018

Een woord vooraf,

Als je iets voor f90,- koopt en je hebt er voor f100,- plezier aan, dan heb je toch winst gemaakt.

Ik wil graag iedereen bedanken die mijn verhalen over waarde heeft aan moeten horen in mijn afstudeertraject.

Mijn lieve vrienden die mij de laatste zet hebben gegeven om het af te maken en dag en nacht voor mij klaar staan, Sophie Spendel, Stacey Haarsma en mijn zus Fré Brandon Bravo.

Daarnaast wil ik ook graag Erfgoedpartners bedanken voor het mij kennis te laten maken met dit onderwerp. En natuurlijk alle andere partijen die betrokken zijn bij het project Levend Erfgoed en iedereen die hierover een gesprek met mij wilde aangaan.

En natuurlijk mijn begeleider, Annemiek de Jong, die nooit moe van mij is geworden.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Opzet en methode van onderzoek	7
1.1 Afbakening	7
1.2 Methodes	7
2. Waarderen van erfgoed in Nederland	10
2.1 Historisch kader museaal waarderen	10
2.2 Op de museale weegschaal	11
2.3 Waarderingssystemen uit het overige erfgoedveld	12
3. Waarderen van begraafplaatsen in Nederland en Engeland	15
3.1 Waarderen van begraafplaatsen in Nederland	15
3.2 Waarderen van begraafplaatsen in Engeland	19
4. Elementen voor een integraal waarderingssysteem voor begraafplaatsen	21
5. Concept waarderingssysteem Groningen	24
6. Casus: Het concept op de Zuiderbegraafplaats	27
6.1 Zuiderbegraafplaats	27
6.2 Conclusie pilot	29
Conclusie	31
Aanbevelingen	33
Bronnenlijst	34
Bijlagen	36
Bijlage 1: Schema waarderingscriteria verschillende erfgoed domeinen	37
Bijlage 2: Interview Leon Bok	38
Bijlage 3: Interview Anita van Breugel	51
Bijlage 4: Concept waarderingsformulier Koos Brandon Bravo	54
Bijlage 5: Ingevulde waarderingsformulieren	56

Inleiding¹

Begraafplaatsen en kerkhoven zijn bedreigd erfgoed.

Dit komt omdat hun toekomst momenteel lang niet altijd zeker is. Eén van de grootste oorzaken hiervoor is de verminderde inkomsten die gemeentes binnenkrijgen nu meer mensen kiezen voor een crematie.

Bij een crematie hoeven er geen grafrechten gekocht te worden, dé inkomstenbron voor begraafplaatsen, daarnaast worden crematies voornamelijk uitgevoerd door particuliere bedrijven. Nu er minder grafrechten verkocht worden kan dit bij (kleine) gemeenten zorgen voor financiële problemen bij het onderhouden van begraafplaatsen.

Om deze reden zijn veel gemeenten bezig met het zoeken naar nieuwe manieren van exploitatie en het mogelijk herbestemmen van de begraafplaatsen.

Voor sommige begraafplaatsen betekent dit dat zij een herdenkingspark worden, dit is een geheel andere functie. En andere begraafplaatsen kiezen ervoor om er een functie bij te nemen, zoals een arboretum.

Maar onafhankelijk van waarvoor gekozen wordt, één ding is duidelijk: de begraafplaats of kerkhof kan niet precies zo blijven als hij is. Veelal zullen er graven en grafmonumenten verwijderd en/of verplaatst moeten worden. Hetzelfde kan gelden voor de flora.

Je kan je afvragen of dat erg is. Van oudsher is het de traditie namelijk dat graven geruimd of geschud worden en er nieuwe overledenen ter aarde worden besteld. De afgelopen 100 jaar is deze traditie, op de Nederlandse algemene begraafplaats althans, pas veranderd naar het voor langere tijd handhaven van graven.

Toch is het belangrijk dat een begraafplaats of kerkhof niet geruimd wordt zonder dat nader onderzoek heeft plaatsgevonden, deze plaatsen dragen namelijk veel verschillende waardes met zich mee.

Hoe en waar een begraafplaats is aangelegd vertelt wat over de archeologische en landschappelijke historie van die plek. De (belangrijke) personen die er liggen vertellen wat over de cultuurhistorie, even als de grafmonumenten dat zelf doen. En de mensen die in de buurt van waar deze begraafplaats ligt geboren en getogen zijn kunnen zich verbonden voelen met deze historie. Dat is dan een deel van hun identiteit.

Toch is het niet zo dat elke begraafplaats of kerkhof dezelfde waardes in dezelfde mate heeft.

En als de gemeenten noodgedwongen deze plekken toch moeten herbestemmen kan helaas niet altijd alles bewaard worden.

Om erachter te komen wat belangrijk is, wat waarde heeft, en vervolgens een gefundeerde beslissing te maken over wat wel en wat niet kan blijven moeten deze begraafplaatsen en kerkhoven gewaardeerd worden.

In Nederland heeft bijna elke erfgoedsector zijn eigen waarderingsmethode. In de publicatie *Eenheid en verscheidenheid* komen de erfgoeddomeinen archeologisch erfgoed, gebouwd erfgoed, groen erfgoed, stedenbouwkundig erfgoed, cultuurlandschappen en roerend erfgoed aan bod.²

In deze publicatie wordt de begraafplaats zowel bij groen erfgoed als bij gebouwd erfgoed genoemd. Ook in de praktijk gebeurt dit, want waar De Nieuwe Ooster in Amsterdam voornamelijk onderzoek doet naar de landschaps- en tuinhistorie, concentreert de gemeente Groningen zich bij de Zuiderbegraafplaats op de grafmonumenten. Maar juist het ensemble van flora, waterpartijen, bijgebouwtjes en grafmonumenten maakt een begraafplaats of kerkhof waardevol. Het ensemble schetst het beeld van de historie van de plek.

Op dit moment is er dus de noodzaak dat veel begraafplaatsen en kerkhoven gewaardeerd moeten worden. Of dit nu is om aan te tonen dat bepaalde grafmonumenten prioriteit verdienen op de onderhoudslijst van de begraafplaats nu er minder geld binnen komt, of omdat een gemeente van plan is de begraafplaats her te bestemmen, er moet duidelijk worden hoe waardevol de begraafplaats of het kerkhof is.

¹ K. Brandon Bravo, *Paper vooronderzoek: De waarde van begraafplaatsen en kerkhoven*. (Groningen, 2017)

² Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed*. (Amersfoort, 2014)

Maar er bestaat in Nederland momenteel geen integraal waarderingssysteem voor begraafplaatsen en kerkhoven en hun landschappelijke elementen. Het is van belang dat die er wel komt als men niet alles, inefficiënt als dat is, apart wil blijven waarderen.

De hoofdvraag van dit onderzoeksverslag luidt dan ook:

“Welk waarderingssysteem kan bijdragen aan het inzichtelijk krijgen van de waarden van Groningse begraafplaatsen”

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn de volgende deelvragen gesteld:

1. Welke waarderingssystemen zijn er in de erfgoedsector en in hoeverre zijn zij relevant voor een conceptwaarderingssysteem voor begraafplaatsen
2. Wordt er al gewerkt met een waarderingssystematiek voor begraafplaatsen in de Nederlandse en buitenlandse erfgoedsector?
3. Uit welke elementen zou een waarderingssysteem moeten bestaan om van nut te zijn voor begraafplaatsen?
4. Hoe ziet een conceptwaarderingssysteem voor Groningse begraafplaatsen eruit?
5. Werkt de methode, voortvloeiende uit het conceptwaarderingssysteem in de praktijk: een casus?

Als eerste is er meer gedetailleerd onderzoek nodig naar de waarderingssystemen die in andere erfgoedsectoren gebruikt worden. Vervolgens moet er gekeken worden naar, zoals uit mijn vooronderzoek bleek, het integrale waarderingssysteem voor begraafplaatsen die Engeland gemaakt heeft en hoe de begraafplaatsen in Nederland gewaardeerd worden. Dit onderzoek realiseerde ik in de afgelopen periode en dit mondt uit in een concept gemaakt voor een integraal waarderingssysteem voor begraafplaatsen en kerkhoven. Dit concept werd vervolgens getoetst aan de praktijk in Groningen, zoals in het volgende hoofdstuk beschreven zal worden.

1. Opzet en methode van onderzoek

Om de hoofdvraag en deelvragen die hierboven staan te beantwoorden is er gebruik gemaakt van verschillende dataverzamelmethodes. De verschillende dataverzamelmethode zorgen voor triangulatie en dat zorgt voor verhoging van de geldigheid van het onderzoek.³

1.1 Afbakening

Begraafplaatsen komen in vele soorten voor (natuurbegraafplaatsen, plattelandskerkhoven enzovoorts) en zijn te vinden op verschillende geografische locaties door het hele land.

Om ervoor te zorgen dat het onderzoek niet te uitgebreid wordt en om het verslag duidelijker te maken is het onderzoek op een aantal vlakken afgebakend.

Het theoretische deel van dit onderzoek is (met een kleine uitstap naar Engeland) nationaal gericht. De praktijkgerichte casus van dit onderzoek beperkt zich tot de stad Groningen en haar gemeentelijke begraafplaatsen. Er is voor de stad Groningen gekozen omdat verschillende (erfgoed) instellingen hier actief bezig zijn met projecten ter behoud van begraafplaatsen en kerkhoven. Een onderdeel van het huidige project is dan ook het realiseren van een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen en kerkhoven.⁴

Ook is de gemeente Groningen actief bezig met het beleid en toekomstbeeld van de begraafplaatsen.⁵ En wanneer er in dit onderzoekverslag wordt gesproken over een begraafplaats dan zal dit over een gemeentelijke begraafplaats gaan tenzij dit specifiek anders vermeld is. Bijzondere, Joodse, Islamitische e.a. begraafplaatsen zullen buiten beschouwing worden gelaten. Voor het beantwoorden van mijn hoofd- en deelvragen is het niet nodig specifiek onderzoek te doen naar deze andere vormen van begraafplaatsen. In de inleiding wordt de term 'kerkhoven' nog wel gebruikt maar dit gebeurt alleen vanwege de (historische) context. Zo kan er een beter beeld gevormd worden van de aanleiding tot dit onderzoek.

1.2 Methodes

Deelvraag 1: Welke waarderingsystemen zijn er in de erfgoedsector en in hoeverre zijn zij relevant voor een conceptwaarderingssysteem voor begraafplaatsen?

Om deze vraag te beantwoorden is er literatuuronderzoek gedaan. De twee bronnen waar voornamelijk gebruik van is gemaakt zijn *Op de museale weegschaal* en *Eenheid en verscheidenheid*.⁶ In beide bronnen zijn criteria te vinden waar het erfgoed op getoetst wordt. Bij *Op de museale weegschaal* heb ik per criterium geanalyseerd in hoeverre het criterium relevant kan zijn voor een begraafplaats. Bij *Eenheid en verscheidenheid* heb je te maken met meer criteria dan in *Op de museale weegschaal*. Om het overzichtelijk te maken heb ik alleen naar de hoofdcriteria gekeken van de verschillende erfgoed domeinen en deze in een schema naast elkaar gezet. Door middel van kleuren heb ik groepen gemaakt van dezelfde, al zij de verwoording misschien iets anders, criteria. Die groepen heb ik verdeeld onder de hoofdcriteria om vervolgens ook per criterium te analyseren in hoeverre het relevant is voor een integraal waarderingsstelsel voor begraafplaatsen. Aan het einde van het hoofdstuk heb ik een overzicht gemaakt van de criteria uit beide bronnen die relevant kunnen zijn voor een integrale waarderingsmethodiek voor begraafplaatsen.

Deelvraag 2: Wordt er al gewerkt met een waarderingsmethodiek voor begraafplaatsen in de Nederlandse en buitenlandse erfgoedsector?

Om deze vraag te beantwoorden is er contact opgenomen met Leon Bok, funerair deskundige, Vereniging de Terebinth, stichting die zich inzet voor het behoud van funerair erfgoed en de

³ N. Verhoeven, *Wat is onderzoek?* (Den Haag: Boom Lemma Uitgevers, 2010), 108

⁴ B. Ramakers, *Levend erfgoed: Beheer en behoud van begraafplaatsen in Noord-Nederland projectschets*. Groningen, 2015.

⁵ Gemeente Groningen, *Een graf in de stad, beleid voor begraven en begraafplaatsen in Groningen*. (Groningen: 2012), 35.

⁶ T. Luger e.a., *Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Amersfoort, 2013) ; Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardering van het materiële erfgoed*. (Amersfoort, 2014).

Gemeente Groningen, loket begraafplaatsen. Met Leon Bok had ik een interview over zijn methode van het waarderen van begraafplaatsen. Vereniging de Terebinth had geen tijd voor een interview maar mijn vragenlijst werd doorgestuurd naar een medewerker. Niet veel later kreeg ik een email terug van Anita van Breugel, architectuurhistorica en lid PR werkgroep van vereniging de Terebinth, die zelf ook waarderungen had uitgevoerd en mijn vragenlijst beantwoord heeft. Van het loket begraven kreeg ik het telefoonnummer van teamleider René Kuipers die open stond voor een interview. Helaas voegde het interview met René geen relevante informatie toe aan mijn onderzoek, om deze reden wordt er verder in dit onderzoeksverslag ook niet meer naar verwezen. De interviews en de waarderingsmethodes heb ik geanalyseerd waarbij steeds de vraag was in hoeverre dit doorgevoerd kon worden in een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen. Daarnaast werd er een blik geworpen op een Engels integraal waarderingsstelsel, *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*.⁷ Ook deze literatuur werd geanalyseerd en vervolgens beschreven in hoeverre de criteria relevant zijn voor een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen voor Nederland.

Deelvraag 3: Uit welke elementen zou een waarderingsstelsel moeten bestaan om van nut te zijn voor begraafplaatsen?

Deze deelvraag wordt beantwoord door de resultaten van de eerdere twee deelvragen te analyseren. Per bron wordt kort beschreven welke elementen relevant zijn voor een integrale waarderingsmethode. Concluderend wordt beschreven hoe een volledig integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen er idealiter uit zou zien.

Deelvraag 4: Hoe ziet een conceptwaarderingssysteem voor Groningse begraafplaatsen eruit?

Na de conclusie van de vorige deelvraag is er een concept waarderingsformulier gecreëerd. Elk uitgekozen element wordt beredeneerd en ondersteunt door een afbeelding van het desbetreffende element uit het waarderingsformulier.

Deelvraag 5: Werkt de methode, voortvloeiende uit het conceptwaarderingssysteem in de praktijk: een casus?

Het concept waarderingsformulier, dat het resultaat is van de vorige deelvraag, werd in een pilot getest om deze deelvraag te beantwoorden.

Het doel was om erachter te komen in hoeverre dit concept hand- en werkzaam is in de praktijk.

Na contact te hebben gehad met Leo Dijkstra zou ik het concept testen op de begraafplaats in Woltersum waar de vrijwilligers al daar mijn waarderingsformulier zouden invullen.

Omdat de periode van tien weken beperkt is, is het helaas niet gelukt om het concept met hen te testen.

Hierna heb ik contact op genomen met de gemeente Groningen en Henk Bakker, rondleider op onder andere de Zuiderbegraafplaats.⁸ De gemeente Groningen is helaas niet op mijn verzoek in gegaan. Henk Bakker reageerde enthousiast en wilde mijn concept uittesten. In de zoektocht naar meer respondenten bedacht ik mij dat ik bij het beantwoorden van deelvraag 3 (welke elementen zou een waarderingsstelsel moeten bestaan om van nut te zijn voor begraafplaatsen?) had geconcludeerd dat mijn integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen laagdrempelig moest zijn. Dit kon meteen getest worden door een aantal leken het concept waarderingsformulier in te laten vullen. Vier van mijn vrienden waren bereid het uit te testen. Omdat het Henk Bakker rondleider is bij de Zuiderbegraafplaats en de vier andere respondenten ook in Groningen wonen is de nieuwe casus begraafplaats de Zuiderbegraafplaats geworden. Henk Bakker heeft in zijn eigen tijd de begraafplaats bezocht en daar mijn waarderingsformulier ingevuld, verder vragen van hem heb ik via de mail beantwoord. De vier respondenten die geen kennis hadden van de Zuiderbegraafplaats hebben online research gedaan naar de begraafplaats en kregen van mij 120 foto's die ik zelf heb gemaakt tijdens

⁷ J. Ray red., *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*. English Heritage. (2014).

⁸ H. Bakker (versie onbekend)

<http://www.henkbakker.nl>, geraadpleegd 3 mei 2018

een bezoek aan de begraafplaats. Ook heb ik iedereen uitleg gegeven over hoe het waarderingsformulier ingevuld diende te worden. Ik heb ze ook gevraagd om kritisch naar het formulier op zich te kijken en om opmerkingen en vragen op te schrijven. Een aantal respondenten hebben mij ook persoonlijk feedback gegeven op het formulier.

De feedback en formulieren heb ik vervolgens op de volgende punten geanalyseerd.

Vormgeving: Is het concept in zijn geheel overzichtelijk?

Criteria: Zijn de criteria duidelijk?, Missen er criteria?

Hulpvragen: Zijn de hulpvragen duidelijk?

Uitvoering: Wordt het formulier ingevuld zoals de bedoeling is?, Worden er één of meerdere grafmonumenten tegelijk gewaardeerd bij het onderdeel 'grafmonumenten'?, Kan ook daadwerkelijk de hele begraafplaats gewaardeerd worden?

Zelf heb ik ook het waarderingsformulier kritisch geanalyseerd op deze punten. Uit deze analyse volgende verbeterpunten en aanbevelingen voor een doorontwikkeling van het concept waarderingsformulier en een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen.

2. Waarderen van erfgoed in Nederland

Waarde toekennen aan erfgoed gebeurt al eeuwen. We vinden iets mooi of bijzonder genoeg om het te bewaren. Maar het is pas vrij recent dat dit gedaan wordt op een meer wetenschappelijke en methodische manier.⁹

Wanneer je vandaag de dag erfgoed wilt waarderen in Nederland is de kans groot dat er specifiek voor jouw erfgoeddomein een waarderingsmethode is, of je nu bezighoudt met objecten in een depot, immaterieel erfgoed, landschappen, gebouwen of archeologische vondsten.

Het probleem van de begraafplaats is dat het niet maar onder één erfgoeddomein te plaatsen is. In de brochure *Eenheid en verscheidenheid* van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wordt de begraafplaats al bij twee domeinen genoemd onder het kopje 'definitie van het domein'.¹⁰

En zou je de begraafplaats elk met het waarderingsstelsel uit desbetreffend erfgoeddomein waarderen dan zullen er twee verschillende waarderingen uit komen.

Om een volledige waardering en waarderingsstelsel te maken is het belangrijk onderzoek te doen naar de waarderingsstelsels van de andere erfgoeddomeinen en te besluiten wat daaruit bruikbaar is voor begraafplaatsen.

2.1 Historisch kader museaal waarderen

Ieder erfgoeddomein heeft zijn eigen historisch kader wat betreft waarderen. Zo worden in de zeventiende eeuw al kastelen hersteld vanwege de ouderdom en geschiedkundige waarde maar heeft Nederland pas in 2012 het Immaterieel Erfgoed verdrag van Unesco bekrachtigd, waardoor het waarderen van immaterieel erfgoed nog maar kort gebeurt.¹¹¹²

Maar zoals eerder beschreven krijgt het waarderen van erfgoed over het algemeen in de tweede helft van de twintigste eeuw echt vorm. In 1984 werd de Wet tot Behoud van Cultuurbezit (WBC) geïntroduceerd. Deze wet had het doel om ervoor te zorgen dat objecten die van nationaal belang zijn (en in privé bezit) niet zomaar naar het buitenland verdwijnen.¹³

Hiervoor moest een lijst van 'belangrijke' objecten komen. Om erachter te komen of een object op de lijst geplaatst kon worden moest dit gewaardeerd worden. Voor het eerst in Nederland werden er waarderingscriteria opgesteld om deze objecten te kunnen waarderen.¹⁴

Deze criteria vormden in 1990 een basis voor het *Deltaplan voor Cultuurbehoud*. Het Deltaplan was onder andere een waarderingsmethode die werd geïntroduceerd om de achterstanden in beheer en conservering weg te werken.¹⁵ In het Deltaplan waardeert een museum zijn collectie met een landelijk referentiekader en komt ze tot een categorie A (topcollectie), B (kerncollectie), C (ondersteunende collectie), of D (af te stoten collectie). Door dit landelijke referentiekader wordt er ook voor het eerste gesproken van een 'Collectie Nederland'.¹⁶

Dit Deltaplan vormde vervolgens een uitgangspunt voor het *Museum Inventarisatie Project* (MUSIP) dat tussen 1997 en 1999 werd uitgevoerd. Het grootste verschil tussen het Deltaplan en MUSIP was dat MUSIP de eigen instelling gebruikt als referentie kader in plaats van een landelijk kader.

⁹ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardering van het materiële erfgoed*. (Amersfoort, 2014), 11.

¹⁰ Ibidem, 19 & 23.

¹¹ Ibidem

¹² M. Brugman, "immaterieel erfgoed" <https://www.unesco.nl/cultuur/immaterieel-erfgoed>, geraadpleegd 30 april 2018.

¹³ WBC, hst IIIA, art 14b, geraadpleegd op 19 oktober 2017.

¹⁴ T. Luger e.a., *Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Amersfoort, 2013), 9.

¹⁵ "EERSTE FASE 'DELTAPLAN CULTURBEHOUD': PRIORITEIT CONSERVERING KUNSTCOLLECTIES; WVC 310 miljoen voor achterstanden bij musea."

<https://www.nrc.nl/nieuws/1990/12/13/eerste-fase-deltaplan-cultuurbehoud-prioriteit-conservering-6949949-a626470> (13 december 1990), geraadpleegd op 2 oktober 2017.

¹⁶ T. Luger e.a., *Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Amersfoort, 2013), 9.

Het Deltaplan en MUSIP zijn twee museaal gerichte waarderingssystemen. Hierna zijn er, op basis van deze twee methodes, specifieke criteria ontwikkeld voor onder andere fotocollecties, medisch academische collecties en natuurhistorische collecties.¹⁷

Toch, hoewel het gaat over waarderingssystemen in Nederland, is dit stuk niet compleet zonder één buitenlandse methode te noemen. Namelijk *Significance 2.0* uit Australië dat in 2001 werd gepubliceerd.¹⁸ Het uitgangspunt van deze waarderingmethode is een 'statement of significance', een samenvattende tekst over het object of deelcollectie die met argumenten de waarde beschrijft.

Dit systeem is een belangrijke inspiratiebron geweest voor verschillende Nederlandse waarderingssystemen. Zoals bijvoorbeeld het in 2010 uitgebrachte *Hulpmiddel voor de culturele waardering van historische interieurs* en de in 2011 gepubliceerde *Handreiking roerend religieus erfgoed* en meest recentelijk, de in mei 2013 geïntroduceerde *Op de museale weegschaal*.¹⁹

2.2 Op de museale weegschaal

Voor het museaal, of ook wel roerend, erfgoed is *Op de museale weegschaal* een leidend waarderingssysteem. In deze methode wordt zoals in *Significance 2.0* ook gebruik gemaakt van een 'statement of significance', vertaald naar 'beschrijving van betekenis' in de publicatie.^{20 21} Anders dan haar voorganger, het Deltaplan, wordt er niet langer gewaardeerd aan de hand van letters, (A,B,C,D) maar moet degene die de waardering uitvoert aangeven of het object of deelcollectie van laag, gemiddeld of hoge waarde is met een beargumenteerde redenering voor deze beslissing. Wanneer dit bij elk criterium gedaan is vormen alle argumenten samen deze 'beschrijving van betekenis'.²²

Zoals eerder beschreven valt de begraafplaats onder meerdere erfgoed domeinen. In *Eénheid en Verscheidenheid* valt een begraafplaats zowel onder Groen Erfgoed als Gebouwd Erfgoed.

Maar een begraafplaats bevat meer dan alleen flora en gebouwen, de grafmonumenten zijn datgene dat zichtbaar maakt dat je op een begraafplaats bevindt. Wanneer je het dan hebt over het creëren van een integraal waarderingssysteem voor begraafplaatsen is het belangrijk dat er ruimte komt voor het waarderen van de grafmonumenten.

De criteria die *Op de museale weegschaal* gebruikt zouden hiervoor relevant kunnen zijn omdat de grafmonumenten het meest met museale objecten overeen komen.

In de tabel rechts ziet u de criteria die *Op de museale weegschaal* hanteert.

Bij het criterium Kenmerken zijn de (sub)criteria Toestand, Ensemble en Zeldzaamheid in relatie tot grafmonumenten relevant. Is het grafmonument in goed conditie? In hoeverre is het grafmonument beeldbepalend voor de andere grafmonumenten en de begraafplaats? En hoe zeldzaam of uniek is het grafmonument?

Het (sub)criterium Herkomst is niet of nauwelijks relevant.

Op de museale weegschaal vraagt zich bij Herkomst af of de herkomst, het levensverhaal en/of de bron van het object bekend is en gedocumenteerd is.

Dit is voor grafstenen nauwelijks relevant omdat het grafmonument sinds de plaatsing in principe niet verplaatst is.

Natuurlijk kan het zo zijn dat er nog grafmonumenten op de begraafplaats rond zwerven die afkomstig zijn van een geruimd graf. Dit maakt de waardering dan natuurlijk anders, maar dat heeft dan te maken met de ensemble waarde tussen grafmonument en grafplot. Waar het materiaal van de steen afkomstig is zou ook interessant zijn, maar dit zou onder het (sub)criterium

<i>Criteria 'Op de museale weegschaal'</i>	
Kenmerken	Toestand Ensemble Herkomst Zeldzaamheid
Cultuurhistorisch	Historisch Artistiek Informatief
Sociaal-maatschappelijk	Maatschappelijk Beleving
Gebruik	Museaal Economisch

Tabel 1: Criteria 'Op de museale weegschaal'

¹⁷ Ibidem

¹⁸ V. Bullock. red., *Significance 2.0: A guide to assessing the significance of collections*. Collections Council of Australia Ltd. (Australië, 2009), 11.

¹⁹ T. Luger e.a., *Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (Amersfoort, 2013), colofon.

²⁰ T. Luger e.a., *Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (Amersfoort, 2013), colofon.

²¹ V. Bullock. red., *Significance 2.0: A guide to assessing the significance of collections*. Collections Council of Australia Ltd. (Australië, 2009), 11.

²² Ibidem, 49.

Artistiek geplaatst kunnen worden. En enige documentatie over de plaatsing van het grafmonument kan ook terecht bij het (sub)criterium Informatief.

Bij het criterium Cultuurhistorisch zijn de (sub)criteria Historisch, Artistiek en Informatie allen relevant voor grafmonumenten. Ligt er een belangrijk persoon begraven? Is er sprake van symbolische afbeeldingen of graf poëzie op het grafmonument? Heeft het grafmonument archiefwaarde?

Bij het criterium Sociaal-maatschappelijk zijn ook de beide (sub)criteria relevant maar niet specifiek voor de grafmonumenten. Maatschappelijk en Beleving zijn criteria die beter tot uiting zouden komen als ze getoetst worden op de gehele begraafplaats. Bijvoorbeeld: Zijn er groepen mensen die zich verbonden bij de begraafplaats? Wekt de begraafplaats een collectieve beleving op?

En bij het criterium Gebruik is het (sub)criterium Museaal niet van toepassing, de grafmonumenten worden niet in een museale setting tentoongesteld. Het (sub)criterium Economisch is wel relevant, maar ook hier is het beter te toe te passen op de gehele begraafplaats. Een beroemd voorbeeld van een begraafplaats als toeristische trekpleister is natuurlijk het Cimetière du Père-Lachaise te Parijs met onder andere de graven van Oscar Wilde, Jim Morrison en onze eigen Karel Appel.²³ In hoeverre dit geldt oplevert voor de beheerder is natuurlijk wel de vraag, maar het is zeker relevant voor de waardering.

2.3 Waarderingsystemen uit het overige erfgoedveld

Zoals eerder beschreven zijn er meerdere waarderingsystemen in het erfgoedveld.

In 2014 brengt de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed de brochure *Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed* uit.

In deze brochure wordt per erfgoeddomein gekeken naar onder andere de definitie van het domein, de historische context, beleidscontext en de bestaande werkwijze van het waarderen.

De Rijksdienst beperkt zich wel tot het materiële erfgoed en de erfgoeddomeinen die bij de Rijksdienst zijn ondergebracht.²⁴ Het Monumenten Selectie Project (MSP) vormt een belangrijke basis voor het waarderen in de meeste van de erfgoeddomeinen in deze brochure.

Het MSP was het vervolg van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) waarin bouwkunst, waaronder begraafplaatsen, dat gebouwd was tussen 1850 en 1940 geïnventariseerd werd. Direct daarop volgde het MSP waarin deze geïnventariseerde bouwwerken gewaardeerd werden en er een selectie kwam van bouwkunst dat in aanmerking kwam voor bescherming.

De criteria die in de handleiding van het MSP stonden waren een basis voor de criteria die nu gebruikt worden in de meeste erfgoeddomeinen.²⁵

Hieronder staan de criteria van de overige erfgoeddomeinen in een schematisch overzicht. De criteria van het roerend erfgoed zijn hier buiten gelaten omdat ze eerder al besproken zijn.

Schema waarderingscriteria verschillende erfgoeddomeinen.					
Bron: Eenheid en verscheidenheid (Rijksdienst voor het cultureel erfgoed, 2014)					
Erfgoeddomein	Archeologie	Gebouwd Erfgoed	Groen Erfgoed	Stedenbouwkundig Erfgoed	Cultuurlandschap
Waarderingscriteria	1) Beleving 2) Fysieke kwaliteit 3) Inhoudelijke kwaliteit	1) Cultuurhistorische waarden. 2) Architectuur historische waarden 3) Ensemblewaarden/situationele en stedenbouwkunde waarden. 4) Gaafheid/herkenbaarheid 5) Zeldzaamheid	1) ouderdom 2) cultuurhistorische waarde 3) architectuurhistorische waarde 4) tuinhistorische waarde 5) ensemblewaarde 6) gaafheid 7) zeldzaamheid <i>Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek</i> 1) algemeen historische waarde 2) ensemblewaarde 3) tuinhistorische waarde 4) gebruikshistorie.	1) cultuurhistorische waarden; 2) historisch-ruimtelijke of stedenbouwkundige waarden; 3) situationele waarden; 4) gaafheid/herkenbaarheid; 5) zeldzaamheid.	1) zeldzaamheid; 2) gaafheid; 3) kenmerkendheid; 4) ouderdom; 5) diversiteit; 6) samenhang.

Tabel 2: Schema waarderingscriteria 'Eenheid en verscheidenheid'

²³ Lijst van personen begraven op het Cimetière du Père-Lachaise (versie onbekend)

https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_personen_begraven_op_het_Cimetière_du_Père-Lachaise geraadpleegd op 20 mei 2018.

²⁴ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. *Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed*. (Amersfoort, 2014), 9.

²⁵ Zie bijlage 1

Veel van de criteria, al zijn ze soms net iets anders verwoord, komen overeen. Daarentegen verschillen de criteria van het erfgoeddomein Archeologie duidelijk met die van de andere erfgoed domeinen. Dit komt omdat de criteria niet voortkomen uit het MSP maar uit de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie.

De criteria die meerdere keren voorkomen zijn:

- Cultuurhistorisch;
- Architectuurhistorisch;
- Ensemble;
- Gaafheid;
- Zeldzaamheid.

Op Architectuurhistorisch na komen deze criteria ook allemaal terug in *Op de museale weegschaal* en ze zijn ook zeker allen relevant voor een waarderingsmethode voor begraafplaatsen. Cultuurhistorie is relevant vanwege de (belangrijke) personen die er begraven liggen. Ensemble is van belang omdat de begraafplaats niets anders is dan een samenkomst van verschillende erfgoed domeinen. Ook kunnen de grafmonumenten en andere elementen als het hekwerk en oude bomen beeldbepalend zijn voor de begraafplaats. Gaafheid omdat we waarde kunnen hechten aan de conditie van de grafmonumenten en andere elementen. En natuurlijk zeldzaamheid vanwege de uniciteit van de grafmonumenten, plantsoorten enzovoorts. Het criterium architectuurhistorisch is ook relevant. Dit omdat er dan gekeken wordt naar de bijgebouwen op de begraafplaats. Sommige aula's, lijkenhuisje, opzichterswoning of ossuarium zijn vaak specifiek voor de begraafplaats ontworpen en daardoor ook deel van het begraafplaats ensemble.²⁶ Daarnaast kan het ook op regionaal of nationaal gebied een mooi voorbeeld zijn van een specifieke stijl of richting. Zo is bijvoorbeeld het opzichtershuis van de Zuiderbegraafplaats te Groningen een Rijksmonument.²⁷

Een criterium die maar één keer genoemd wordt in het schema is Beleving, die in dit geval onder het Archeologie domein valt. Zoals eerder aangegeven is dit relevant omdat de begraafplaats bij uitstek een plek is die emoties oproept.

Opvallend aan de waarderingssystemen bij de verschillende erfgoed domeinen is dat Beleving alleen bij roerend erfgoed en archeologie voorkomt. En hoewel het opvallend is, is het niet verbazend. In 2013 schrijft Jos Bazelmans dat de aandacht van het object verschuift naar het verhaal achter object. Aan het eind van de twintigste eeuw verandert de kijk op erfgoed en de mening van de geschoolde expert is niet langer de enige mening die er toe doet. De wetenschappelijke waarderingssystematiek staat daarmee onder druk.²⁸ De maatschappij begint een steeds grotere rol te spelen en zij brengen ook andere waarden met zich mee.

De begraafplaats is een plek waar veel mensen zich verbonden mee kunnen voelen, als er familie ligt dan is het een stukje persoonlijke identiteit. Wanneer er bekende personen liggen is dit regionale of nationale historie. En het is van belang dat mensen zich verbonden voelen, want dat zorgt voor een maatschappelijk draagvlak. En dat is nodig als we de begraafplaats willen waarderen en uiteindelijk bewaren.

*“De expert brengt de cultuurhistorische waarde “onder woorden” terwijl de leek de emotionele waarde “ervaart”.”*²⁹

Een ander criterium die maar één keer voorkomt is Tuinhistorische waarde. In het begin van dit hoofdstuk kaart ik aan dat de begraafplaats in de definitie van twee erfgoed domeinen voorkomt. Eén daarvan is het Groen erfgoed.³⁰

²⁶ Ossuarium, of knekelhuis, is een gebouw op de begraafplaats waar benen van overledenen worden bewaard. Bijvoorbeeld nadat het graf geruimd is.

²⁷ Gemeente Groningen, *Een graf in de stad, beleid voor begraven en begraafplaatsen in Groningen*. (Groningen: 2012), 15.

²⁸ J. Bazelmans, “Naar Integratie En Maatschappelijke Verbreding in De Waardestelling Van Erfgoed.” Boekman 96 (2013)

²⁹ J. Bazelmans, “Erf-goed: waarde in meervoud”, *Vitruvius* (2012), 19.

³⁰ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. *Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed*. (Amersfoort, 2014), 23.

De begraafplaats is een belangrijk voorbeeld van ruimtelijke inrichting en historisch-landschappelijke ontwikkelingen.³¹ Zeker na het decreet van Willem I, wanneer we buiten de stad moeten begraven, worden de begraafplaatsen ontworpen door architecten.

Naast deze 'standaard' criteria is het natuurlijk zo dat, bijvoorbeeld door de aanleiding tot het waarden, het nodig kan zijn om criteria bij te voegen, weg te halen of aan te passen wanneer dat beter toepasbaar is op de situatie.

Samenvattend zijn de criteria uit het erfgoedveld die relevant zijn voor een waarderingsmethode voor begraafplaatsen deze:

- Cultuurhistorisch.
 - Historie, Artistiek, Informatief;
- Toestand (gaafheid, fysieke kwaliteit);
- Ensemble (situationele waarden);
- Zeldzaamheid;
- Sociaal-maatschappelijk:
 - Beleving;
- Gebruik:
 - economisch;
- Architectuurhistorisch;
- Tuinhistorisch.

³¹ L. Dijkstra, *Masterscriptie de begraafplaats leeft*. (Groningen, 2014)

https://www.rug.nl/research/kenniscentrumlandschap/mscripties/masterscriptie_de_begraafplaats_leeft_l_dijkstra.pdf, geraadpleegd op 5 oktober 2016.

3. Waarderen van begraafplaatsen in de Nederlandse en buitenlandse erfgoedsector

3.1 Waarderen van begraafplaatsen in Nederland

Nu we een beeld hebben van criteria van de Nederlandse waarderingssystemen voor erfgoed gaan we dieper in op het waarderen van de begraafplaats.

Uit mijn vooronderzoek is gebleken dat Nederland momenteel geen integraal waarderingssysteem heeft voor begraafplaatsen, maar dat betekent niet dat er niet gewaardeerd wordt.

Zo is er bijvoorbeeld het Bureau Funeraire Adviezen van Leon Bok.

Bok is gespecialiseerd in begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten. In 1993 studeert hij af aan de Rijksuniversiteit van Groningen op het onderwerp 'behoud van funerair erfgoed in Nederland'.

Naast zijn eigen bureau adviseert hij ook bij Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover, schrijft hij artikelen en boeken over funerair erfgoed en is hij werkzaam bij de Rijksdienst van Cultureel Erfgoed als Informatiebeheerder coördinatie Collecties en Data.^{32 33}

Het bureau kan onder andere ingehuurd worden om lezingen te geven en om een inventarisatie en/of om een waardestelling op te stellen van een begraafplaats. Daarnaast bieden ze het gebruik aan van hun fotodatabank aan en informatie over nagenoeg alle begraafplaatsen in Nederland.³⁴

Bok wordt voornamelijk door gemeentes ingehuurd om een begraafplaats te waarderen.

In 2008 heeft Bok met zijn bureau voor het eerst een rol gespeeld bij een inventarisatie van een begraafplaats. Hij zat daar in opdracht van de gemeente Schiermonnikoog als deskundige in de 'commissie funerair erfgoed'.³⁵ Na een eerste inventarisatie die de historische vereniging had gemaakt van de begraafplaats werd door de commissie een lijst met criteria opgesteld voor verdere inventarisatie en waardering om tot een volledige inventarisatielijst te komen.³⁶

De manier waarop Bok waardeert is geleidelijk ontstaan en niet op een literaire bron gebaseerd.

Omdat hij al sinds 1993 bezig is met het onderzoeken van funerair erfgoed heeft hij inmiddels een hoop kennis opgedaan. Als iemand die van nature lijstjes bij houdt heeft hij veel informatie vergaard van begraafplaatsen verspreid over heel Nederland. Het is dan ook vanuit zijn eigen kennis dat hij de grafmonumenten en begraafplaatsen waardeert.

'..toen ik op Schiermonnikoog voor het eerst een inventarisatie had toen was het voor mij heel logisch dat ik die grafmonumenten in een lijstje zette en daarna ging kijken van wat heb ik eigenlijk. En, kijkend naar wat er in het boek *Begraafplaatsen als cultuurbezit* staat met een overzicht krijgen van die grafmonumenten, dat heb ik gecomprimeerd eigenlijk en het toekennen of geven van een punt daaraan dat heeft zich langzamerhand ontwikkeld naar dit is wat ik toepas.'³⁷

Het nadeel is dat deze kennis voornamelijk in zijn hoofd blijft en hij niet per grafmonument beschrijft wat zijn redenen zijn tot deze beslissing.

Volgens Bok is het dan noodzakelijk dat je veel kennis moet hebben voordat je kan waarderen.³⁸ Hierin deelt hij de mening die wordt geuit in *op de museale weegschaal*, daar gaan ze er vanuit dat er genoeg kennis aanwezig is in het museum om een object of deelcollectie te waarderen.³⁹

Zelf ben ik het daar niet mee eens. Hoewel zelf de kennis hebben een hoop tijd zal schelen denk ik dat een leek het ook heel goed kan doen. Wat niet betekent dat er geen kennis nodig is, je moet immers weten waar je mee te maken hebt. Maar je kan de waardering als een onderzoek zien, waarbij 'Hoe

³² Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, medewerker Leon Bok (versie onbekend)

<https://cultureelerfgoed.nl/organisatie/medewerkers/leon-bok>, geraadpleegd op 2 mei 2018

³³ Bok, L. *Gast aan het woord*. (versie onbekend)

<https://www.atelier-terreearde.nl/images/stories/site/pdf/gast/05.pdf>, geraadpleegd op 20 mei 2018.

³⁴ Bureau Funeraire Adviezen, diensten (versie onbekend)

<https://www.funerair.nl/diensten>, geraadpleegd 2 november 2017.

³⁵ L.K. Swart e.a., *Rapportage Adviescommissie Funerair Erfgoed Schiermonnikoog*. (Schiermonnikoog, 2008)

³⁶ L. Bok. "Gemeenten kijken verder..." *De begraafplaats* (2008)

<https://www.begraafplaats.nl/de-begraafplaats/artikel/gemeenten-kijken-verder//>, geraadpleegd op 18 mei 2018.

³⁷ L. Bok, funerair deskundige, geïnterviewd door K. Brandon Bravo op 2 december 2015, Amersfoort.

³⁸ Ibidem

³⁹ T. Luger e.a., *Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (Amersfoort, 2013), 9.

waardevol is onze begraafplaats?’ als hoofdvraag kan dienen en de criteria de bijbehorende deelvragen zijn.

De criteria die Bok hanteert om de grafmonumenten te waarderen zijn het belang van de persoon, zeldzaamheid, ensemble, de vormgeving van het monument, het materiaal en voorkomen van bepaalde symboliek.

‘Gerelateerd aan de persoon: komt de naam voor in een straat of plein of wat dan ook. En als je het hebt over personen kan je dat wat uitgebreider doen. Bijvoorbeeld hij was van heel erg bijzonder belang en ik geef hem 5 punten of was nauwelijks van belang en ik weet wel wat hij deed maar 0 punten eigenlijk. Maar het belangrijkste criterium zit eigenlijk in mijn hoofd.

En dat is ook moeilijk op papier te zetten. Dat is weten dat bepaalde grafmonumenten ook elders voorkomen of juist niet. Weten wat voor types zeldzaam zijn en welke niet. En glazen grafplaten bijvoorbeeld en van dat zwarte marmer, marmorite zoals dat heet, daar zijn er een stuk of 10 van in Nederland en meer niet. Houten hekwerken bijvoorbeeld en houten stèles.’⁴⁰

Voor een waarderingssysteem die geleidelijk is ontstaan en persoonlijk is ontwikkeld zijn de criteria niet vreemd. Deze criteria komen overeen met de criteria uit het vorige hoofdstuk. Belang van het persoon valt hierbij onder het criterium Historie en materiaal en grafsymboliek kunnen onder het criterium Artistiek geplaatst worden. Wat Bok zegt over de Zeldzaamheid, dat dat criterium in zijn hoofd zit, is vrij typerend. Dit zorgt ervoor dat wanneer Bok over een begraafplaats loopt hij al snel kan aanwijzen welk grafmonument bijzonder is. Dit betekent dat hij in zijn hoofd al een beslissing maakt en dus een waardeoordeel. Hij noemt in het interview ook dat wanneer anderen zijn waarderingssysteem gebruiken dat zij niet hetzelfde eruit krijgen als wanneer hij het gebruikt omdat het dan aan de kennis mankeert.⁴¹

Dit is een probleem dat voorkomen moet worden wanneer ik het concept waarderingmethode voor begraafplaatsen maak.

Ook is het van belang dat in dit concept voor een integrale waarderingmethode voor begraafplaatsen er de ruimte is om de bijzondere grafmonumenten te kunnen ontdekken.

Een probleem dat Bok ontdekte aan zijn waarderingssysteem is dat er een grens aan zit.

‘Bij ongeveer 400 monumenten raak je echt het overzicht kwijt’⁴²

Dit heeft hij opgelost door als het ware een deelcollectie beschrijving te maken. Hij noemt het ‘Karakteristiek’ en hierin beschrijft hij gedetailleerd de elementen van een grafveld.

De karakteristiek zorgt ook meteen voor een duidelijke context van de monumenten.

En hoewel Bok van de waardevolle grafmonumenten zo een lijstje kan maken vindt hij niet dat dat betekent dat je de minder waardevolle grafmonumenten zomaar kunt weghalen. De context maakt het monument. Het verwijderen van de grafmonumenten naast een waardevol grafmonument zou de waardering van het monument lager kunnen maken.

‘...het is net als het aanwijzen van een kerk, je kan niet van een kerkgevel zeggen die brokken tufsteen en die kloostermoppen bescherm ik maar die bakstenen daarboven zijn 16^e eeuws, die vind ik niet zo bijzonder. Dat kan niet. Het is of de hele gevel of niets.’⁴³

En hiermee kaart hij eigenlijk ook het belang van het criterium ensemble aan op de begraafplaats.

Wat opvalt bij de systematiek van Bok is dat de focus ligt op de grafmonumenten en grafcultuur aanwezig op de begraafplaats. Hij benoemt de groen elementen over het algemeen wel in zijn rapportages, maar het is een lijst met grafmonumenten waar hij uiteindelijk mee eindigt na een waardering.⁴⁴

⁴⁰ L. Bok, funerair deskundige, geïnterviewd door K. Brandon Bravo op 2 december 2015, Amersfoort.

⁴¹ Bijlage 2

⁴² Ibidem

⁴³ Ibidem

⁴⁴ Bureau Funeraire Adviezen, *Analyse waardevolle grafmonumenten en beleidsadvies: Begraafplaats Prinses Ireneweg Gemeente Houten*. (Amsterdam, 2014)

https://www.houten.nl/uploads/tx_pagefiles/Rapport_Houten_begraafplaats_webversie.pdf, geraadpleegd op 13 mei 2018.

Een ander persoon die begraafplaatsen waardeert is Anita van Breugel, architectuurhistorica en de PR werkgroep bij vereniging de Terebinth.⁴⁵

In tegenstelling tot Bok heeft zij haar criteria helemaal uitgewerkt. Haar methode is vrij simpel: het grafmonument wordt eerst geïnventariseerd, volledig beschreven en van foto voorzien. Vervolgens wordt het monument op basis van haar criteria voorzien van een puntentelling. Er zijn in totaal 13 criteria en elk daarvan is één punt waard.

En haar schaal loopt als volgt:

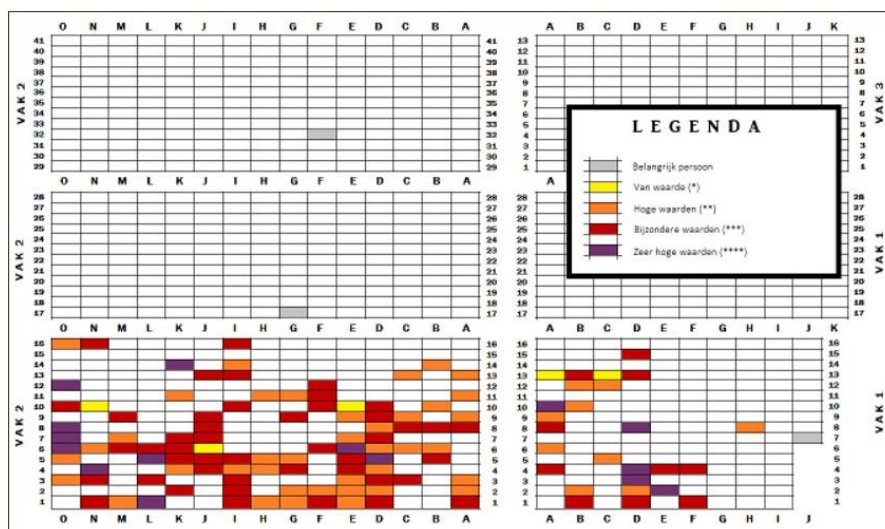
- van zeer hoge waarde (6 punten of meer)
- van bijzondere waarde (5 punten)
- van hoge waarde (3 of 4 punten)
- van waarde (1 of 2 punten)

Een mooie casus hierbij is het redden van 123 grafmonumenten op de begraafplaats in Egmond in juni 2015.⁴⁶

De gemeente was begonnen met ruimen van graven ondanks de protesten. Van de 360 die genomineerd waren, waren in korte tijd al 226 geruimd. De plaatselijke historische vereniging wilde het ruimen van de overige grafmonumenten voorkomen en kwam in actie door de gemeente de waarde van de grafmonumenten aan te tonen. Hiervoor riepen ze onder andere de hulp van Vereniging de Terebinth. Namens de vereniging heeft van Breugel met veel vrijwilligers deze 123 grafmonumenten geïnventariseerd en gewaardeerd. Het resultaat is 15 graftekens met een zéér hoge cultuurhistorische waarde (6 punten of meer); vervolgens zijn er 55 met bijzondere waarde (5 punten), 48 met hoge waarde (3 of 4 punten) en 5 van waarde (1 of 2 punten).⁴⁷ En de waardering is zelfs uitgewerkt op een plattegrond.

Tabel 3: Waarderingscriteria A. van Breugel

Criteria	Sub criteria
Historische waarde	- Als herinnering aan een persoon die iets voor de dorpsgemeenschap heeft betekend. - Als herinnering aan een bepaalde dorps gebeurtenis (b.v. de opening van de begraafplaats in 1903 of als het betrekking heeft op een ramp die de gemeenschap beroerd heeft. - Vanwege de grote ouderdom van minimaal 75 jaar - Vanwege het verhaal van hoe men vroeger met grafstenen omging, bijvoorbeeld hergebruik. (glazen plaatjes over een andere tekst geplaatst). - Als er een tijdsbeeld gegeven wordt door bijvoorbeeld bepaalde dichtregels. - Als de steenhouwer zijn signatuur heeft achtergelaten. - Als er sprake is van een uitgesproken kunsthistorische stijl
Ambachtelijke waarden	- Bijzonder steenhouwerswerk (ornamenten, bijzondere lettertypen, schrijfschrift, bossing langs de randen (d.w.z. ruw gehakt rondom of als basis), frjinslag, bouchardeerwerk etc. - Geëts glasplaten. - Fotoplaatjes, oude foto's op een ovaalvormig plaatje afgedrukt.
Symboliek	- Het aanwezig zijn op grafstenen van funeraire symboliek zoals: de treurboom met rups en vlinder, de palmtak als symbool van overwinning op de dood, kruisen als symbool voor de gekruisigde Christus, de gebroken zuil of de geknakte boom of roos als symbool van een jong afgebroken leven en vele andere.
Ensemblewaarde	- Als het grafteken belangrijk is voor het totaalbeeld van de historische begraafplaats, d.w.z. de grijze Belgische hardsteen, de kenmerkende vroeg 20^e eeuwse hoofdvormen met name door de acroteria ("oortjes" waaraan destijds bloemkransen werden gehangen), de gotische spitsboog of de klassieke tympaanvorm (driehoekvorm).
Natuurwaarden	- Korstmossen als zij in bijzonder grote of opvallende mate op het grafteken voorkomen

Afb.1 Waardevolle graven begraafplaats Egmond in plattegrond

⁴⁵ A. Bruegel, architectuurhistorica en de PR werkgroep bij vereniging de Terebinth, "interview Terebinth". Antwoorden op e-mailconversatie 19 december 2015

⁴⁶ Inventarisatie begraafplaats Egmond (versie onbekend)

<http://www.historischegmond.nl/inventarisatie/>, geraadpleegd op 29 april 2018

⁴⁷ Ibidem

Ik vind de methode van Van Breugel erg interessant. Het heeft ook wat weg van die van Bok, de geïnventariseerde graven krijgen aan de hand van de opgestelde criteria een punt toegewezen. Ik denk dat haar criteria het makkelijker maken voor iemand zonder al te veel kennis over funerair erfgoed een begraafplaats te laten waarderen zonder dat het in al te verschillende waardestellingen resulteert. En omdat het dan mogelijk is met vrijwilligers te werken kunnen er ook meer grafmonumenten meegenomen worden in de waardering.

Toch is deze methode nog specifiek gericht op grafmonumenten dan die van Bok is. Daar heeft ze zelf het volgende over te zeggen:

‘Je moet de graftekens geïsoleerd waarderen, zij bezitten een intrinsieke cultuurhistorische waarde. Maar tegelijkertijd bezitten ze een contextuele waarde. Zij dragen bij aan de sfeer op de gehele begraafplaats. Daarnaast moet je voor de context ook kijken naar wat er nog meer is aan waardevols op de begraafplaats, de stedenbouwkundige aanleg, de bijgebouwen, het al dan niet het symbolische groen dat er staat, het toegangshek, waterpartijen etc. Het mooiste is het dus als je de graftekens in hun context kunt behouden, maar als dat echt niet lukt, is het ook fijn als je ze toch kunt behouden.’⁴⁸

Hoewel ik het met haar eens ben, ben ik van mening dat wanneer je een begraafplaats waardeert je niet één element daarvan kan waarderen. Na de waardering op de begraafplaats in Egmond zijn de grafmonumenten gewaardeerd. Niet de begraafplaats, maar waarschijnlijk was dit ook niet het doel.

Maar de begraafplaats wordt in Nederland ook op andere manieren gewaardeerd. Deze andere waarderingen zijn bijna het tegenovergestelde van de waarderingen van Bok en van Van Breugel omdat ze in plaats van op de grafmonumenten, zich focussen op het groene erfgoed. Samen vormen de waarderingsmethodes van Bok, Van Breugel en deze advies bureaus bijna een geheel voor een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen.

Een voorbeeld van een waardering van een begraafplaats dat zich focust op het groene erfgoed wordt zichtbaar in een rapport van Albers Adviezen, Utrecht.

In het rapport *Inventarisatie en waardestelling cultuurhistorisch groen tot 1940: 16 groene parels in Delft als spiegels van de tijd*. In dit rapport wordt een overzicht gegeven van 16 historisch waardevolle groene plekken in Delft.⁴⁹

Van deze ‘16 groene parels’ zijn drie een begraafplaats. Per plek beschrijven ze de historische ontwikkeling en het groenaanleg. Vervolgens geven ze een waardestelling op basis van de volgende criteria: ‘Belang voor de gemeente Delft’, ‘Ruimtelijke kwaliteit’, ‘Typologie’, ‘Bijzondere groenaanleg en ontwerper’, ‘Zeldzaamheid’ en ‘Gaafheid’. De criteria zijn net wat anders verwoord dan de criteria die de Rijksdienst hanteert voor het waarderen van groen erfgoed, maar in principe zijn ze niet anders, op het criterium ‘Belang voor de gemeente Delft’ na. In principe is dit geen vreemde toevoeging als je de waardestelling in opdracht van de gemeente uitvoert. Het criterium belang voor de gemeente Delft wordt bepaald door de context van de locatie en wordt vervolgens weer verdeeld in de subcriteria cultuurhistorische, groene, stedenbouwkundige en architectonische waarden.⁵⁰

Echter komt niet elke criteria terug bij het gedeelte ‘waardering’. Het lijkt alsof ze alleen de criteria bespreken waar hoog op gescoord wordt. Daarnaast geven ze ook nauwelijks een echte waardestelling, af en toe staat er dat iets een grote ensemble waarde heeft, of een grote lokaalhistorische waarde. Maar ze geven voornamelijk alleen een beschrijving:

*“Zeldzaamheid: De Joodse begraafplaats is een overblijfsel van een religieuze gemeenschap in Delft die grotendeels verdwenen is.”*⁵¹

Voor een echte waardestelling vind ik dit niet voldoende. De beschrijving hierboven heeft meer weg van een simpele feit dan een argument over de zeldzaamheid van de Joodse begraafplaats.

⁴⁸ A. Bruegel, architectuurhistorica en de PR werkgroep bij vereniging de Terebinth, “interview Terebinth”. Antwoorden op e-mailconversatie 19 december 2015

⁴⁹ Albers Adviezen, *Inventarisatie en waardestelling cultuurhistorisch groen tot 1940: 16 groene parels in Delft als spiegels van de tijd*. (Delft, 2009) <https://www.knnv.nl/sites/www5.knnv.nl/files/Groene%20Parels.pdf>, geraadpleegd op 30 april 2018

⁵⁰ Ibidem, 5.

⁵¹ Ibidem, 31.

3.2 Waarderen van begraafplaatsen in Engeland

Dit onderzoek zou niet compleet zijn zonder even bij de burens te spieken.

In 2015 heeft *Historic England*, een overheidsinstantie in Engeland, een rapport gepubliceerd van het project *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*.⁵²

Het project had het doel een kader van betekenis te ontwikkelen en deze toe te passen in de praktijk.

Dit kader van betekenis is een lijst met criteria van waarden op de begraafplaats. Net als bij *Op de museale weegschaal* en *Significance 2.0* is het resultaat van de waarderingen een *statement of significance*, oftewel een beschrijving van betekenis.

Het rapport bestaat uit twee delen, het eerste deel beschrijft de deskresearch wat leidde tot het opstellen van de criteria en het tweede deel gaat over het veldwerk. Na het veldwerk en hun conclusies schrijven ze een verbeterde lijst criteria.

Deze criteria vormen een methode voor het beoordelen van de betekenis die een begraafplaats heeft, waarbij, zoals *Historic England* dat zelf zegt, deze methode bruikbaar moet zijn voor alle begraafplaatsen, van de neolithische periode tot vandaag de dag.⁵³

Dit rapport is geschreven vanuit een voornamelijk archeologisch standpunt en gericht op begraafplaatsen in alle vormen, van een moderne begraafplaats tot een hunebed.

Hoewel dit niet verkeerd is, is dit natuurlijk wel goed om te beseffen.

Criteria uit: <i>Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework</i>	
Criteria	Subcriteria
Historie -> sterfelijkheid	- Begrafenis rituelen die getuigen van een religieuze overtuiging - Voorkomen van artistieke sterfelijkheid iconografie - Bewijs van een bepaalde houding naar het overleden lichaam
Algemene historie	- Historische interesse - Historische context - Associatie met belangrijke personen of gebeurtenissen - Archiefmateriaal - Collectieve beleving - Onschendbaarheid /Heiligheid
Archeologie	- Archeologisch behoud onder de grond - Archeologisch behoud boven de grond - Diversiteit van potentieel archeologisch materiaal - Biologische antropologie
Artistiek en architectuur	- Spirit of place (sfeer, beleving) - Omgeving - Bouwwerken - Monumenten (graf) - Begrenzings en ingangen - Cultuurlandschap - Ornamenteel landschapontwerp - Gestructureerde beplanting - Huidige conditie (gehele plaats) en onderhoud
Biodiversiteit	- Biodiversiteit potentieel

Tabel 4: Waarderingscriteria uit *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*

In de tabel hierboven zijn de criteria te vinden zoals ze geworden na voltooiing van het project.

Veel van deze criteria zoals historie, archeologie, omgeving (ensemble), collectieve beleving, gestructureerde beplanting enzovoorts hebben we al eerder voorbij zien komen in de andere bronnen. Criteria die voor het eerst naar voren komen zijn de 'begrafenis rituelen', 'archeologisch behoud onder de grond', 'biologische antropologie', 'onschendbaarheid/heiligheid' en 'biodiversiteit'.

Begrafenis rituelen lijkt mij een lastig criterium om te onderzoeken op een begraafplaats dat niet al specifiek een geloofsuiting heeft zoals een Joodse begraafplaats. Daarnaast zou ik ook persoonlijk niet weten hoe dit zich uit op een begraafplaats, behalve bijvoorbeeld een symbolische afbeelding op het grafmonument, het rapport geeft ook geen verdere uitleg over het criterium.

⁵² J. Ray red., *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*. English Heritage. (2014).

⁵³ Historic England, report number: 115/2015 (versie 2015)

<https://research.historicengland.org.uk/Report.aspx?i=15798>, geraadpleegd op 17 mei 2018

Archeologisch behoud onder de grond heeft betrekking op het archeologisch grondonderzoek. Wanneer er geen archeologische gravingen zijn geweest in het gebied wordt het hoger gewaardeerd dan wanneer dit wel zo is.⁵⁴ Dit zou een vreemd criterium zijn voor een integrale waarderingsmethode voor Nederlandse begraafplaatsen omdat er vaker graven geruimd zijn en er geen archeologisch onderzoek wordt uitgevoerd op bestaande begraafplaatsen. Dat *Historic England* dit criterium heeft toegevoegd is minder vreemd, zij hebben deze criteria gevormd voor het geheel aan plekken waar ooit begraven is, dus ook neolithische nederzettingen. Voor de Nederlandse begraafplaats is dit criterium niet van toepassing, dit geldt om dezelfde reden ook voor het criterium 'archeologisch behoud boven de grond'.

Het criterium biologische antropologie klinkt in eerste instantie ook vreemd, maar dit gaat over de documentatie van de personen die bij de grafmonumenten horen. Onder archiefwaarde wordt verstaan de documentatie van de gehele plek, denk aan plattegronden of oude ontwerptekeningen van de begraafplaats. In deze context is het criterium al eerder besproken en is het relevant voor een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen.

En dan eindigen we met het criterium onschendbaarheid/heiligheid. In het rapport werd hier verder geen uitleg over gegeven, echter in een ingevuld formulier in het bijlage document werd duidelijk wat hiermee bedoeld wordt. Dit criterium heeft betrekking op in hoeverre mensen de plek als heilig beschouwen.⁵⁵ Ook dit criterium lijkt mij niet van toepassing op Nederlandse (gemeentelijke) begraafplaatsen omdat de meeste begraafplaatsen praktisch zijn. Als we nog steeds in kerken zouden begraven dan zou de heiligheid en onschendbaarheid meer van toepassing zijn. Ook dit criterium lijkt mij door *Historic England* meegenomen te zijn omdat zij deze criteria hebben gevormd voor het geheel aan plekken waar begraven wordt.

Het criterium biodiversiteit wordt in eerdere bronnen in dit onderzoeksverslag nog niet genoemd maar is zeker wel een criterium die wat kan betekenen voor de waarde van een begraafplaats. Zo neemt de gemeente Groningen de aanwezige ecologie op de begraafplaats ook mee als waarde in hun beleidsplan.⁵⁶

Afb. 2 Definitie waarderingskader *Historic England*

Table 3.3: General historic indicators

Significance Indicator	Level of Significance and Criteria			
	Exceptional-A	Considerable-B	Some-C	None-D
Historical interest	Exceptionally clear evidence of the age and history of the asset over time, the strength of its tie to a particular epoch or event	Some evidence of the asset period of development, association to a particular epoch or event	Age and history of the asset over time unclear	No evidence of the age and history of the asset over time
Historical context	Attitudes and conditions at the time of construction are clearly revealed through the fabric of the place and its historical record	Attitudes and conditions at the time of construction partially evident through the fabric of the place and its historical record	Attitudes and conditions at the time of construction partially revealed through the fabric of the place and its historical record	The site gives no evidence of its historic context

Zoals in bovenstaande tabel zichtbaar wordt maken ze gebruik van de A-B-C-D methode om deze (sub)criteria te waarderen. Hierbij is A erg betekenisvol is en D niet betekenisvol. Deze methode is Nederland ook niet vreemd, deze methode werd eerder gehanteerd in het Deltaplan.⁵⁷

Ook hebben ze het waarderingskader al gedefinieerd, bij elke criteria staat er wanneer iets een A, B, C of D scoort. *Op de Museale Weegschaal* heeft het waarderingskader juist leeg gelaten zodat de persoon of groep die de waardering uitvoert dit voor zichzelf kan bepalen.

De manier van *Op de Museale Weegschaal* lijkt mij beter, zeker wanneer de uitvoerder zijn criteria meer wil specificeren kan dit handig zijn. Ook is het definitie kader dat ingevuld is vrij algemeen. Bij A is er duidelijk bewijs van ouderdom en historie, bij B een beetje bewijs, bij C onduidelijk en bij D geen bewijs. Ik vind dat je dan beter zelf tijd kan investeren in een uitgebreidere definitie van je waarderingskader.

⁵⁴ J. Ray red., *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*. English Heritage. (2014), 78.

⁵⁵ J. Ray red., *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework, Appendix*. English Heritage. (2014), 103.

⁵⁶ Gemeente Groningen, *Een graf in de stad, beleid voor begraven en begraafplaatsen in Groningen*. (Groningen: 2012)

⁵⁷ T. Luger e.a., *Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Amersfoort, 2013), 9.

4. Elementen voor een waarderingssysteem

Uit de vorige hoofdstukken is duidelijk geworden hoe erfgoed in Nederland wordt gewaardeerd en hoe men begraafplaatsen waardeert in Nederland en Engeland. In dit hoofdstuk wordt nagegaan welke elementen uit de vorige hoofdstukken relevant zijn voor een waarderingssysteem voor begraafplaatsen.

Ondanks dat Nederland geen integrale waarderingmethode heeft voor begraafplaatsen wordt er wel gewaardeerd. Dat is natuurlijk fijn, want dat betekent dat we in Nederland wel de waarde van de begraafplaats in zien. Hoe we deze waarden inzien verschilt nog. Want waar de één zich concentreert op de grafmonumenten is de ander bezig het groene erfgoed te waarderen. Bouwhistorische waarderingen op de begraafplaats zijn helaas niet voorbij gekomen.

Deze gescheidenheid van waarderen is niet vreemd als meerdere erfgoed domeinen de begraafplaats als definitie van hun domein zien.⁵⁸

Het lijkt dan ook logisch, wanneer er een integrale waarderingmethode gecreëerd moet worden voor begraafplaatsen, dat er delen geplukt moeten worden uit de verschillende, al bestaande, methodes om deze vervolgens samen te voegen.

Op de museale weegschaal

Voor het museaal, of ook wel roerend, erfgoed is *Op de museale weegschaal* het leidend waarderingssysteem. Deze publicatie had criteria die zowel voor de begraafplaats als geheel als voor grafmonumenten relevant waren.

Onder de criteria die relevant zijn voor grafmonumenten vallen:

Toestand, ensemble, zeldzaamheid, (cultuur)historisch, artistiek en informatief.

Onder de criteria die relevant zijn voor de gehele begraafplaats vallen:

Maatschappelijk, beleving, gebruik (economisch).

Natuurlijk is het zo dat een aantal criteria die relevant zijn voor de grafmonumenten ook relevant zijn voor de gehele begraafplaats. Beide hebben een historische achtergrond, een ensemble waarde, een mate van artisticeit en informatie waarde.

Ik denk dat vooral het criterium beleving van groot belang kan zijn voor de begraafplaats. Een plek waar veel voorouders en bekende personen begraven kunnen liggen maakt het toch tot een bijzonder plek dat een collectief gevoel oproept. Een ander element die uit *Op de museale weegschaal* meegenomen is het waarderingssysteem. Dit ben ik nog niet in een ander waarderingssysteem tegengekomen. Het maakt de criteria wat overzichtelijker, en de hulpvragen geven als het ware een soort onderzoeksvragen aan wat het ook makkelijker kan maken voor die niet zoveel kennis heeft van het onderwerp. Door die vragen gericht te onderzoeken zouden zij ook de waardering kunnen uitvoeren.

Eenheid en Verscheidenheid

De publicatie *Eenheid en Verscheidenheid* toont op overzichtelijke wijze zowel de overeenkomsten als de verschillen tussen de waarderingssystemen van de verschillende erfgoed domeinen die onder de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed vallen. De criteria die samengevat voorkomen zijn:

Cultuurhistorisch, architectuurhistorisch, ensemble, gaafheid, zeldzaamheid, beleving en tuinhistorisch.

De criteria beleving en tuinhistorisch komen maar bij één erfgoed domein voor. Waarom beleving van belang is heb ik hierboven uitgelegd. Het belang van tuinhistorie op een begraafplaats spreek inmiddels misschien ook voor zich, maar dit is zo een groot deel van de begraafplaats dat het absoluut niet mag missen.

Vanaf het moment het moment dat er buiten de stad begraven moet worden, worden er stukken lang ontworpen en ingericht bij het specifieke doel te begraven.

Het criterium architectuurhistorisch wordt in de bijna alle erfgoed domeinen benoemd. Dit criterium is bijna net zo van belang als tuinhistorisch. Sommige grafmonumenten zijn een gebouw op zich en

⁵⁸ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. *Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed*. (Amersfoort, 2014), 19 & 23.

sommige bijgebouwen op de begraafplaats kunnen een Rijksmonument zijn.⁵⁹

Samenvattend zijn de criteria uit het erfgoedveld die relevant zijn voor een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen deze:

- Cultuurhistorisch.
 - Historie, Artistiek, Informatief;
- Toestand (gaafheid, fysieke kwaliteit);
- Ensemble (situationele waarden);
- Zeldzaamheid;
- Sociaal-maatschappelijk:
 - Beleving;
- Gebruik:
 - economisch;
- Architectuurhistorisch;
- Tuinhistorisch.

Leon Bok

Bok heeft inmiddels al 25 jaar ervaring met funerair erfgoed. Tien van deze jaren heeft hij onder andere besteed aan het inventariseren en waarderen met zijn Bureau Funeraire Adviezen.⁶⁰

Door verschillende gemeentes wordt hij ingehuurd om de begraafplaatsen te waarderen, waar het resultaat een groslijst van waardevolle grafmonumenten is. Het criterium dat hij het belangrijkste acht is zeldzaamheid. Omdat Bok over zodanig veel kennis beschikt van begraafplaatsen in Nederland is het voor hem simpel om een zeldzaam grafmonument in een vol grafveld te spotten. Het nadeel is dat deze kennis voornamelijk in zijn hoofd blijft en hij niet per grafmonument beschrijft wat zijn redenen zijn tot zijn beslissingen. Een integraal waarderingsmethode voor begraafplaatsen moet in staat zijn de gebruiker, oftewel de persoon die waardeert, de ruimte te geven om hetzelfde als Bok eruit te kunnen halen.

Anita van Breugel

De waarderingscriteria die Anita van Breugel opgesteld heeft vormen deel van een simpele al dan niet effectieve waarderingsmethode voor grafmonumenten. Dit komt deels omdat haar subcriteria heel specifiek zijn. Ze maakt het hierdoor ook mogelijk dat niet alleen experts gebruik kunnen maken van de waarderingsmethode, een geïnteresseerde leek zou hier ook mee uit de voeten kunnen zolang deze niet zelf eerst meer dan honderd grafmonumenten moet inventariseren. Ik vind het belangrijk dat een waarderingsmethode laagdrempelig is en zie dit dan ook als een relevant element voor een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen. Ook kunnen haar subcriteria helpen om de criteria duidelijk te maken in de integrale waarderingsmethode door ze te verwerken in de hulpvragen.

Historic England

Het is fijn dat er een voorbeeld is van een integraal waarderingsstelsel voor begraafplaatsen in het buitenland. *Historic England* besteedt in hun waarderingsstelsel aandacht aan alle vormen van erfgoed dat op een begraafplaats aanwezig kan zijn. Je zou bijna kunnen zeggen dat het té uitgebreid is. In ieder geval voor een Nederlandse, gemeentelijke begraafplaats. Sommige criteria zijn meer relevant voor een oude neolithische nederzetting dan een begraafplaats uit 1900. En dat is ook precies hun bedoeling geweest, een integraal waarderingsstelsel voor alle grafvelden uit het verleden en heden. Hierdoor is het waarderingsstelsel ook meer gefocust op de plek en minder op de grafmonumenten. Ik vind dat zowel de plaats als de invulling evenveel aandacht verdienen voor een eerlijke waardering. Het criterium biodiversiteit is wel een relevante aanvulling op een waarderingsstelsel voor begraafplaatsen omdat, zoals eerder aangekaart, gemeentes de waarde ecologie meenemen in hun beleid voor begraafplaatsen.⁶¹

⁵⁹ Gemeente Groningen, *Een graf in de stad, beleid voor begraven en begraafplaatsen in Groningen*. (Groningen: 2012), 15.

⁶⁰ <https://www.funerair.nl/home>, geraadpleegd op 18 mei 2018

⁶¹ Gemeente Groningen, *Een graf in de stad, beleid voor begraven en begraafplaatsen in Groningen*. (Groningen: 2012)

Randvoorwaarden voor een volledig integraal waarderingssysteem

In een volledig integraal waarderingssysteem worden alle aanwezige erfgoed domeinen op de begraafplaats betrokken in het waarderingsproces. Dit komt tot uiting in relevante criteria en eventuele subcriteria. Deze criteria zullen in een overzichtelijk waarderingsformulier staan en worden ondersteund met hulpvragen.

Een volledig integraal waarderingssysteem moet laagdrempelig zijn. Zonder kennis valt een waardering niet uit te voeren, maar iedereen kan kennis vergaren. De hulpvragen kunnen daarvoor ook dienen als onderzoeksvragen voor een waardestellend onderzoek.

Een volledig integraal waarderingssysteem moet zowel compleet als flexibel zijn. De criteria die gebruikt worden moeten een representatieve waardestelling geven, maar als de gebruiker een criterium wilt weglaten of toevoegen moet daar ook de ruimte voor zijn. Het resultaat van de waardering is een beargumenteerde beschrijving van de waarde van de begraafplaats. Een beschrijving van betekenis.

5. Hoe ziet een conceptwaarderingssysteem eruit voor Groningen

Het is nu duidelijk welke elementen relevant en zelfs belangrijk zijn voor een integraal waarderingssysteem voor begraafplaatsen. De volgende stap is het realiseren van een (concept) waarderingmethode.

Als we kijken naar *Op de museale weegschaal* en *Significance 2.0* dan bestaat de methode uit een stappenplan, waarbij één van de stappen het daadwerkelijke waarden is. En omdat de waardering en de criteria daarvan datgene zullen zijn dat het meeste verschil is het verstandig om daar te beginnen. Zoals al eerder aangegeven gaat mijn voorkeur uit naar een overzichtelijk formulier met de criteria in plaats van het gewoon weg opschrijven van de criteria. Omdat er weinig of geen referentie materiaal is van waarderingsformulieren zal het concept veel lijken op die van *Op de museale weegschaal*. In dit hoofdstuk zijn fragmenten van het waarderingsformulier opgenomen. Een compleet overzicht van het waarderingsformulier vindt u in bijlage.

Afb 3: Bovenstuk Concept Waarderingsformulier

WAARDERINGSFORMULIER BEGRAAFPLAATSEN	
Uitgevoerd door:	Aanleiding waardering:
Datum:	Referentiekader:
Locatie:	

We beginnen met het eerste gedeelte van het formulier. In een stappenplan zal opgenomen worden dat er eerst opgeschreven moet worden wat de aanleiding tot het waarden is en binnen welk referentiekader je dit doet. Je kijkt op de criteria kan verschillen wanneer de aanleiding anders is. Of je dit nou doet uit opdracht vanuit de gemeente een begraafplaats waardeert, of dat je dit doet vanuit het behoud van belangrijke grafmonumenten geeft een andere waardestelling. Ook kan een begraafplaats binnen een regionaal referentiekader meer waardevol lijken dan binnen een nationaal referentiekader. In principe heb je deze beslissingen al genomen voordat je bij het formulier aankomt maar het kan handig zijn hier aan herinnert te worden tijdens het invullen van het formulier. En voor sommigen is het misschien de enige plek waar ze het neerzetten.

Het volgende onderdeel dat op het waarderingsformulier voorkomt is de definiëring van het waarderingssysteem van *Historic England* had een al ingevulde definitie van het waarderingssysteem, ik heb ervoor gekozen om het open te laten. Als ik het invul kan ik alleen een algemene definiëring geven, zij die de waardering uitvoeren kunnen dit uitgebreider en specifieker doen. Ook is meteen duidelijk dat er gekozen is voor de 'laag- gemiddeld- hoog' manier van het beoordelen van de criteria. Dit is inderdaad ook geïnspireerd op *Op de museale weegschaal* maar dit is niet zonder overweging gebeurt. Er is niet gekozen voor een puntensysteem of de A-B-C-D methode omdat dit teveel al een waardeoordeel geeft zonder dat de beredenering van het oordeel bekend is. Wanneer je aangeeft dat iets een hoge waarde heeft is dit genuanceerder en het wekt de interesse naar de argumentatie achter dat oordeel.

Definiëring van het waarderingssysteem		
Beschrijf waar een begraafplaats of grafmonument aan moet voldoen om als laag, gemiddeld of hoog beoordeeld te worden.		
Laag	Gemiddeld	Hoog

Afb 4. Definitie waarderingssysteem

Vervolgens komende de criteria en de hulpvragen. Ik heb ervoor gekozen het formulier op te delen in twee delen. Het eerste deel behandelt de begraafplaats als geheel, hier staan de criteria waar de gehele begraafplaats op getoetst kan worden. In het tweede deel ga je gedetailleerder in op de grafmonumenten met zowel dezelfde criteria als specifieke criteria. Dit is gedaan omdat je bij sommige criteria zowel de begraafplaats als een grafmonument erop kan toetsen. Om het overzichtelijk te houden is het opgedeeld.

BEGRAAFPLAATS ALS GEHEEL	Criteria	Hulpvragen	GRAFMONUMENTEN	Conditie	Zijn de teksten op het grafmonument leesbaar?
	Gebruik Actief, gedenkpark, maatschappelijk, economisch	Is de begraafplaats nog actief? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap vandaag de dag? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Genereert de begraafplaats inkomsten?(Die niet afkomstig zijn van actieve graf plotten)		gaafheid, intactheid, materiële authenticiteit	Is het grafmonument nog in goede toestand? Is het grafmonument ooit gerestaureerd?
	Beleving Sfeer, emotie, zintuigelijk, associatief	Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op?		Artistiek Materiaal, graf poëzie, symboliek, ambacht	Bevat het grafmonument tekst? Bevat het grafmonument symbolische illustraties? Van welk materiaal is het grafmonument gemaakt? Is het grafmonument bijzonder om zijn ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek, creativiteit? Is het grafmonument representatief voor een bepaalde stijl, stroming, kunstenaar?
	Tuin historisch Aanleg van de begraafplaats	Is de begraafplaats ontworpen door een bekende architect? Is er een duidelijke stijl/stroming zichtbaar in de aanleg? Is het een bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling(en)? Is de historische aanleg nog steeds zichtbaar vandaag en in goede conditie? Is de groenaanleg van beeldbepalende betekenis voor het aanzien van zijn omgeving?		Historisch biografisch, sociaalhistorisch	Heeft het grafmonument/de grafmonumenten een relatie met een belangrijk historisch persoon of gebeurtenis? Zijn de grafmonumenten representatief voor een bepaalde stijl of stroming?
	Bouwhistorisch Bijgebouwen op de begraafplaats	Is het gebouw van belang voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek? Is er een duidelijke stijl/stroming zichtbaar in het gebouw? Is het gebouw nog in goede conditie?		Ecologisch Flora en fauna	Is er flora gegroeid op het grafmonument? Staan er bomen of planten (vlak) naast het grafmonument?
				Zeldzaamheid Voorbeeldwaarde, type exemplaar	Zijn de grafmonumenten uniek in de wereld, in het land, binnen de collectie? Is het in hoge mate representatief voor een bepaalde periode, plaats, stijl, stroming, gebruik, thema, gemeenschap?

Afb 5. Verdeling begraafplaats en grafmonument

De criteria die uit het onderzoek naar voren kwam is opgenomen in het waarderingsformulier. Bij het gedeelte begraafplaatsen ziet dat er zo uit:

BEGRAAFPLAATS ALS GEHEEL	Criteria	Hulpvragen
	Gebruik Actief, gedenkpark, maatschappelijk, economisch	Is de begraafplaats nog actief? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap vandaag de dag? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Genereert de begraafplaats inkomsten?(Die niet afkomstig zijn van actieve graf plotten)
	Beleving Sfeer, emotie, zintuigelijk, associatief	Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op?
	Tuin historisch Aanleg van de begraafplaats	Is de begraafplaats ontworpen door een bekende architect? Is er een duidelijke stijl/stroming zichtbaar in de aanleg? Is het een bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling(en)? Is de historische aanleg nog steeds zichtbaar vandaag en in goede conditie? Is de groenaanleg van beeldbepalende betekenis voor het aanzien van zijn omgeving?
	Bouwhistorisch Bijgebouwen op de begraafplaats	Is het gebouw van belang voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek? Is er een duidelijke stijl/stroming zichtbaar in het gebouw? Is het gebouw nog in goede conditie? Is het gebouw van beeldbepalende betekenis voor het aanzien van zijn omgeving?
	Cultuurhistorisch historisch, sociaalhistorisch, artistiek, informatief	Heeft de begraafplaats een relatie met een belangrijk historisch persoon? Getuigt de begraafplaats van een belangrijke historische gebeurtenis, ontwikkeling, tijdsbeeld of levensstijl? Getuigt de begraafplaats van (een) culturele, sociaaleconomische en/of geestelijke ontwikkeling(en)? Is de begraafplaats bijzonder om zijn ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek, creativiteit?
	Ecologisch Flora en fauna	Bevinden zich bijzondere bomen op het terrein? Zijn er bijzondere groepen diersoorten op het terrein gehuisvest?
	Zeldzaamheid Voorbeeldwaarde, type exemplaar	Is de begraafplaats uniek in de wereld, in het land, binnen de collectie? Is het in hoge mate representatief voor een bepaalde periode, plaats, stijl, stroming, gebruik, thema, gemeenschap?
	Ensemblewaarde Totaalbeeld, compleetheid, samenhang	Zijn de bijgebouwen beeldbepalend voor de begraafplaats? Is de aanwezige flora beeldbepalend voor de begraafplaats?

Afb 6. Criteria begraafplaatsen

En voor het gedeelte grafmonumenten ziet dat er zo uit:

GRAFMONUMENTEN	Conditie gaafheid, intactheid, materiële authenticiteit	Zijn de teksten op het grafmonument leesbaar? Is het grafmonument nog in goede toestand? Is het grafmonument ooit gerestaureerd?
	Artistiek Materiaal, graf poëzie, symboliek, ambacht	Bevat het grafmonument tekst? Bevat het grafmonument symbolische illustraties? Van welk materiaal is het grafmonument gemaakt? Is het grafmonument bijzonder om zijn ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek, creativiteit? Is het grafmonument representatief van een bepaalde stijl, stroming, kunstenaar?
	Historisch biografisch, sociaalhistorisch	Heeft het grafmonument/de grafmonumenten een relatie met een belangrijk historisch persoon of gebeurtenis? Zijn de grafmonumenten representatief voor een bepaalde stijl of stroming?
	Ecologisch Flora en fauna	Is er flora gegroeid op het grafmonument? Staan er bomen of planten (vlak) naast het grafmonument?
	Zeldzaamheid Voorbeeldwaarde, type exemplaar	Zijn de grafmonumenten uniek in de wereld, in het land, binnen de collectie? Is het in hoge mate representatief voor een bepaalde periode, plaats, stijl, stroming, gebruik, thema, gemeenschap?
	Ensemblewaarde Totaalbeeld, compleetheid, samenhang	Is het grafmonument beeldbepalend voor de begraafplaats?
	Informatief Studie, onderzoek, wetenschap, documentatie	Is het grafmonument 'an sich' een informatie bron dat bestudeerd kan worden?

Afb 7. Criteria grafmonumenten

De hulpvragen zijn deels gebaseerd op de hulpvragen die in *Op de museale weegschaal* staan en vervolgens relevant gemaakt voor begraafplaatsen. Bij criteria die niet in *Op de museale weegschaal* staan zijn ze enerzijds gebaseerd op de subcriteria die bij het criterium horen en anderzijds op de subcriteria van Anita van Breugel.

Als laatste, aan de meeste rechterzijkant van het formulier is er een plek om de argumentatie en het waardeoordeel per criterium in te vullen.

WAARDERINGSFORMULIER BEGRAAFPLAATSEN						
Uitgevoerd door:			Aanleiding waardering:			
Datum:			Referentiekader:			
Locatie:			Definiëring van het waarderingskader Beschrijf waar een begraafplaats of grafmonument aan moet voldoen om als laag, gemiddeld of hoog beoordeeld te worden.			Waardering + Argumentatie
	Criteria	Hulpvragen	Laag	Gemiddeld	Hoog	
ALS GEHEEL	Gebruik Actief, gedenkpark, maatschappelijk, economisch	Is de begraafplaats nog actief? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap vandaag de dag? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Genereert de begraafplaats inkomsten?(Die niet afkomstig zijn van actieve graf plotten)				
	Beleving Sfeer, emotie, zintuigelijk, associatief	Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op?				

Afb 8. Waardering en argumentatie

Wanneer overal de waardestelling met argumentatie is ingevuld kan deze samengevat worden tot een beschrijving van betekenis. Om er zeker van te zijn dat deze methode ook werkt in de praktijk wordt hij getest in een pilot.

6. Casus: Het concept op de Zuiderbegraafplaats

Werkt de methode, voortvloeiende uit het conceptwaarderingsstelsel in de praktijk: een casus.

Het concept waarderingsformulier, dat u kunt zien in het vorige hoofdstuk of in zijn geheel in bijlage 4, werd in een pilot getest om bovenstaande deelvraag te beantwoorden.

Het doel was om erachter te komen in hoeverre dit concept hand- en werkzaam is in de praktijk.

Na contact te hebben gehad met Leo Dijkstra zou ik het concept testen op de begraafplaats in Woltersum waar de vrijwilligers al daar mijn waarderingsformulier zouden invullen.

Omdat de periode van tien weken beperkt is, is het helaas niet gelukt om het concept met hen te testen.

Hierna heb ik contact op genomen met de gemeente Groningen en Henk Bakker, rondleider op onder andere de Zuiderbegraafplaats.⁶² De gemeente Groningen is helaas niet op mijn verzoek in gegaan. Henk Bakker reageerde enthousiast en wilde mijn concept uittesten. In de zoektocht naar meer respondenten bedacht ik mij dat ik bij het beantwoorden van deelvraag 3 (welke elementen zou een waarderingsstelsel moeten bestaan om van nut te zijn voor begraafplaatsen?) had geconcludeerd dat mijn integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen laagdrempelig moest zijn. Dit kon meteen getest worden door een aantal leken het concept waarderingsformulier in te laten vullen. Vier van mijn vrienden waren bereid het uit te testen. Omdat het Henk Bakker rondleider is bij de Zuiderbegraafplaats en de vier andere respondenten ook in Groningen wonen is de nieuwe casus begraafplaats de Zuiderbegraafplaats geworden.

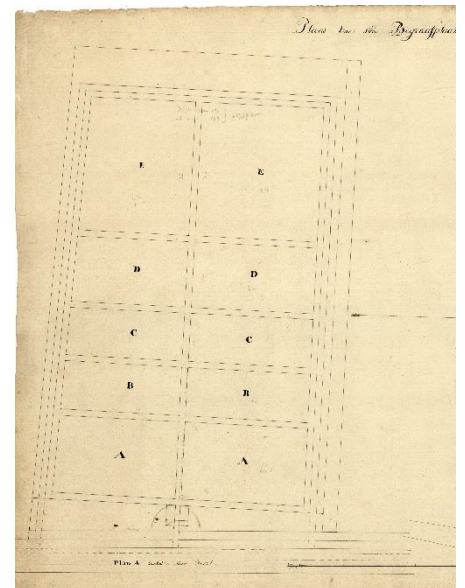
6.1 Zuiderbegraafplaats

Context

De Zuiderbegraafplaats wordt in 1827 in gebruik genomen en ligt op dat moment buiten de stadswallen. Er zijn 15.137 graven en 37.092 overledenen verspreid over 4 hectare begraven. De begraafplaats is gesloten: er wordt slechts af en toe nog iemand bijgezet in een bestaand familiegraf.

Het ontwerp is strak en sober met rechte hoofdpaden en haaks daarop lopende zijpaden. De begraafplaats is in vijf klassen opgedeeld waarbij de rijksten in de eerste klasse werden begraven. Er liggen veel belangrijke Groningers waarvan een aantal nationaal bekend waren. De opzichterswoning en het grafmonument van de familie Scholten zijn Rijksmonumenten. Op de begraafplaats komen (korst)mossen voor en er zijn een aantal monumentale bomen te vinden. Ook ziet de Gemeente Groningen de begraafplaats als een onderdeel van de begraafcultuur van Groningen.⁶³

Afb. 9 Zuiderbegraafplaats Groningen in 1827

Waardering

Zoals hierboven beschreven is het doel van pilot om erachter te komen in hoeverre dit concept waarderingsformulier ook hand- en werkzaam is in de praktijk.

Henk Bakker heeft in zijn eigen tijd de begraafplaats bezocht en daar mijn waarderingsformulier ingevuld, verder vragen van hem heb ik via de mail beantwoord. De vier respondenten die geen kennis hadden van de Zuiderbegraafplaats hebben online research gedaan naar de begraafplaats en kregen van mij 120 foto's die ik zelf heb gemaakt tijdens een bezoek aan de begraafplaats. Ook heb ik iedereen uitleg gegeven over hoe het waarderingsformulier ingevuld diende te worden. Ik heb ze ook

⁶² <http://www.henkbakker.nl>, geraadpleegd 3 mei 2018

⁶³ Gemeente Groningen, *Een graf in de stad, beleid voor begraven en begraafplaatsen in Groningen*. (Groningen: 2012), 15.

gevraagd om kritisch naar het formulier op zich te kijken en om opmerkingen en vragen op te schrijven.

Of de respondenten de Zuiderbegraafplaats waardevol, of niet, vinden is minder van belang omdat waardering tot op een bepaald niveau subjectief blijft.

Wel is het belangrijk om te zien hoe zij de begraafplaats uiteindelijk waarderen en wat hun argumenten daarvoor zijn omdat hun argumenten aantonen in hoeverre ze de opgedane kennis konden plaatsen in het waarderingsformulier. En in hoeverre de criteria en hulpvragen begrepen worden. In bijlage 3 zijn stukken te vinden van het ingevulde waarderingsformulier.

Om aan te tonen hoe erg hun meningen uiteen lopen heb ik hun waardering van de Zuiderbegraafplaats op het criterium ‘gebruik’ samengevoegd in een schema. Meteen wordt duidelijk dat het begrip ‘actief’ op een andere manier wordt geïnterpreteerd dan de bedoeling is.

Waardering	Laag/Gemiddeld	Gemiddeld	Gemiddeld	Hoog	Hoog
Argumentatie	De begraafplaats is redelijk actief. De begraafplaats vervult volgens mij geen functie voor een bepaalde groep of gemeenschap. De begraafplaats genereert geen inkomsten.	Een onderhouden plek die ook bezocht wordt.	Er is geen ruimte voor nieuwe graven, bijbegraven is in bepaalde gevallen mogelijk, evenals het bijplaatsen van een asbus. De begraafplaats wordt redelijk goed bezocht en er worden af en toe zelfs rondleidingen verzorgd. De begraafplaats genereert geen extra inkomsten.	De begraafplaats is actief en gevuld met onbekende Groningers.	Een bezoek aan de begraafplaats wordt gezien als uitje en staat ook op UitGroningen.nl dus ik scoor de begraafplaats hoog.

Tabel 5. Waardering Zuiderbegraafplaats op criterium ‘Gebruik’

Ik denk niet zozeer dat het aan de voorkennis ligt, maar aan het criterium. Als ook het gewend zijn om te werken met een waarderingsformulier. Hoewel ik nog steeds denk dat iemand zonder voorkennis van een begraafplaats of waarderen in principe in staat moet zijn te kunnen waarderen is het wel zo dat je ze er eerst goed in moet begeleiden. En voor de pilot was hier geen tijd voor. Een aantal respondenten hebben mij ook persoonlijk feedback gegeven op het formulier.

De feedback en formulieren heb ik vervolgens op de volgende punten geanalyseerd.

Vormgeving: Is het concept in zijn geheel overzichtelijk?

Criteria: Zijn de criteria duidelijk?, Missen er criteria?

Hulpvragen: Zijn de hulpvragen duidelijk?

Uitvoering: Wordt het formulier ingevuld zoals de bedoeling is?, Worden er één of meerdere grafmonumenten tegelijk gewaardeerd bij het onderdeel ‘grafmonumenten’?, Kan ook daadwerkelijk de hele begraafplaats gewaardeerd worden?

Vormgeving

De meeste problemen vonden plaats bij ‘definiëring waarderingskader’, het eerste en algemene idee was namelijk om kruisjes te zetten bij de vakken laag, gemiddeld en hoog. Zelfs na uitleg was dit niet altijd duidelijk. In een doorontwikkelde methode zou ik dit gedeelte dan ook uit het formulier halen en als een apart formulier toevoegen. Een andere oplossing is om toch zelf een definitie te maken van het waarderingskader zoals Historic England doet in *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*⁶⁴

Ook werd aangegeven dat de tweedeling wat onduidelijk was. Aan de linker zijkant staan ‘begraafplaats als geheel’ en ‘grafmonumenten’. Dit staat er maar één keer per gedeelte en hierdoor valt op het tweede blad helemaal niets te zien. Dit kan verwarrend werken, in welk gedeelte was ik bezig? Een oplossing is om de twee onderwerpen met behulp van kleur te onderscheiden.

Criteria en hulpvragen

De criteria worden over het algemeen als duidelijk gezien. Wel vroegen een aantal respondenten na een eerste blik of sommige criteria niet dubbel stonden. In principe is dit ook zo, het formulier is namelijk opgedeeld in twee: de ‘begraafplaats als geheel’ en ‘grafmonumenten’. Sommige criteria

⁶⁴ J. Ray red., *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*. English Heritage. (2014),

worden bij beide genoemd en de hulpvragen krijgen een net iets andere stelling. Met een duidelijkere vormgeving is dit probleem misschien verholpen.

De respondenten vonden de hulpvragen fijn. Bij sommige vragen was er misschien wel sprake van onduidelijk taalgebruik, zoals bijvoorbeeld in de eerste hulpvraag 'Is de begraafplaats actief?' Een actieve begraafplaats houdt in dat de oorspronkelijke functie nog wordt uitgevoerd, oftewel, dat er nog steeds nieuwe graven worden gegraven en oude graven leeggeruimd worden. Maar een 'actieve begraafplaats' kan ook geïnterpreteerd worden als een begraafplaats waar veel gebeurt. Deze interpretatie kan ook lijden tot een andere waardering.

Daarnaast valt af te vragen of de gesloten vragen er niet voor zorgen dat de respondent niet kijkt naar meer invalshoeken in het criterium.

De hulpvragen zijn er alleen ter ondersteuning. Het kan interessant zijn om te kijken naar het gebruik van open vragen of een onderwerpenlijst.

Zelf heb ik opgemerkt dat er een criterium mist, namelijk 'grafcultuur'. Hieronder valt het zichtbaar bewijs van begrafenisrituelen en 'memento mori' iconografie.⁶⁵ Voorbeelden hiervan kunnen zijn aanwezige graftrommels, symbolische afbeeldingen op het hekwerk enzovoorts. Historic England en Leon Bok kijken hier ook naar tijdens het waarderen, maar ik heb in eerste instantie geprobeerd het onder de andere criteria te verdelen of wist niet hoe ik het als criteria kon verwerken. Toch verdient dit echt zijn eigen criterium omdat met het huidige concept waarderingsformulier deze waarden er niet uit gehaald worden.

Uitvoering

Zoals bij het kopje vormgeving aangegeven staat was er voornamelijk bij het onderdeel 'definiëring waarderingskader' verwarring. Hoewel uiteindelijk maar één respondent kruisjes heeft gebruikt was het bij bijna elke respondent een vraag. Iemand gaf aan dat de twijfel zich bevond in wat hij daar moest beantwoorden, de hulpvragen of de vraag onder het kopje 'definiëring van het waarderingskader'. Dit ligt ook aan de vormgeving.

Bij het gedeelte 'grafmonumenten' moet de mogelijkheid bestaan om zowel één grafmonument te waarderen als ook een grafveld. Toch was ik verbaasd toen een aantal respondenten ervoor kozen maar één monument te waarderen. De verbazing kwam voornamelijk voort uit het feit dat sommige velden leeg gelaten waren, natuurlijk is het zo dat niet alle criteria hoeven te gelden voor elk grafmonument, er staat niet naast elk grafmonument een boom.

Daarop aansluitend gaf iemand de opmerking 'Het gaat hier om 15.000 graven' in het waarderingsformulier. Dit roept wel vragen op over waar de grens ligt van het formulier. Valt er in één keer de hele begraafplaats te waarderen? Waarschijnlijk niet, als je dat zou doen dan zou het onderdeel 'grafmonumenten' er vrijwel hetzelfde uitzien als het onderdeel 'de begraafplaats als geheel'. Het tweede gedeelte is als het ware een verdieping, een meer gedetailleerde blik op het eerste onderdeel. Maar het is wel belangrijk om er zeker te van te zijn dat het niet aan het formulier ligt dat respondenten deze keuze maken. In het formulier spreek ik voornamelijk over 'het grafmonument' en maar enkele keren gebruik ik het meervoud daarvan. Het kan interessant zijn om te kijken naar het taalgebruik, maar beter is om in de uitleg van het waarderingsformulier duidelijk te zijn over de keuzemogelijkheid van dat gedeelte, dat iemand dus één grafmonument kan waarderen maar ook een grafveld.

6.2 Conclusie pilot

Werkt de methode, voortvloeiende uit het conceptwaarderingssysteem in de praktijk?

De pilot liep niet helemaal zoals gepland door de korte tijd van het onderzoek. Sommige respondenten wisten de waardevolle elementen van de Zuiderbegraafplaats te achterhalen, sommige ook niet. Maar een mislukking is het ook zeker niet, ik heb hier veel van geleerd en juist omdat er niet altijd de juiste dingen uit het waarderingsformulier kwamen zorgde het ervoor dat ik zelf kritisch naar mijn eigen werk ging kijken. Wanneer ik langer de tijd zou hebben zou ik het zeker bij een andere focusgroep uittesten.

⁶⁵ Memento Mori = gedenk te sterven.

Het doel van mijn waarderingsformulier is om verschillende groepen die geven om funerair erfgoed, zij het vrijwilligers van een privé beheerde begraafplaats of een historische vereniging, een gereedschap bieden waarmee ze kunnen aantonen dat hun begraafplaats vol waarde ligt. Dit kan alleen als zij ook uit het formulier de waardes krijgen die op de begraafplaats liggen. Ik zal de aanbevelingen meenemen naar mijn publicatie om daar een doorontwikkelde versie van een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen te tonen.

Conclusie

Ten doel van dit onderzoek lag het creëren van een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen, die de waarden van begraafplaatsen inzichtelijk krijgt. Iets wat momenteel niet bestaat in Nederland.

Om tot deze methode te komen is deze hoofdvraag opgesteld: 'Welk waarderingssysteem kan bijdragen aan het inzichtelijk krijgen van de waarden van Groningse begraafplaatsen?'

Door het uitvoeren van literatuuronderzoek en veldwerk ben ik een stap dichterbij deze methode gekomen.

Welke waarderingssystemen zijn er in de erfgoedsector en in hoeverre zijn zij relevant voor een conceptwaarderingssysteem voor begraafplaatsen?

In Nederland wordt er met verschillende waarderingssystemen gewaardeerd. Elk erfgoed domein heeft zo zijn eigen systeem en criteria. In de brochure *'Eenheid en Verscheidenheid: Een zoektocht naar integrale cultuurhistorische waardestelling van materiële erfgoed'* worden de waarderingssystemen van de erfgoeddomeinen die vallen onder de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed met elkaar vergeleken en de criteria naast elkaar gelegd. Omdat een begraafplaats als het ware een samenkomst is van verschillende erfgoeddomeinen is het passend om uit deze systemen de relevante criteria te plukken.

De criteria die relevant kunnen zijn voor een waarderingssysteem voor begraafplaatsen zijn: Cultuurhistorisch, historie, artistiek, informatief; toestand (gaaft, fysieke kwaliteit); ensemble (situationele waarden); zeldzaamheid; Sociaal-maatschappelijk: beleving; gebruik: economisch; architectuurhistorisch; en tuinhistorisch.

Wordt er al gewerkt met een waarderingssystematiek in de Nederlandse en buitenlandse erfgoedsector?

Verscheidene personen zijn bezig met het waarderen van begraafplaatsen. De meeste bekende persoon in het funerair erfgoedveld is Leon Bok, funerair deskundige. Hij wordt veelal ingehuurd door gemeentes om begraafplaatsen te waarderen waarvan het resultaat een groslijst van waardevolle grafmonumenten is. Het criterium dat hij het belangrijkste acht is zeldzaamheid. Omdat Bok over zodanig veel kennis beschikt van begraafplaatsen in Nederland is het voor hem simpel om een zeldzaam grafmonument in een vol grafveld te spotten. Het nadeel is dat deze kennis voornamelijk in zijn hoofd blijft en hij niet per grafmonument beschrijft wat zijn redenen zijn tot zijn beslissingen. Daarnaast is Anita van Breugel, architectuurhistorica en lid van de PR werkgroep bij vereniging de Terebinth, werkzaam begraafplaatsen te inventariseren en waarderen, veelal vanuit de vereniging Terebinth. Ze heeft ter verduidelijking van de waardering van begraafplaatsen criteria opgesteld. Deze criteria zijn: 'historische waarde', 'ambachtelijke waarden', 'symboliek', 'ensemblewaarde' en 'natuurwaarden'.

Er zijn nog een aantal andere adviesbureaus die begraafplaatsen waarderen maar deze zijn dan voornamelijk gericht op de tuinhistorische waarden. In deze waardestellingen zijn de beschreven criteria 'historische ontwikkeling', 'groen aanleg', 'belang voor de gemeente', 'ruimtelijke kwaliteit' en 'zeldzaamheid'.

En wanneer men een blik werpt buiten Nederland wordt duidelijk dat ze in Engeland een stapje verder zijn. Hier is namelijk al een integraal waarderingssysteem voor begraafplaatsen ontwikkeld. De hoofdcriteria die zij hanteren zijn: 'historie grafcultuur', 'algemene historie', 'archeologie', 'artistiek' en 'architectuur' en 'biodiversiteit'. Deze criteria worden beoordeeld op een A, B, C of D waarbij A erg betekenisvol is en D niet betekenisvol.

Uit welke elementen zou een waarderingssysteem moeten bestaan om van nut te zijn voor begraafplaatsen?

In een volledig integraal waarderingssysteem worden alle aanwezige erfgoeddomeinen op de begraafplaats betrokken in het waarderingsproces. Dit komt tot uiting in relevante criteria en eventueel subcriteria. Deze criteria zullen in een overzichtelijk waarderingsformulier komen en worden ondersteund met hulpvragen.

Een volledig integraal waarderingssysteem moet laagdrempelig zijn. Zonder kennis valt een waardering niet uit te voeren, maar iedereen kan kennis vergaren. De hulpvragen kunnen daarvoor ook dienen als onderzoeksvragen voor een waardestellend onderzoek.

Een volledig integraal waarderingssysteem moet zowel compleet als flexibel zijn. De criteria die gebruikt worden moeten een representatieve waardestelling geven, maar als de gebruiker een criterium wilt weglaten of toevoegen moet daar ook de ruimte voor zijn. Het resultaat van de waardering is een beargumenteerde beschrijving van de waarde van de begraafplaats. Een beschrijving van betekenis.

Hoe ziet een conceptwaarderingssysteem voor Groningse begraafplaatsen eruit?

Het concept is in eerste instantie gebaseerd op het waarderingsformulier van *Op de museale weegschaal* omdat mijn voorkeur uit gaat naar een overzichtelijk formulier met de criteria in plaats van het gewoon weg opschrijven van de criteria en omdat er geen of weinig referentie materiaal bestaat van andere waarderingsformulieren.

In het formulier kan je je aanleiding tot waardering kwijt als ook je referentiekader.

Vervolgens kan je het waarderingskader definiëren zodat het duidelijk is waar de begraafplaats of grafmonument aan moet voldoen om beoordeeld te worden als hoog, gemiddeld of laag.

Het waarderingsformulier is opgedeeld in twee delen, de begraafplaats als geheel en grafmonumenten. Dit omdat sommige criteria overlappen, wanneer ze hun elk hun eigen deel hebben kan er per deel meer gedetailleerd gewaardeerd worden.

De criteria die relevant zijn voor een integraal waarderingssysteem voor begraafplaatsen zijn Cultuurhistorisch, historie, artistiek, informatief; toestand (gaafheid, fysieke kwaliteit); ensemble (situatieve waarden); zeldzaamheid; Sociaal-maatschappelijk: beleving; gebruik: economisch; architectuurhistorisch; tuinhistorisch en ecologische waarde.

De hulpvragen zijn deels gebaseerd op de hulpvragen die in *Op de museale weegschaal* staan en vervolgens relevant gemaakt voor begraafplaatsen. Bij criteria die niet in *Op de museale weegschaal* staan zijn ze enerzijds gebaseerd op de subcriteria die bij het criterium horen en anderzijds op de subcriteria van Anita van Breugel. Per criterium kan iemand de begraafplaats of grafmonument(en) waarderen als laag, gemiddeld of hoog onderbouwt met argumenten. Wanneer bij elk criterium de waardestelling met argumentatie is ingevuld kan deze samengevat worden tot een beschrijving van betekenis.

Werkt de methode, voortvloeiende uit het conceptwaarderingssysteem in de praktijk: een casus?

De pilot liep niet helemaal zoals gepland door de korte tijd van het onderzoek. Sommige respondenten wisten de waardevolle elementen van de Zuiderbegraafplaats te achterhalen, sommige ook niet. Maar een mislukking is het ook zeker niet, ik heb hier veel van geleerd en juist omdat er niet altijd de juiste dingen uit het waarderingsformulier kwamen zorgde het ervoor dat ik zelf kritisch naar mijn eigen werk ging kijken. Wanneer ik langer de tijd zou hebben zou ik het zeker bij een andere focusgroep uittesten. Het doel van mijn waarderingsformulier is om verschillende groepen die geven om funerair erfgoed, zij het vrijwilligers van een privé beheerde begraafplaats of een historische vereniging, een gereedschap bieden waarmee ze kunnen aantonen dat hun begraafplaats vol waarde ligt. Dit kan alleen als zij ook uit het formulier de waardes krijgen die op de begraafplaats liggen. Ik zal de aanbevelingen meenemen naar mijn publicatie om daar een doorontwikkelde versie van een integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen te tonen.

Aanbevelingen voor een doorontwikkeling van het concept integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen

Vormgeving waarderingsformulier

De onderdelen 'begraafplaats als geheel' en 'grafmonumenten' moeten duidelijke onderscheiden worden. Dit zou door middel van kleurgebruik in het formulier gerealiseerd kunnen worden.

En het onderdeel 'definiëren van waarderingskader' roept op de plek waar hij nu staat verwarring op, het is beter om deze te verwijderen uit het formulier en in een stappenplan terug te laten komen, als het ware werken met meerdere formulieren of eventueel zelf een rubric te maken voor het formulier.

Criteria en hulpvragen

Omdat de twee onderdelen beide deels op dezelfde criteria gewaardeerd worden kan er verwarring ontstaan dat de criteria per ongeluk dubbel staan. Met een betere vormgeving zal duidelijker worden dat het twee aparte onderdelen zijn.

Daarnaast bevatten sommige hulpvragen taalgebruik waarbij de vraag op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden. Dit kan ook zorgen voor verschillende waarderungen, het is dus belangrijk dat de hulpvraag zo gesteld wordt dat hij maar op één manier geïnterpreteerd kan worden.

Ook kan het interessant zijn om te kijken naar de open- en geslotenheid van de hulpvragen, misschien worden de mensen die het formulier invullen te veel gestuurd door deze vragen en gaan ze minder snel opzoek naar andere invalshoeken van een criterium.

Verder mist er een criterium, namelijk 'grafcultuur'. Hieronder valt zichtbaar bewijs van begrafenisrituelen en 'memento mori' iconografie. Ik heb in eerste instantie geprobeerd het onder de andere criteria te verdelen of wist niet hoe ik het als criteria kon verwerken. Dit verdient zijn eigen criterium omdat met het huidige concept waarderingsformulier deze waarden er niet uit gehaald worden.

Uitvoering

De meeste respondenten kozen om bij 'grafmonumenten' maar één grafmonument te waarderen. Het moet zowel mogelijk zijn om een los grafmonument als een grafveld te waarderen. De verbazing kwam voornamelijk voort uit het feit dat sommige velden leeg gelaten waren, natuurlijk is het zo dat niet alle criteria hoeven te gelden voor elk grafmonument, er staat niet naast elk grafmonument een boom.

Het is belangrijk om er zeker van te zijn dat het niet aan het formulier ligt dat respondenten deze keuze maken. In het formulier gaat het voornamelijk over 'het grafmonument' en maar enkele keren staat er het meervoud van dit woord. Het kan interessant zijn om te kijken naar het taalgebruik, maar beter is om in de uitleg van het waarderingsformulier duidelijk te zijn over de keuzemogelijkheid van dat gedeelte, dat iemand dus één grafmonument kan waarderen maar ook een grafveld.

Bronnenlijst

Albers Adviezen, *Inventarisatie en waardestelling cultuurhistorisch groen tot 1940: 16 groene parels in Delft als spiegels van de tijd*. Delft, 2009.

<https://www.knnv.nl/sites/www5.knnv.nl/files/Groene%20Parels.pdf>

Bakker, H. (versie onbekend)

<http://www.henkbakker.nl>

Bazelmans, J., "Naar Integratie En Maatschappelijke Verbreding in De Waardestelling Van Erfgoed." *Boekman 96*, 2013.

Bazelmans, J., "Erf-goed: waarde in meervoud", *Vitruvius*, 2012.

Brandon Bravo, K., *Paper vooronderzoek: De waarde van begraafplaatsen en kerkhoven*. Groningen, 2017.

Bruegel, A., architectuurhistorica en de PR werkgroep bij vereniging de Terebinth, "interview Terebinth". Antwoorden op e-mailconversatie 19 december 2015.

Brugman, M., "immaterieel erfgoed" (versie onbekend)

<https://www.unesco.nl/cultuur/immaterieel-erfgoed>

Bok, L. funerair deskundige, geïnterviewd door K. Brandon Bravo op 2 december 2015, Amersfoort.

Bok, L. *Gast aan het woord*. (versie onbekend)

<https://www.atelier-terreearde.nl/images/stories/site/pdf/gast/05.pdf>

Bok, L. "Gemeenten kijken verder..." *De begraafplaats*, 2008.

<https://www.begraafplaats.nl/de-begraafplaats/artikel/gemeenten-kijken-verder/>

Bullock, V. red., *Significance 2.0: A guide to assessing the significance of collections*. Collections Council of Australia Ltd. Australië, 2009.

Bureau Funeraire Adviezen, *Analyse waardevolle grafmonumenten en beleidsadvies: Begraafplaats Prinses Irenweg Gemeente Houten*. Amsterdam, 2014.

https://www.houten.nl/uploads/tx_pagefiles/Rapport_Houten_begraafplaats_webversie.pdf

Bureau Funeraire Adviezen, diensten (versie onbekend)

<https://www.funerair.nl/diensten>

Bureau Funeraire Adviezen, home (versie onbekend)

<https://www.funerair.nl/home>

Dijkstra, L., *Masterscriptie de begraafplaats leeft*. Groningen, 2014.

https://www.rug.nl/research/kenniscentrumlandschap/mscripties/masterscriptie_de_begraafplaats_leeft/_l_dijkstra.pdf

"EERSTE FASE 'DELTAPLAN CULTUURBEHOUD': PRIORITEIT CONSERVERING

KUNSTCOLLECTIES; WVC 310 miljoen voor achterstanden bij musea." (13 december 1990)

<https://www.nrc.nl/nieuws/1990/12/13/eerste-fase-deltaplan-cultuurbehoud-prioriteit-conservering-6949949-a626470>

Gemeente Groningen., *Een graf in de stad, beleid voor begraven en begraafplaatsen in Groningen*.

Groningen: 2012.

Historic England, report number: 115/2015 (versie 2015)
<https://research.historicengland.org.uk/Report.aspx?i=15798>

Inventarisatie begraafplaats Egmond (versie onbekend)
<http://www.historischegmond.nl/inventarisatie/>
Kropp, A., “De vergeten klasse van de Zuiderbegraafplaats te Groningen”, *Paleo-aktueel*, 2016

Ramakers, B., *Levend erfgoed: Beheer en behoud van begraafplaatsen in Noord-Nederland projectschets*. Groningen, 2015.

Ray, J. red., *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*. English Heritage, 2014.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed*. Amersfoort, 2014.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, medewerker Leon Bok (versie onbekend)
<https://cultureelerfgoed.nl/organisatie/medewerkers/leon-bok>

Swart, L.K. e.a., *Rapportage Adviescommissie Funerair Erfgoed Schiermonnikoog*. Schiermonnikoog, 2008.
<https://www.schiermonnikoog.nl/document.php?m=61&fileid=48116&f=7df12cd0cdf4f726acf4e19d0650acb6&attachment=0>

Lijst van personen begraven op het Cimetière du Père-Lachaise (versie onbekend)
https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_personen_begraven_op_het_Cimetière_du_Père-Lachaise

Luger, T. e.a., *Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Amersfoort, 2013.

Verhoeven, N., *Wat is onderzoek?* Den Haag: Boom Lemma Uitgevers, 2010.

Wet tot behoud van cultuurbezit, hoofdstuk 3a, artikel 14b.

Afbeeldingen

Tabel 1. Criteria *Op de museale weegschaal*

Tabel 2. Schema waarderingscriteria Eenheid en verscheidenheid

Tabel 3. Waarderingscriteria A. van Breugel, 2015, A. van Breugel

Tabel 4. Criteria *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*.

Tabel 5. Waardering Zuiderbegraafplaats op criterium ‘Gebruik’

Afb 1. Waardevolle graven begraafplaats Egmond in plattegrond, A. van Breugel, 2015.
<http://historischegmond.nl/inventarisatie/>

Afb 2. Definitie waarderingskader Historic England Ray, J. red, 2014. Afkomstig uit: *Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework*. English Heritage.

Afb 3. Bovenstuk Concept waarderingsformulier

Afb 4. Definitie waarderingskader

Afb 5. Verdeling begraafplaats en grafmonument

Afb 6. Criteria begraafplaatsen

Afb 7. Criteria grafmonumenten

Afb 8. Waardering en argumentatie

Afb 9. Zuiderbegraafplaats Groningen (1827), Beeldbank Groningen. <http://beeldbankgroningen.nl>

Bijlagen

Bijlage 1: Schema waarderingscriteria verschillende erfgoed domeinen

Bijlage 2: Interview Leon Bok

Bijlage 3: Interview Anita van Breugel

Bijlage 4: Concept waarderingsformulier Koos Brandon Bravo

Bijlage 5: Ingevulde waarderingsformulieren

Bijlage 1: Schema waarderingscriteria verschillende erfgoed domeinen

Schema waarderingscriteria verschillende erfgoed domeinen. <i>Bron: Eenheid en verscheidenheid (Rijkdienst voor het cultureel erfgoed, 2014)</i>						
Erfgoed domein	Archeologie	Gebouwd Erfgoed	Groen Erfgoed	Stedenbouwkundig Erfgoed	Cultuurlandschap	Roerend Erfgoed
Waarderings criteria	1) Beleving 2) Fysieke kwaliteit 3) Inhoudelijke kwaliteit	1) Cultuurhistorische waarden. 2) Architectuur historische waarden 3) Ensemblewaarden/ situationele en stedenbouwkunde waarden. 4) Gaafheid/herkenbaarheid 5) Zeldzaamheid	1) ouderdom 2) cultuurhistorische waarde 3) architectuurhistorische waarde 4) tuinhistorische waarde 5) ensemblewaarde 6) gaafheid 7) zeldzaamheid <i>Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek</i> 1) algemeen historische waarde 2) ensemblewaarde 3) tuinhistorische waarde 4) gebruikshistorie.	cultuurhistorische waarden; • historisch-ruimtelijke of stedenbouwkundige waarden; • situationele waarden; • gaafheid/ herkenbaarheid; • zeldzaamheid.	zeldzaamheid; • gaafheid; • kenmerkendheid; • ouderdom; • diversiteit; • samenhang.	1) Kenmerken: -toestand; -ensemble; -herkomst; -zeldzaamheid en representatie. 2) Cultuurhistorische waarden: -historisch; -artistiek; informatief. Sociaal-maatschappelijke waarden: maatschappelijk; beleving. Gebruikswaarden: museaal; economisch
Bron van Waarderings methode	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA). Handreiking cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA.	Gebaseerd op Monumenten Selectie Project (MSP). Kan per verschillen per gebouw. Handreiking cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA.	Verfijnde MSP criteria, Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek. Handreiking cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA,	MSP criteria ontwikkeld voor de jongere stedenbouw uit de periode 1850-1940	Verschiedende methodes waaronder o.a. 'Ontgonnen Verleden' en een aangepaste versie van MSP	Op de Museale Weegschaal
Opmerkingen					Ondanks de overeenkomsten kan niet gesproken worden van één algemeen geaccepteerde en nagevolgde methode. In de eerste plaats komt dat doordat de schaalverschillen tussen individuele landschapselementen enerzijds en hele landschappen anderzijds zo groot zijn, dat deze bijna niet binnen één methode gewaardeerd kunnen worden.	

Bijlage 2: Interview Leon Bok

Zwart: Koos Brandon Bravo

Blauw: Leon Bok

(Sommige namen of plaatsnamen zijn om privacy redenen weggelaten.)

U stelt in het boek ‘Begraafplaatsen als cultuurbezit’ dat er nog niet zo lang aandacht voor begraafplaatsen is. Dit lees ik ook overal terug, maar zonder een uitleg van ‘om deze reden is dat dus zo’. Dus ik vroeg me af, wat is lang, 20 jaar, 15 jaar of heel recent?

Dat moet je even in de context plaatsen uiteraard, het boekje is van 2003 en dat was de tweede druk, een uitgebreidere druk. De eerste was uit 1993/94 volgens mij, toen gold die uitspraak helemaal. Je moet je voorstellen dat in de jaren '70 en '80 aandacht voor deze kant van begraafplaatsen er eigenlijk nauwelijks was. Er waren nauwelijks mensen mee bezig, er was geen instituut, bureau, website (die waren er überhaupt niet) of wat dan ook.

In de jaren '80 komt de Terebinth als eerste vereniging ook pas op volgens mij

Eerst als stichting daarna als vereniging inderdaad, maar ook nog een beetje gericht op het hele rouw gebeuren en dat soort zaken allemaal en wat minder op behoud. Dat ziet men later inderdaad allemaal ontstaan. En eigenlijk als je kijkt naar de situatie in 2003, het is goed dat je de vragen vooraf hebt toegestuurd dan kon ik er nog even over nadenken, dan zie je eigenlijk dat door het monumenten inventarisatie project (alle monumenten in kaart gebracht tussen 1850 en 1940, naja alle...) dan zie je dat er heel veel funerair materiaal tussen zit. Heel veel begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten zitten daartussen en ook halverwege de jaren '90 worden die aangewezen en ineens worden heel veel historische verenigingen, gemeenten, stichtingen die begraafplaatsen beheren hiermee geconfronteerd. Die denken dan 'hé, onze begraafplaats wordt misschien een rijksmonument!'. Je ziet eigenlijk vanaf dat moment dat iedereen zich hier en daar er mee bezig gaat houden. 'Hé verdomd, dan moeten we er ook iets mee.' Maar als je het gewoon vergelijkt met erfgoed dat wij kennen, van het Paleis op de Dam tot de Nachtwacht bij wijze van spreken, dan ziet men begraafplaatsen vaak niet als iets waar we ook iets met behoud moeten doen. Begraafplaatsen worden gezien als iets functioneels, daar breng je je doden naar toe en daar komt een grafmonument op. De 'oldschool' kunsthistorici halen het Scholtenmonument, wat echt 'obvious' is, er wel uit, maar er is alsnog weinig aandacht voor. Er is nergens een houten stèle beschermt, er zijn nergens graftrouwen beschermd. Dodenhuisjes zijn nergens beschermd, er is iets dat heet een 'baarhuisje', dat is ook nergens beschermt. Maar in 2003 (was er) geen overzicht, geen doorzicht en dat is eigenlijk pas in de afgelopen jaren tot stand gekomen. Zo moet je dus mijn uitspraak in het boekje zien.

Okay, dat vroeg ik mij inderdaad af. Je hebt in de jaren '80 het begin van de monumentenwet maar wanneer begint dan die verschuiving te komen omdat ik overal lees 'Ja het is nog niet heel lang, de aandacht ervoor is redelijk nieuw, maar er gebeurt wel veel.

Dus wanneer is het precies begonnen? Maar met het Monumenten Inventarisatie Project hebben ze dus zoiets van 'hé, we hebben iets en we moeten er wat mee gaan doen.'

Ja dat klopt. Ok, duidelijk. Dat beantwoordt ook meteen waarom er nog niet zo lang aandacht is voor begraafplaatsen. Dan kunnen we naar de tweede vraag.

Waarom is er nu behoefte om begraafplaatsen en kerkhoven te gaan waarderen?

Eigenlijk om, als je dat vanuit het beheerdersperspectief ziet, eigenlijk om te weten wat kan ik nou wel en wat kan ik nou niet met mijn begraafplaats. Een begraafplaats is primair te exploiteren om de doden te begraven. Daar kun je niet een museum van maken en als je dat nou wel doet dan ontvalt al snel de functie, maar daarmee ontvalt feitelijk ook, ja, kijk, je kunt ergens gewoon schilderijen neerhangen maar als je het niet een museum noemt en mensen geen toegang geeft dan hebben die schilderijen ook weinig zin daar. Dus het één gaat met het andere samen. Thuis kan je van je eigen schilderijen genieten maar dat is niet de bedoeling bij een museum. Bij funerair erfgoed is het een beetje, ja, je zet niet grafmonumenten neer om iemand er van te laten genieten. Maar op den duur kunnen ze wel het verhaal vertellen van 'zo deden ze het honderd jaar geleden', maar er is zoveel. Er gaan jaarlijks zo'n 130.000/140.000 mensen dood en tot pakweg 1970 krijgen die ook bijna allemaal een graf. Inmiddels wordt het gros gecremeerd en verschijnen er ook niet zoveel nieuwe grafmonumenten meer in Nederland maar je moet je dus voorstellen dat er tot 1970 jaarlijks 100.000 grafmonumenten bij kwamen. Er is altijd een gedeelte natuurlijk dat nooit een monument kreeg maar je kunt niet zeggen 'dat ga ik allemaal beschermen'. Dus je ziet al inderdaad, waarom wil je het waarderen?

Om te zeggen dit kan wel bewaard blijven en dat kan eventueel weg.

Wat je nou feitelijk doet is 'Ik heb er 10, moet ik ze nou alle 10 bewaren?'. Nou als ik ze op een rijtje zet en ik ga ze waarderen dan scoort die wat minder en dan scoort die ander het hoogst. Dan bewaar ik van die 10 er maar 2. Die 2 kunnen het verhaal voor het geheel vertellen. Dus daarom is waarderen enerzijds nodig maar waarderen is feitelijk ook nodig om er een soort stempel op te drukken. Om te zeggen 'let op, dit is inderdaad wel belangrijk'. Het is niet dus niet zomaar iets aanwijzen en zeggen dit is belangrijk en dit mag weg, maar het gaat er juist om dat je ook het document waarin je het doet, dat daar ook in staat waarom het zo is en hoe je het aangepakt hebt.

En dat is wat ik tegen had op de eerste waarderingen, daar komen we in de rest van je vragen ook op terug, ik had het idee dat er maar wat gedaan werd en dat kan niet de bedoeling zijn.

Wat ik ook zag was dat er teveel individueel werd gewaardeerd. Oftewel, alsof een grafmonument op zich stond en feitelijk moet je het in z'n context zien, je moet het geheel zien. Je moet niet alleen maar dat ene grafmonument waarderen, je moet ook binnen zijn karakteristiek, binnen zijn grafveld of binnen een begraafplaats waarderen en dan krijg je eigenlijk de waardering die ik toepas. Dus als je vraagt, waarom is er behoefte, feitelijk omdat je niet alles kunt bewaren.

Nou, dank u wel. Ik vind het heel fijn dat u afsluitend terug komt op mijn vraag, soms raak je wel eens de draad kwijt tijdens het verhaal.

Waarom vindt u het belangrijk dat begraafplaatsen en kerkhoven behouden moeten worden?

Mijn persoonlijke mening is dat, net zoals we woonhuizen willen bewaren, schilderijen willen bewaren, die funeraire cultuur hoort gewoon bij de mens. Het is een onderdeel van de cultuur en in mijn ogen is het niet alleen maar iets technisch: 'je begraaft, zet er een gedenksteen op en na verloop van tijd is het klaar'. Nee het is juist iets dat na verloop van tijd een verhaal krijgt. En wat je behoudt, dat moet je goed beseffen, is niet een statisch iets. Kijk, een schilderij kan je houden zoals het was toen het geschilderd werd, alhoewel daar af en toe ook wat kanttekeningen aan zitten.

Ja, zo goed als dan.

De Nachtwacht is wat afgesneden en sommige schilderijen verkleuren maar die dynamiek is bij een begraafplaats veel groter.

Ook omdat het buiten staat natuurlijk.

Ja, weer en wind hebben een invloed, maar een nog grotere invloed heeft het groen. Die laten bladeren vallen en hierin zitten vaak zuren die een grafsteen kunnen aantasten. Behoud is in dat geval niet alleen maar 'Ik laat het staan', maar ook de juiste maatregelen nemen om het in stand te houden. Dat is ook behouden. Dus dat kan betekenen dat als je marmeren grafplaten hebt liggen onder een eiken- of lindeboom, een lindeboom laat in het voorjaar sap vallen als hij gaat bloeien dat marmer kan aantasten. En eikenblad, daar zit een bepaald zuur in dat kan ook het marmer aantasten. Dus als je gaat kijken naar behouden dan ga je ook kijken dat dat misschien niet de juiste bomen zijn in zo'n omgeving. Of je zorgt ervoor dat je het marmer beschermt. Maar jouw vraag is echt expliciet waarom zou je het als een entiteit, als een geheel willen behouden, dat is omdat het gewoon een onlosmakelijk deel is van onze cultuur. Dat het in die zin een verhaal verteld net als die andere cultuurobjecten die we graag willen behouden.

Ja, een aantal vragen zijn misschien open deuren, maar dan heb ik gewoon zwart op wit de redenen staan. Zo kan ik ook in mijn onderzoeksverslag aantonen van 'waarom willen we dat eigenlijk (behouden), omdat het echt waarde heeft.

Ja stel je voor dat er nou mensen waren die zeggen je moet het helemaal niet bewaren, die zijn er niet, maar er zijn wel mensen die er de waarde niet van inzien. En, dit gaat nog steeds over vraag 3, omdat er nog steeds mensen zijn die er de waarde niet van inzien, juist daarom moet je het verhaal wel vertellen en dingen willen behouden. Om de mensen die er niet over willen nadenken of niet het besef hebben te laten zien 'Kijk dit is het en dit is het verhaal dat erachter zit.' Daarom heb je ook een stuk behoud nodig.

Ja, net als dat we vechten voor elk schilderij dat we willen aankopen of behouden. Om deze reden willen we ze aankopen of om deze reden moeten we het bewaren.

Ja precies.

Waarom denkt u dat er nog geen integraal waarderingssysteem is voor begraafplaatsen en kerkhoven in Nederland?

U zei tijdens de studiedag (6 november in Groningen) ook nog eens dat er nog geen integraalwaarderingssysteem is.

Ja, je zag tijdens de studiedag ook dat een student aantoonde dat het waarderen voor iedereen anders kan zijn. Als je het zo doet komt er dit uit en als je het anders doet dan komt dit eruit. En dat is prima, maar wat die student er toen niet in mee nam en dat hebben ze tijdens het inventariseren geconcludeerd, maar niet zozeer die dag uitgesproken, is dat je verdomme veel gezien moet hebben en veel kennis moet hebben wil je het überhaupt kunnen doen. En het feit dat er geen integraal waarderingssysteem is, heeft er een beetje mee te maken met hoe kunsthistorici zijn opgeleid, die worden geacht hele individuele interpretaties te maken en dat wat zij zeggen dat dat waardevol is. Die kunnen dat ook met zoveel woorden omschrijven, dat is het enige wat hen houvast geeft wat is het, wat is de omschrijving oftewel hoe ziet het eruit en de waardering. Maar als je bijvoorbeeld naar al die waarderingen van Rijksmonumenten gaat kijken dan zie je op een gegeven moment ook van ja, wat is eigenlijk van belang en wat betekent dat nou precies. Is het nou internationaal niet van belang? Het is van regionaal belang, daar zit niets achter. En toen ik begon, had ik eigenlijk gelijk al zoiets van, grafmonumenten waarderen dat moet toch niet zo werken dat ik zeg dat moet behouden blijven dat dat dan behouden blijft. Dat is een expertmening, daar kun je een eind mee komen. 'De expert zegt het en dan zal het dus ook wel zo zijn', maar hoe kun je dat nou naar een leek toe verklaren. En een integraal waarderingssysteem voor grafmonumenten dat zal er misschien ooit eens komen maar dat valt of staat met degene die er mee bezig is. En ik merk inderdaad dat iemand die bijvoorbeeld architectuur historisch of bouwhistorisch geschoold is, die heeft al weer een andere manier om te waarderen dan iemand zoals ik. Ik ben alleen maar met dit onderwerp bezig en heb ontzettend veel kennis

van deze materie en zal ook veel meer op details letten. Mijn waarderingssystematiek is niet alleen aan mij voorbehouden, er rust geen auteursrecht op of wat dan ook maar ik merk dat daar waar hij door anderen wordt toegepast, er van uitgaande 'dat is de systematiek' dan mankeert het toch aan de kennis daarachter. In (*plaatsnaam weggelaten*) heeft men dat gedaan met de begraafplaats en ik lag in een deuk om te zien wat mensen daar dan uit haalden. Ze deden het ook netjes met puntjes hoor, alleen men loopt een houten plank zo voorbij.

Ja, dat is er bijna niet meer dus als iets bijzonder is, is het een houten plank.

Juist, en men loopt een bijzondere natuursteen, tufsteen, diabas, die een stuk zeldzamer zijn ook zo voorbij. En men let nauwelijks op bewerkingen van grafsteen. En wat ik dan zie na zo'n inventarisatie is dat ze de 'usual suspects' eruit hebben gehaald en een beetje een doorsnee en waarden dat, maar er mist een gedeelte.

Ik wil eigenlijk een concept maken voor een integraal waarderingssysteem, ik kom vanaf de Reinwardt Academie, een museale achtergrond. En de museale weegschaal is voor mij een grote bron. Ik wilde graag mijn concept gaan testen met vrijwilligers en leken/liefhebbers van begraafplaatsen, maar mijn begeleider om school raadde dat ook af. Ik kon het beter testen met de mensen waar ik het voor maak. Zoals dus Bart Ramaekers, Leo Dijkstra, Roeli..

Eigenlijk zijn zij ook geen deskundigen, maar wel erg begaan en dat kom ik steeds tegen. Leo Dijkstra heeft het wel snel gezien, "ik ken te weinig begraafplaatsen om iets te zeggen over een groot gebied". Dus heeft hij zich beperkt tot de begraafplaatsen van Ten boer en Groningen, dat was wat hij kende. Daar kan ik een uitspraak over doen. Dat is de eerste die ik tegen kom die zegt, ik beperk het. Ik kom veel mensen tegen, die doen een uitspraak over de Nederlandse grafcultuur, hier zit er ook eentje hoor, ik heb in '93 in mijn scriptie ook van alles over de Nederlandse grafcultuur gezegd waarvan ik nu denk, dat had iets genuanceerder gekund.

Leo Dijkstra adviseerde mij inderdaad ook dat ik mij beter kon beperken tot Groningen in plaats van een systeem meteen voor heel Nederland.

Het kan wel voor Nederland, dat doe ik ook natuurlijk, maar ik merk in mijn systeem dat ik het op elke plek weer aanpas. Dat heeft enerzijds, dat heb ik ook uitgelegd in Groningen, te maken met de opdrachtgever. Soms stelt die de criteria echt heel nauw. En een andere keer merk ik dat de grafcultuur heel eenvoudig is. Ik ben het afgelopen weekend in Drenthe geweest. Als ik kijk naar die begraafplaatsen dat zijn allemaal 'arme' grafmonumenten om het zo te zeggen. Smalle stèles, hardsteen, 4 cm dik. Of het is beton, enkele houten ertussen. Het is heel veel van hetzelfde. Dan moet je misschien nog wel dichter op je criteria gaan zitten om alsnog eruit te halen wat er in zit. En een integraal waarderingssysteem, ik denk uiteindelijk niet dat dat haalbaar is, maar wel dat er een format te maken is met wat schuivende panelen om te zeggen nou hier moet je het zo toepassen en daar moet je het vrij breed laten. In Groningen was het probleem dat er gewoon teveel was. 15.000 graven en zeker 12.000 grafmonumenten. De twee studenten die meeliepen vroegen vanaf het begin 'hoe doe je dit nou? Je loopt er 10 voorbij en hier stop je.' Ja, dat heeft er ook mee te maken je kijkt niet naar één schilderij om te vergelijken, je kijkt naar het gehele oeuvre. En in dit geval heb je niet te maken met het oeuvre van één schilder, nee je hebt te maken met het oeuvre van alle schilders in dat genre. Sterker nog, je hebt te maken met tientallen genres. Het is eigenlijk een piramide, je hebt 'binnen welk genre zit ik'. Groningse grafcultuur van pakweg drie eeuwen (19e, 20ste en 21ste), de 21ste kon ik gelukkig schrappen dus dan zit je nog met twee eeuwen grafcultuur en met alle stijlen die mogelijk zijn. Hoe haal je op zo'n begraafplaats eruit wat waarde heeft? Dat doe je niet door te zeggen het is allemaal even belangrijk, dat kan niet. Je kan ook niet zeggen 4000 grafmonumenten, daar kan een opdrachtgever niets mee. Dus wat er nu ligt is als het ware binnen het werk van die schilder het topwerk, alle andere werken zouden daaraan gerefereerd moeten worden. Dan heb je feitelijk je waarderingssysteem. En als antwoord op je vraag, zoals ik al zei, een overall

integraal systeem is niet mogelijk. Er is wel een overall format mogelijk waarin elke keer in nuances aanpassingen plaats kunnen vinden want daar heeft Leo gelijk in. Een Joodse begraafplaats in Limburg daar kijk je toch anders naar dan de Joodse begraafplaats 'Beth Haim' in Ouderkerk aan de Amstel. Dat zijn twee compleet verschillende werelden. En je kan proberen daar één waarderingssysteem overheen te leggen maar je doet hoe dan ook uiteindelijk een van de begraafplaatsen te kort. Want, zou je bijvoorbeeld de Joodse begraafplaats in Meerssen vergelijken met Beth Haim in Ouderkerk aan de Amstel, dan zou je Meerssen niet eens meer de aandacht geven, je zou al je aandacht geven aan Ouderkerk aan de Amstel met je waarderingssystematiek. Daar zou alles scoren en in Meerssen zou niets scoren. Dus die weegschaal moet je kalibreren om te zorgen dat hij zowel op Beth Haim werkt als in Meerssen. En niet dezelfde.

Ja, dit wordt een lastige klus. Ik denk dat we hiermee wel vraag 4 beantwoord hebben.

Hebben Groningse begraafplaatsen/kerkhoven specifieke elementen wat je verder niet op Nederlandse begraafplaatsen of kerkhoven terug vindt?

Hier ben ik erg benieuwd naar aangezien ik mij op Groningen focus.

Groningen kan je eigenlijk niet als één provincie zien

Nee de stad is erg anders vergeleken met de dorpen.

Ja, de stad is al heel verschillend. Ik heb al eerder gezegd, de Zuiderbegraafplaats is eigenlijk een stijlkaart van alles in de omgeving en dan neem ik eigenlijk ook Friesland en Drenthe mee. Groningen staat natuurlijk erg op zich, maar dat neemt niet weg dat ik in Zeeland of Oirschot ook niet zo'n grafmonument aan kan treffen. Zo zit het ook niet in elkaar. Die typische zandsteen grafmonumenten die in het interbellum opkwamen, die kom ik heel incidenteel buiten Friesland, Groningen en Drenthe ook tegen, maar ja misschien is dat wel iemand die verhuist is uit Groningen. Wie zal het zeggen. En van die mooie marmeren grafmonumenten uit de jaren '30 die liggen door het hele land.

Maar zijn er ook dingen die je dan vaker in Groningen tegenkomt dan in de rest van het land?

Wat je vaker tegen komt in Groningen is op heel veel kerkhoven die hoge granieten obeliskken, dat is veel typerender voor daar dan in de rest van het land. Dat wil niet zeggen dat je ze nergens anders tegenkomt, maar niet in zo'n grote concentratie. Als je kijkt naar Wildervank, maar ik moet je waarschuwen, als ik er 10 jaar geleden ben geweest en ik schets je een beeld en je gaat er morgen heen dan kan het best zijn dat je dat beeld niet aantreft omdat er misschien geruimd is zonder dat er naar gekeken is. De hoge smalle stèles met die dwarsbalk er boven met een palmet erop die tref je veel in Drenthe aan, maar ga je in Amsterdam kijken dan zal je die stijl totaal niet aantreffen. En het mooie van die stijl is, je tref hem ook op Joodse begraafplaatsen aan. Dat was kennelijk voor dat gebied wel heel erg universeel. En die stèles heb je in wat verschillende uitvoeringen, maar als ik bijvoorbeeld de Spanjaardslaan in Leeuwarden vergelijk met de Zuiderbegraafplaats in Groningen is die van Groningen veel gemêleerder en veel meer verschillende materialen. En de Spanjaardslaan is veel meer rondom één stijl en moet je echt van dichtbij kijken om de verschillen te zien. En wat je in Friesland enorm veel ziet zijn allemaal die mooie stèles met een aedicula vorm. Van die acroteria, van die puntjes op de hoeken, met een mooie bovenkant en helemaal in de stijl van een Griekse tempel. En die kom je bijvoorbeeld in Groningen weer veel minder tegen. Dus, als je gaat kijken naar die granieten obeliskken en naar die typische stèles en als derde, heel typerend voor Groningen, dat zijn de zerken die hele rijke symbolische voorstellingen hebben. Treurbomen met zeisen en het alziend oog van god zit overal tussen.

De opbouw van die zerken, daar tref je in Friesland wat van, daar tref je in Drenthe wat van, maar ga je onder de Overijsselse Vecht, of naar het westen van het land dan tref je het niet aan. Dat is echt Grunnings. Ik denk dat het een beetje een overblijfsel is van het rijke hakwerk dat de steenhouwers voor de kerken leverden en dat het daarna gewoon op de begraafplaatsen en kerkhoven voortgezet is. En uiteindelijk zal dat te kostbaar zijn geworden. En als je dan die 19^e eeuwse grafcultuur ziet en ziet wat ze er in 20^e eeuw voor terugplaatsten. In het begin was het antwoord nog wel een mooie zakelijke stijl, bij wijze van spreken, ook nog wel mooi bewerkt maar wat er na de Tweede Wereldoorlog te liggen kwam, zonde. Dus ja, Groningse kerkhoven en begraafplaatsen hebben inderdaad hele specifieke elementen waarvan je kunt zeggen 'dit is typisch voor deze streek'.

Typisch Noord-Nederland dus eigenlijk.

En dan heb je nog wel het verschil, sommige stijlen kom je langs de Waddenzee- en de Noordzeekust tegen. Je hebt een bepaald type Bourgondische grafsteen, die vroeger ook als stoeppalen werden gebruikt, die kom je bij wijze van spreken van Velsen tot, bij Schiermonnikoog staat er dan geen meer, maar Terschelling en Ameland en her en der op het vaste land van Friesland kom je ze nog tegen. In Groningen heb ik ze nog nooit gezien maar ik kan me voorstellen dat ze er zijn geweest. Dat is ook een typische stijl die in het Noorden zit. En die stèle die ik beschrijf kom je ook in Den Helder nog types van tegen.

Oh, dan moet ik daar even rondkijken, daar kom ik namelijk vandaan.

In Den Helder moet je echt even de begraafplaats Huisduinen bezoeken. Dan zie je ook die smalle stèles, achterin ligt het oude gedeelte en daar heb je de stèles die passen heel erg bij het waddengebied. Die tref je ook in het noorden van Friesland aan en hoe meer je naar het zuiden komt, dan wordt de grafcultuur anders. En het leuke van Den Helder is, die oude grafvelden zijn genummerd G.R.A.F. wie dat verzonnen heeft...

Haha, ik ga dit weekend even kijken als ik bij mijn ouders ben.

Zijn er verschillen tussen kerkhoven en begraafplaatsen die de waardering anders maken?

Want ik schrijf overal kerkhoven *en* begraafplaatsen, en het is deels hetzelfde natuurlijk...

Er is één heel belangrijke factor die de waardering anders maakt en dat is de setting. Die kerk bepaalt zo sterk hoe de graven er om heen liggen, dat moet je dus verdisconteren in die karakteristiek. In het begin toen ik waardeerde was het inderdaad materiaal, vormgeving, bijzonder persoon en pas later heb ik de karakteristiek er bij ingevoerd. Want dat tref je bij een kerk, als ik die kerk zou weghalen dan zijn het nog steeds hele mooie grafmonumenten, maar dan komt het in een heel ander daglicht te staan. En begraafplaatsen hebben sowieso een hele andere opbouw, een andere oriëntatie van de grafstenen en dan kan de grafcultuur hetzelfde zijn, maar ik zou bijna willen zeggen, een groep stèles die heel mooi vormgegeven zijn en die tegen een kerk zijn geplaatst of in ieder geval met een kerk als achtergrond dat waardeer je toch beter in zijn context dan wanneer je ze gewoon op een begraafplaats hebt staan. Het grote verschil ook bij kerkhoven is bij kerkhoven bepaalt de kerk eigenlijk het aanzien en bij een begraafplaats is dat het groen die dat doet. Mits het groen heel goed toegepast is op een begraafplaats kan het dezelfde werking krijgen.

Wat je namelijk bij veel uitbundige grafmonumenten hebt is dat ze iets erachter nodig hebben, oftewel ze hebben een coulisse nodig. Je kunt ze gewoon kaal in het graf zetten maar dan beleef je ze anders dan wanneer ze tegen een donkere struikenpartij worden aangezet die ook in de winter groen blijft of tegen een kerkgebouw. En dat maakt wel een

verschil tussen die twee inderdaad, maar als je de begraafplaats zelf gewoon gaat waarderen dan moet je vooral bij de karakteristiek daarmee rekening houden. Daar zal je verschil in zien, maar al die andere factoren, de persoon, of hij belangrijk is of niet dat staat los van of het een kerkhof of een begraafplaats is. Met materiaal idem. En met een kerkhof is het zo dat je stenen kunt aantreffen die gewoon veel ouder zijn dan op begraafplaatsen. Als je ziet de piek van het ontstaan van begraafplaatsen in Groningen dan ligt die niet rond 1830 maar halverwege de eeuw, dus dan weet je ook de grafkunst is jong.

Bij een kerkhof kan je oudere grafmonumenten verwachten. En als daar veel van liggen dan wordt hoe dan ook je waardering anders. Dan worden oude stenen je referentie kader en niet de midden 19e eeuwse grafcultuur. Hoe meer er ligt, hoe meer dat bepaalt wat het referentiekader is. Dat betekent dat op een kerkhof soms een stèle die op een begraafplaats hoog gewaardeerd zou worden op een kerkhof afvalt omdat er al veel van het andere materiaal ligt.

Heeft u het wel eens meegemaakt dat er niets op de begraafplaats was dat als meer dan 0(nul) punten werd gewaardeerd?

Dat je eigenlijk zegt, op deze begraafplaats is niets bijzonder.

Ja, ik kom dat soort begraafplaatsen wel eens tegen. Hoe moet je omgaan met een begraafplaats waar alle grafmonumenten hetzelfde zijn? Je kunt ze allemaal een 10 geven maar ook allemaal een 0 geven. Het is allemaal één pot nat. En er zijn een aantal begraafplaatsen in Nederland die er zo uitzien. Bijvoorbeeld kloosterbegraafplaatsen met allemaal uniforme grafmonumenten. Wat valt er dan voor mij te waarderen? Het enige wat ik dan kan zeggen het gaat om het geheel. Het gaat niet om de individuele grafmonumenten, het gaat om het geheel. Als je het geheel niet wilt beschermen dan hoef je ook niet specifiek een grafmonument wel te beschermen. Maar de opdrachten die ik krijg, dan heeft vaak de opdrachtgever al in de gaten van er zit hier iets. En ik heb net bijvoorbeeld Akersloot gedaan, een kerkhof, daar dacht ik in het begin ook dat zal wel niet veel soeps zijn, maar ik kreeg de vrije hand, oftewel ik hoefde geen restricties in te bouwen en er waren geen restricties ten aanzien van aantal. En daar kwam het op 30% behoudenswaardig uit terwijl zij ook zelf dachten dat het niet veel soeps zou zijn. Maar je gaat kijken naar het geheel, je gaat kijken naar wat er binnen de gemeente is te vinden en dan bleken toch die grafmonumenten binnen die gemeente de bijzonderste te zijn.

Maar ik ken inderdaad wel begraafplaatsen die niet hoog zouden scoren en dat zijn wat jongere begraafplaatsen of katholieke begraafplaatsen die heel veel geruimd zijn. En dat levert bij mij dan veel verbazing op. Ik weet dat de begraafplaats uit 1860 is en het oudste grafmonument dat ik dan aantref is bijvoorbeeld uit 1940. En alles daarna is uniform, geen katholieke identiteit meer. En dan loop je dan rond daar en dan denk ik je als ik hier zou moeten gaan waarderen... Dan kom je misschien op de calvarie, daar staat soms nog wel een oud kruis van gietijzer soms, maar qua grafcultuur is alles verdwenen.

Wat is de aanleiding geweest voor het maken van uw eigen waarderingssysteem?

Het feit dat je als expert eigenlijk kon zeggen dit is belangrijk en dit niet. En ik toch wel eigenlijk het uitgangspunt had van 'hé een ander moet achteraf het ook nog eens langs een meetlat kunnen leggen'.

Gewoon wetenschappelijk reproduceerbaar dus?

Naja, niet wetenschappelijk, de experts zeiden vroeger ook dat zij het wetenschappelijk deden. Maar je moet je voorstellen, ik ben er een beetje op gekomen toen bij de Rijksdienst op een gegeven moment vanuit die MIP er begraafplaatsen en allerlei objecten voorgedragen werden voor Rijksmonument. En in zo'n beslis kamer, hoe dat dan heet, er

weer gesproken werd over de zoveelste calvarieberg en ik op een gegeven moment gekeken heb van hé, je kunt deze calvarieberg individueel waarderen, dan zou het misschien een Rijksmonument zijn maar wat nou als ik laat zien waar er in Nederland al beschermde calvariebergen liggen? Nou dat heb ik gedaan en dan zag je dat in het noorden, in Groningen, er best wel een concentratie was maar voornamelijk in Brabant zag je heel veel calvariebergen beschermt om uiteenlopende redenen. Die heb ik in de typologie gezet van hier zijn de calvariebergen met een calvariegroep, stenen beelden, daar zijn het gietijzeren beelden en daar staat de calvarieberg echt op een verhoging en zo heb ik dat wat ingedeeld in de typologie en wat bleek: de calvarieberg waar we het over zouden gaan hebben, van die typologie waren er gewoon al heel veel beschermt. Dus we hebben het op een gegeven moment niet meer gehad over de intrinsieke waarde van dat ene calvariebergje, nee we hebben het gehad over het geheel. En binnen het geheel voegt die berg niets meer toe. En toen ik dus met het funeraire werk bezig ging en ook echt werd gevraagd voor waarderingen heb ik me al snel gerealiseerd, je kunt er dus punten aan toekennen. Dat is niet een nieuw systeem, dat heb ik gewoon ergens gezien ik heb het overgenomen en ben het zo gaan toepassen. En met de groepen waarmee ik daar intensief in samen werkte, werkte dat. Aan de hand van zo'n waarderingsmethodiek kon ik ze ook uitleggen waarom bepaalde grafmonumenten er gewoon echt niet op hoorde. En het leuke is en ik denk dat die studenten in Groningen dat uiteindelijk ook door hebben gekregen van hé, het is geen waarderingsstelsel van je geeft aan alles een cijfer, nee je maakt al hierdoor een selectie en die knijp je wat fijner door uiteindelijk met die punten een beetje te sleutelen. Zij hebben dat proces meegemaakt van waarom krijg die wel een punt en die niet. En dat kon ik ze ook uitleggen die krijgt geen punt omdat...

En op een gegeven moment ook als je een wat kleinere begraafplaats inventariseert dan heb ik meestal eerst een groslijst en op die groslijst staat alles wat interessant lijkt maar uiteindelijk wat je doet, je hebt ook in je hoofd het overzicht van al die grafmonumenten, je hebt die foto's erbij en je gaat vergelijken. Oh deze zijn hetzelfde, maar die heeft dit wat meer, daar ken ik wel een punt voor toe omdat die vormgeving strakker is en waarschijnlijk het origineel is van die en die krijgt dan geen punten. Je weegt continue af, dat is ook wat je doet in een waardering en uiteindelijk zie je dan dat van die groslijst van 250 monumenten, daar blijft dan soms iets van 130 monumenten van over. Nou, van wat er over blijft daar durf ik mijn handen voor in het vuur te steken.

Dat neemt niet weg dat er altijd mensen zullen zijn die zeggen ja maar deze kan ook zo gewaardeerd worden, maar dan ben je weer teruggegaan naar het individueel waarderen van het grafmonument. Maar de methodiek die ik heb opgesteld gaat over het geheel en niet over een los monumentje. Dat is een hele andere vraag. Als iemand vraagt 'Meneer Bok, hoe waardeert u deze?'. 'Nou ziet er mooi uit.' 'En als u het een cijfer moet geven?' Dan loop ik al vast, dat kan niet. Ik kan deze geen cijfer geven. Er ligt bij de kerk nog een sarcofaag deksel daar zat nog een tekening op zag ik, die zou een 10 zijn. En vergelijk ik qua historie en materiaal en noem maar op, vergelijk ik deze steen met die sarcofaag deksel dan zou die misschien wel een 5 scoren ofzo. Maar laat ik die sarcofaag deksel buiten beschouwing dan scoort hij misschien een 7.

Ja, ik zie een begraafplaats ook eigenlijk meer als deelcollectie, want met de museale weegschaal kan je ook deelcollecties waarderen. Je kan ook objecten op zich waarderen dan kijk je wel eerst naar het referentiekader en context, maar het lijkt mij erg lastig om een object losstaand te waarderen. Je kan natuurlijk een schotel vergelijken met alle schoteltjes binnen je museum maar ik denk toch echt dat je de begraafplaats als deelcollectie moet zien. Als een geheel, in ieder geval voor wat ik als waarderingsstelsel wil hebben.

Een veel gemaakte fout in deze branche is dat van er bestaan verschillende typologieën grafmonumenten dus dan kan je het daar ook wel mee af doen. Maar ik zie zoveel variaties binnen de typen, het zit hem in de tekst, het zit hem in de grafpoëzie er op, het zit hem in de afwerking. Dus voor het beeld kan hij binnen die typologie vallen, maar beschouw je hem

nader, ah verdomt er staat ook nog een schitterend symbool op de achterkant, oh de anderen hebben dat niet.

Heeft u het systeem op bronnen gebaseerd of heeft u het vanuit uw eigen kennis gemaakt?

Dit heeft u net al een beetje beantwoord.

Ja, dat heb ik geprobeerd terug te halen inderdaad. Je moet ook beseffen, het zit een beetje in mij om lijsten bij te houden van zaken. Ik heb ook de lijst van alle begraafplaatsen in Nederland. Iemand heeft ook ooit tegen mij gezegd, jij kunt dus op basis van deze gegevens en dat je ze allemaal bezocht hebt, kun je ze dus een cijfer geven. Ik dacht hé dat is wel interessant, maar nee. Uiteindelijk kan dat niet want je moet geen appels met peren vergelijken. Iedereen denkt 'kerkhoven en begraafplaatsen dat is allemaal één pot nat', maar uiteindelijk verschillen ze zo veel van elkaar. Ik heb lijstjes vol met boeken, ik heb lijstjes van grafmonumenten in Nederland, ik heb lijsten van, van alles en nog wat. En toen ik op Schiermonnikoog voor het eerst een inventarisatie had toen was het voor mij heel logisch dat ik die grafmonumenten in een lijstje zette en daarna ging kijken van wat heb ik eigenlijk. En, kijkend naar wat er in het boek Begraafplaatsen als cultuurbezit staat met een overzicht krijgen van die grafmonumenten, dat heb ik gecomprimeerd eigenlijk en het toekennen of geven van een punt daaraan dat heeft zich langzamerhand ontwikkeld naar dit is wat ik toepas. En waarom ik het uiteindelijk op het gebied van 'het persoon' uitgebreider heb gemaakt is dat omdat alleen maar een punt geven aan persoon omdat hij belangrijk is geweest dan kom je op een gegeven moment op heel veel grafmonumenten die hetzelfde scoren. Dus je gaat daar meer punten aan toekennen zodat je meer ruimte hebt om een keuze te maken.

Oké, het is dus geleidelijk ontstaan, u bent vanuit uzelf al begonnen met lijstjes maken.

Ja, en elke keer heb ik het weer aangepast. Ik heb nu wel een opzet van dit is zoals ik het ongeveer doe. Dat stuur ik ook naar een gemeente toe met de vraag eigenlijk of ze zich daar aan willen conformeren. Dan stellen zij die eisen wat scherper of ze willen bepaalde zaken niet, dat kan ook. Dan ga ik daarbinnen aan de slag en dan krijgen ze een groslijst, die wordt ze voorgelegd en dan zeggen zij 'ok, ga hier maar op scoren.'. En scoor ik ze en dan is de vraag 'zijn ze wel of niet tevreden?'.

Welke problemen kwam u tegen tijdens het maken van uw waarderingssysteem?

Op zich geen problemen, maar wel uiteindelijk in het toepassen daarvan. Aan het waarderingssysteem zit een grens. Bij ongeveer 400 monumenten raak je echt het overzicht kwijt. Bij grotere getallen, wanneer je bijvoorbeeld zegt ik wil bij deze begraafplaats alle grafmonumenten waarderen, dan kom je hier niet mee uit. Dan heb je een lijstje met elk grafmonument en om die allemaal te waarderen... dat zou vanwege de tijd alleen al niet kunnen. Maar dat is net als elke weegschaal, je kan zeggen 'mooie weegschaal, ik zet hier 40kg op en daar 40kg op' en dan gaat de hele weegschaal kapot. Hoe kan dat nou, dat is raar zeg. Elke weegschaal heeft zijn limiet. Daarom vind ik jouw opmerking over Op de Museale weegschaal, ja je kunt er niet alles mee wegen. Je kunt er ook niet een complete begraafplaats mee wegen. Dus uiteindelijk liep ik tegen het punt op, wat doe je dan als je teveel hebt? Dan ga je feitelijk niet meer individuele grafmonumenten op de weegschaal leggen, dan ga je bijvoorbeeld grafvelden wegen, dan pak je gewoon het hele veld. En dan pas je een iets andere systematiek toe, maar daar wil ik wel naar toe met waarom ik de karakteristiek beschrijf. De karakteristiek is eigenlijk een soort samenvatting van het grafveld

en uiteindelijk kan je op basis van elementen die daarin zitten ook wel een weging gaan maken. Want... waarom ik dit eigenlijk ook zo gedaan heb, er is teveel. Je moet maar eens kijken naar wat is een rijksmonument. Dat zijn vaak individuele grafmonumenten, die staan dan op plekken waarbij bijvoorbeeld het grafmonument ernaast niet gewaardeerd is. En omdat dat niet gewaardeerd is denken beheerders dat kan dus weg. En die gewaardeerde grafmonumenten komen op een gegeven moment in een context te staan waardoor je ze misschien juist lager zou waarderen. De context maakt het monument. Dat is een probleem wat ik ook heb met dit waarderingssysteem inderdaad, het is net als het aanwijzen van een kerk, je kan niet van een kerk gevel zeggen die brokken tufsteen en die kloostermoppen bescherm ik maar die bakstenen daarboven zijn 16^e eeuws, die vind ik niet zo bijzonder. Dat kan niet. Het is of de hele gevel of niets.

Dat vind ik wel een heel mooi voorbeeld, je kunt die stenen er niet uit gaan halen.

Je weet wel dat het belang anders ligt, maar het is toch het geheel. Dat heb ik ook in Groningen proberen uit te leggen. Ik heb weliswaar 450 grafmonumenten eruit gehaald maar dat betekent niet dat rest minder is, dat die perse 0 punten krijgen maar het simpele is gewoon er staan teveel die maar 1 punt zouden krijgen.

Je moet het zien als, wat je hebt is de top en de rest zit er onder. En als je dat weghaalt heb je nog steeds een piramide maar wel een heel kleintje in plaats van een grote.

En ik heb begrepen dat de gemeente Groningen nu ook al het rapport aan de mensen heeft gestuurd in huis, en die lezen dat door, gelukkig, en die roepen gelijk tegen mij dat is hartstikke goed dat je dat gedaan hebt dat is geweldig. Maar ook, let er wel op dat nou niet met een lintje erom heen zetten van dit is heel bijzonder want ook het grafmonument ernaast kan bijzonder zijn. Als dat kwartje eenmaal valt.

Nee, het is geen lijst van dit is bijzonder en de rest mag weg.

Klopt en die opdracht krijg ik weleens, dat gebeurt hoor.

Ja dat geloof ik, vaak omdat gemeentes waarschijnlijk je niet laten waarderen om te kijken wat er nou is maar omdat ze zoiets hebben van we moeten er nu iets mee.

Wat vaak daarna moet is dat ze beleid gaan ontwikkelen van hoe gaan we er vervolgens mee om. Kijk Groningen had al een aardig beleid opgesteld, maar wat betekent het nou voor de Zuiderbegraafplaats dat men toe wilt naar een gedenkpark daar?

Betekent dat een groot grasveld waarop je een manifestatie kunt houden? Of waar je met zijn allen gaat gedenken? Of betekent dat dat je op een gegeven moment zoveel gaat ruimen dat je denkt wat er over is zet ik op een hoopje bij elkaar en dat wordt gedenken jongens. Daar moet je een visie op ontwikkelen.

Nee inderdaad, ik snap wel dat ze er iets mee willen en niet zo van daar is een begraafplaats, maar om het zo te veranderen dat het niet meer te herkennen is als de Zuiderbegraafplaats is ook weer zonde.

Ik heb laatst wat gelezen, literatuur over erfgoed en over hoe alles gemusealiseerd wordt en hoe erfgoed begint als iets van iemand die we kennen en uiteindelijk is het iets geworden waarvan we weten dat het belangrijk is maar waar we geen band meer mee hebben. En om ervoor te zorgen dat men er een band mee blijft houden moet dat mee ontwikkelen, met de tijd mee. Dus ik snap dat ze er iets aan/mee willen doen. Ik snap dat als je bijvoorbeeld uit Groningen komt dat je misschien geen band hebt met de Zuiderbegraafplaats.

Ik merk dat heel veel mensen de begraafplaats relateren aan de mensen die er liggen. En dan, precies wat jij zegt, er geen binding mee hebben. Maar ik merk ook dat na een excursie van een uur kijken mensen er al heel anders tegen aan. Dan hebben ze zoiets van hé verdomd dat zijn toch andere zaken dan ik dacht. Het gaat soms om de mensen die er

liggen maar het gaat veel vaker om wat je ziet en als ik lezingen geef en mensen er mee laat identificeren van hé kijk je hebt ook kleine kinderen van dat soort kleine monumentjes en juist die typische symboliek. En juist het feit van die symboliek. Die lasen de mensen in de 19e eeuw zoals wij nu de McDonalds en de Kentucky Fried Chicken onmiddellijk herkennen. Zo lasen zij dat vroeger. En als je mensen als het ware dat stukje handleiding meegeeft dan zien mensen dat het wel bijzonder is.

Ja, ik vond het zelf het ook erg bijzonder als ik op een monument las 'Hij gaat zijn 7 kinderen achterna' Maar goed, dan kunnen we door naar vraag 11 denk ik.

Ja.

Welke criteria gebruikt u tijdens het waarderen?

U heeft ook dit al een beetje vertelt.

Ja dat zijn harde criteria zoals was het een persoon van enig belang of betekenis, de vormgeving, het materiaal, voorkomen van bepaalde symboliek. Gerelateerd aan de persoon: komt de naam voor in een straat of plein of wat dan ook. En als je het hebt over personen kan je dat wat uitgebreider doen. Bijvoorbeeld hij was van heel erg bijzonder belang en ik geef hem 5 punten of was nauwelijks van belang en ik weet wel wat hij deed maar 0 punten eigenlijk. Maar het belangrijkste criterium zit eigenlijk in mijn hoofd. En dat is ook moeilijk op papier te zetten. Dat is weten dat bepaalde grafmonumenten ook elders voorkomen of juist niet. Weten wat voor types zeldzaam zijn en welke niet. En glazen grafplaten bijvoorbeeld en van dat zwarte marmer, marmorite zoals dat heet, daar zijn er een stuk of 10 van in Nederland en meer niet. Houten hekwerken bijvoorbeeld en houten stèles. Je moet dus vanuit je harde criteria zaken ook kunnen herkennen. Voordat je dit dus gaat doen heb je ook de kennis nodig. Kennis van materialen, je hebt de kennis nodig van wat kun je met bepaalde materialen, wat is typerend voor een bepaalde tijd. Mensen vragen wel eens, waarom waardeert je nou dit graniet, want graniet is dit en graniet is dat. Ja maar dit is wel een toepassing van graniet in zijn vroegste periode. Misschien nog wel in een periode waar de machines die voor het bewerken van graniet nodig zijn heel kostbaar waren. En dat maakt dat je dat oudere graniet toch gaat waarderen. Dan wordt natuurlijk ook de vraag gesteld 'Hoe zou je een hedendaagse granieten steen waarderen?'

Ja dat komt nu zo massaal op ons af. Als je 40 jaar geleden vroeg 'Hoe zou je een Opel Kadett waarderen?' ja dan zei je die is gek. Maar als je nu Opel Kadett A of B type rond ziet rijden dan zeg je 'mooie wagen man'. Dus het heeft ook tijd nodig, zo gaat dat met alles. En een enkele keer tijdens een inventarisatie komt er wel eens zo'n confectiemodel doorheen en dan vragen ze waarom nou dit monument? Nou gezien het jaartal en gezien het feit dat ik heb gezien dat hij toen ook daadwerkelijk geplaatst is, is het een heel vroeg voorbeeld van de stijl die daarna kwam. Daarom zou je hem toch moeten behouden als een soort ankerpunt.

Mijn waarderingssysteem werkt efficiënt maar één van de problemen daarbij is dat in sommige gevallen dat je zou willen dat dat verhaaltje er bij gemaakt kon worden. Je weet natuurlijk bij jezelf dat als ik dat gaan doen dan werkt mijn lijst niet goed meer en dan ga ik toch weer doen wat al die andere mensen deden: aan de hand van een verhaaltje zeggen dat iets bijzonder is en verder niet. En ik heb dat eigenlijk omgedraaid.

Oh ja, ik wil eigenlijk weer terug naar Statement of Significance. Misschien omdat dat belangrijk is in de museale wereld.

Maar doe dat eigenlijk over het geheel, want meestal als je iets moet waarderen heb je er één of twee voorbeelden van en dan ga je het waarderen. Je waardeert dan een object, maar wat ik doe is, je hebt bij wijze van spreken ineens 250 objecten te waarderen van de misschien 2000. Daarom is deze waardeermethodiek ontstaan. Sommige vinden hem

misschien heel star en erg zakelijk, Maar je kan altijd als je zegt bijvoorbeeld 'ik wil 40 grafmonumenten beschreven hebben', dat kan. Dat is helemaal geen probleem, dan beschrijf ik ze tot uit den treure met deze symboliek enzovoorts. Alleen je moet dan rekening houden dat een beetje grafmonument daar gaat al snel 2/3 uur in zitten in het schrijven daarvan en het bekijken daarvan. En dan ben je per grafmonument zo'n €250 verder en als jij er 40 wilt doen ben je 10 uur verder. Dat werkt dus niet, erg tijdrovend en heel kosten vretend. Dus daarom zeggen heel veel, ik vind jou methodiek ideaal. Je haalt er toch uit wat we nodig hebben en het is goedkoper. En ik kan op deze manier ook meer doen. Als ik bij alle klussen die ik heb alle grafmonumenten moet gaan beschrijven, en dat zijn wel leuke klussen tussendoor hoor, maar dan kom je er weer tegenaan. Klussen die ik in een heel ver verleden heb gedaan 'Meneer we hebben 18 monumenten op onze begraafplaats uitgezocht en wilt u ze voor ons beschrijven'. Ja dat kan, maar waarom staat die niet op de lijst? Hoezo? Nou want die is dat en dat en dat en dan ben ik eigenlijk aan het waarderen op dat moment. Oh, nou doe die er dan ook maar bij.

Ja, zo kan je dan waarschijnlijk de hele begraafplaats af.

Ja ik zeg dan ook, het is prima dat jullie dat gedaan hebben. Sommige begraafplaatsen laten door grote bedrijven waardering maken zoals Oranjewoud bijvoorbeeld, maar die komen met lijsten waarvan ik echt zoiets heb 'huh?', die halen er dan toch niet uit wat eruit gehaald kan worden.

Oke, dan zijn we nu aan het einde van mijn vragenlijst gekomen. Heel erg bedankt. Dan heb ik nog een extra vraag, ik wil contact hebben met begraafplaatsbeheerders voor interviews etc.

Dan zou ik contact op nemen met de LOB, die hebben een database met beheerders. Veel bijzondere begraafplaatsen hebben geen beheerder, die hebben een bestuur. Je zou wel eens kunnen polsen bij de kerkelijke instanties hoe dat zit of bij gemeentes. Maar je beperkt je tot Groningen?

Ja, mijn concept zal op zich niet specifiek alleen toepasbaar zijn op Groningen maar dat doe ik om mijn onderzoek in te perken.

Als je hen iets bied wat bij wijze van spreken gelijk digitaal verwerkt kan worden dan wordt de drempel lager. Tot nu toe was de drempel altijd, waar moet ik met al die foto's heen en ellenlange formulieren invullen en er wordt teveel gevraagd.

Maar als het simpelweg is zet hier kruisjes neer of vink aan wanneer dat en dat het geval is. Op basis daarvan zou je al een waarderingssysteem kunnen maken. Dat is eigenlijk datgene wat ik in mijn hoofd afvraag.

Is het er? Is er sprake van symboliek? Check. Is er sprake van een typische vormgeving, anders dan de rest? En dan moet je wat voorbeelden geven. Ja, is er. Is er sprake van speciale teksten, dus niet slaande op de persoon. Ja, is er, check!

Verkeert het graf in een goede staat? Nou via zo'n check systeem zou je in eerste instantie al kunnen zeggen dit zijn de meer bijzondere grafmonumenten eigenlijk want die zijn simpelweg op het oog er al uitgehaald. Ligt er een persoon die voor de omgeving belangrijk is geweest? Check. Dan heb je je eerste inventarisatie waarop je eigenlijk kunt gaan waarderen.

Dit vind ik een heel erg goed idee, als u het niet erg vindt dat ik misschien ga gebruiken.

Ja natuurlijk. Je vraagt ze ook nog niets

Dan zien ze in ieder geval of er wat is en dan kunnen ze daarna zelf beslissen of ze verder gaan.

Leken gaan vragen of zij willen waarderen dat is een van de meest ingewikkelde zaken die er is.

Maar simpelweg aan hen vragen zie je dit of zie je dat .. je wilt ze wel laten beschrijven inderdaad wat voor type graf het is en van die types inderdaad van 'Staat er een stèle op?: Ja'. Licht er een deksteen op het graf? Ja. En vanuit al die 'ja's' kan jij een type samenstellen. Als je datgeen waardeert en dan eventueel waardes zegt van nou, als dat voorkomt dan geef je dat een bepaalde score. En filter mij die grafmonumenten die alleen daar en daar op scoren.

En dan zou je iemand die een breder overzicht heeft die zou je kunnen laten waarderen.

Dat is inderdaad ook een beetje mijn idee. In eerste instantie was ik heel enthousiast en dacht ik, iedereen moet dit kunnen doen maar nu is dat misschien niet zo handig.

Iedereen kan die eerste stap doen. Iedereen kan er een foto van maken, maar je kan niet aan iedereen vragen 'is dit marmer?'. Wat je wel vaker hebt is dat men kalksteen aanziet voor marmer. Marmer is een kalksteen maar je hebt heel veel witte kalkstenen. En niet alle witte kalkstenen zijn marmer. Dat moet je ze niet vragen.

Maak een foto, beschrijf een aantal componenten, wat staat erop, staat er nog een graftombe bij, bij wijze van spreken, of wat voor materiaal denkt u dat het is. En dan voorbeelden van materialen. Vink aan hout, zandsteen etc. Dan ben je al op weg. En dat maakt het voor vrijwilligersploegen ook gemakkelijker.

Bijlage 3: Interview Anita van Breugel

1. Wat voor taken of doelen heeft de vereniging?

De belangrijkste taak is om funerair erfgoed door te geven naar volgende generaties. Om dat te doen is het belangrijk dat wij in de tweede plaats ook voorlichting geven over dit erfgoed. Want onbekend maakt onbemind. Als mensen horen waarom iets er zo uit ziet als het doet, wordt de waardering ervoor groter.

2. Is er volgens de vereniging behoefte aan een waarderingssysteem van begraafplaatsen en kerkhoven in Nederland? Zo ja, waarom is daar behoefte aan?

Al in 1992 is er een handleiding voor een inventarisatie gemaakt, uitgegeven via het boekje "Begraafplaatsen als cultuurbezit". Daarin wordt over criteria het volgende gezegd: Om te bepalen welke graftekens je wilt behouden, formuleer je criteria. Het ontwikkelen ervan is lastig, maar wel een essentieel onderdeel. Zij kunnen per begraafplaats verschillend zijn. Leidende principes zijn ouderdom, uniciteit, of heel karakteristieke voor een bepaalde regio. Ook de samenhang tussen verschillende monumenten speelt een rol. Het is sowieso wenselijk de graftekens te inventariseren uit de 19^e eeuw (tegenwoordig gaan we uit van de graftekens van vóór de Tweede Wereldoorlog). Vooral graftekens van dergelijke ouderdom zijn namelijk erg kwetsbaar om door weersomstandigheden of ruiming verloren te gaan.

3. Weten jullie of er waarderingssystemen zijn of gebruikt worden in Nederland? Zo ja, welke zijn dit?

Zoals hiervoor vermeld is, worden voor iedere begraafplaats aparte criteria opgesteld.

4. Welke elementen maken een begraafplaats of kerkhof de moeite waard om het te behouden en beheren?

Dat kan als er bijvoorbeeld sprake is van de volgende 13 waarden:

Historische waarde:

1. Als herinnering aan een persoon die iets voor de dorpsgemeenschap heeft betekend.
2. Als herinnering aan een bepaalde dorpse gebeurtenis (b.v. de opening van de begraafplaats in 1903 of als het betrekking heeft op een ramp die de gemeenschap beroerd heeft.
3. Vanwege de grote ouderdom van minimaal 75 jaar
4. Vanwege het verhaal van hoe men vroeger met grafstenen omging, bijvoorbeeld hergebruik. (glazen plaatjes over een andere tekst geplaatst).
5. Als er een tijdsbeeld gegeven wordt door bijvoorbeeld bepaalde dichtregels.
6. Als de steenhouwer zijn signatuur heeft achtergelaten.
7. Als er sprake is van een uitgesproken kunsthistorische stijl

Ambachtelijke waarden:

8. Bijzonder steenhouderswerk (ornamenten, bijzondere lettertypen, schrijfschrift, bossing langs de randen (d.w.z. ruw gehakt rondom of als basis), frijnslag, bouchardeerwerk etc.
9. Geëtste glasplaten.
10. Fotoplaatjes, oude foto's op een ovaalvormig plaatje afgedrukt.

Symboliek (de beeldtaal die ook ongeletterden begrepen):

11. Het aanwezig zijn op grafstenen van funeraire symboliek zoals: de treurboom met rups en vlinder, de palmtak als symbool van overwinning op de dood, kruisen als symbool voor de gekruisigde Christus, de gebroken zuil of de geknakte boom of roos als symbool van een jong afgebroken leven en vele andere. Zie hiervoor publicaties over funeraire symboliek.

Ensemblewaarde

12. Als het grafteken belangrijk is voor het totaalbeeld van de historische begraafplaats, d.w.z. de grijze Belgische hardsteen, de kenmerkende vroeg 20^e eeuwse hoofdvormen met name door de acroteria ("oortjes" waar aan destijds bloemkransen werden gehangen), de gotische spitsboog of de klassieke tympaanvorm (driehoekvorm).

Natuurwaarden

13. Korstmossen als zij in bijzonder grote opvallende mate op het grafteken voorkomen

5. Welke elementen of criteria moeten terugkomen in een waarderingsysteem voor begraafplaatsen en kerkhoven?

Als boven, maar als er ergens toch weer iets heel speciaal speelt, moet dat ook als criterium worden opgenomen. Ik denk bijvoorbeeld aan de aanwezigheid van houten graftekens (een zeer uitzonderlijk materiaal), of als er ergens oorlogsgraven liggen.

6. Zoals over de telefoon besproken heeft de Vereniging de Terebinth op een gegeven moment een waardenstelling gemaakt. Hoe zijn jullie hier toe gekomen? (Hebben jullie bepaalde bronnen gebruikt of heeft iemand in de vereniging dit uit zijn eigen kennis en ervaring gemaakt?)

Zie bijlage, die de vereniging al heeft meegestuurd. Ik denk dat dit vooral op grond van eigen ervaring is gemaakt.

7. Wat was de aanleiding tot het maken van deze waardenstelling?

Er zal behoefte gerezen zijn omdat er geïnventariseerd ging worden

8. Wat was het doel van het maken van deze waardenstelling?

Mensen een handvat geven hoe er mee om te gaan en aan de hand van criteria, een selectie te kunnen maken.

9. Hebben jullie ervaringen of feedback ontvangen van mensen die het systeem hebben gebruikt?

Dit systeem is inmiddels al enigszins verouderd (het is tenslotte al in 1992 gemaakt.) Nu is het zo dat voor elke begraafplaats aparte criteria worden geformuleerd.

10. Kan je de grafmonumenten geïsoleerd waarderen? (Ten opzichte van alleen naar de ensemble waarde de begraafplaats of kerkhof te kijken.)
a. Zo ja, waarom?
b. Zo nee, waarom?

Je moet de graftekens geïsoleerd waarderen, zij bezitten een intrinsieke cultuurhistorische waarde.

Maar tegelijkertijd bezitten ze een contextuele waarde. Zij dragen bij aan de sfeer op de gehele begraafplaats. Daarnaast moet je voor de context ook kijken naar wat er nog meer is aan waardevol op de begraafplaats, de stedenbouwkundige aanleg, de bijgebouwen, het al dan niet symbolische groen dat er staat, het toegangshek, waterpartijen etc.

Het mooiste is het dus als je de graftekens in hun context kunt behouden, maar als dat echt niet lukt, is het ook fijn als je ze toch kunt behouden .

Bijlage 4: Concept waarderingsformulier Koos Brandon Bravo

WAARDERINGSFORMULIER BEGRAAFPLAATSEN

Uitgevoerd door:

Aanleiding waardering:

GRAFMONUMENTEN	Conditie gaafheid, intactheid, materiële authenticiteit	Zijn de teksten op het grafmonument leesbaar? Is het grafmonument nog in goede toestand? Is het grafmonument ooit gerestaureerd?				
	Artistiek Materiaal, graf poëzie, symboliek, ambacht	Bevat het grafmonument tekst? Bevat het grafmonument symbolische illustraties? Van welk materiaal is het grafmonument gemaakt? Is het grafmonument bijzonder om zijn ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek, creativiteit? Is het grafmonument representatief van een bepaalde stijl, stroming, kunstenaar?				
	Historisch biografisch, sociaalhistorisch	Heeft het grafmonument/de grafmonumenten een relatie met een belangrijk historisch persoon of gebeurtenis? Zijn de grafmonumenten representatief voor een bepaalde stijl of stroming?				
	Ecologisch Flora en fauna	Is er flora gegroeid op het grafmonument? Staan er bomen of planten (vlak) naast het grafmonument?				
	Zeldzaamheid Voorbeeldwaarde, type exemplaar	Zijn de grafmonumenten uniek in de wereld, in het land, binnen de collectie? Is het in hoge mate representatief voor een bepaalde periode, plaats, stijl, stroming, gebruik, thema, gemeenschap?				
	Ensemblewaarde Totaalbeeld, compleetheid, samenhang	Is het grafmonument beeldbepalend voor de begraafplaats?				
	Informatief Studie, onderzoek, wetenschap, documentatie	Is het grafmonument 'an sich' een informatie bron dat bestudeerd kan worden?				

Koos Brandon Bravo

Reinwardt Academie 2018

Concept Waarderingsformulier Begraafplaatsen

	Is de begraafplaats bijzonder om zijn ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek, creativiteit?					
Ecologisch Flora en fauna	Bevinden zich bijzondere bomen op het terrein? Zijn er bijzondere groepen diersoorten op het terrein gehuisvest?					
Zeldzaamheid Voorbeeldwaarde, type exemplaar	Is de begraafplaats uniek in de wereld, in het land, binnen de collectie? Is het in hoge mate representatief voor een bepaalde periode, plaats, stijl, stroming, gebruik, thema, gemeenschap?					
Ensemblewaarde Totaalbeeld, compleetheid, samenhang	Zijn de bijgebouwen beeldbepalend voor de begraafplaats? Is de aanwezige flora beeldbepalend voor de begraafplaats?					

Bijlage 5: Ingevulde waarderingsformulieren

WAARDERINGSFORMULIER BEGRAAFPLAATSEN			
Uitgevoerd door: Sophie Sprenkel Datum: 7-05-2018 Locatie: Groningen		Aanleiding waardering: Referentiekader:	
Definiëring van het waarderingkader Beschrijf waar een begraafplaats of grafmonument aan moet voldoen om als laag, gemiddeld of hoog beoordeeld te worden.		Waardering + Argumentatie	
Criteria Gebruik Actief, gedenkpark, maatschappelijk, economisch	Hulpvragen Is de begraafplaats nog actief? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap vandaag de dag? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Genereert de begraafplaats inkomsten? (Die niet afkomstig zijn van actieve graf plotten)	Laag Geen rondleidingen en slechte online vindbaarheid.	Gemiddeld Goed vindbaar, maar met slechte online vindbaarheid.
Beleving Sfeer, emotie, zintuiglijk, associatief	Hulpvragen Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op?	Hoog Zelfs een bezoek aan de begraafplaats wordt gekenmerkt als uitje en staat ook op de kaart.	Waardering + Argumentatie Een bezoek aan de begraafplaats wordt gekenmerkt als uitje en staat ook op de kaart.
Tuin historisch Aanleg van de begraafplaats	Hulpvragen Is de begraafplaats ontworpen door een bekende architect? Is er een duidelijke stijl/stroming zichtbaar in	Laag Geen rondleidingen en slechte online vindbaarheid.	Gemiddeld Goed vindbaar, maar met slechte online vindbaarheid.
Plaats als geheel	Beleving Sfeer, emotie, zintuiglijk, associatief	Hoog Zelfs een bezoek aan de begraafplaats wordt gekenmerkt als uitje en staat ook op de kaart.	Waardering + Argumentatie Een goed verhaal verbindt mensen met elkaar.
Plaats als geheel Sfeer, emotie, zintuiglijk, associatief			
Plaats als geheel Sfeer, emotie, zintuiglijk, associatief			

WAARDERINGSFORMULIER BEGRAAFPLAATSEN			
Uitgevoerd door: Stacey Haarsma Datum: 07/05/18 Locatie: Groningen		Aanleiding waarde: Referentiekader:	
Definiëring van het waarderingkader Beschrijf waar een begraafplaats of grafmonument aan moet voldoen om als laag, gemiddeld of hoog beoordeeld te worden.		Waardering + Argumentatie	
Criteria Gebruik Actief, gedenkpark, maatschappelijk, economisch	Hulpvragen Is de begraafplaats nog actief? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap vandaag de dag? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Genereert de begraafplaats inkomsten? (Die niet afkomstig zijn van actieve graf plotten)	Laag Niet wanneer het verlaten, verlaten is, ongebruikt.	Gemiddeld Minimaal onderhouden bezocht.
Beleving Sfeer, emotie, zintuiglijk, associatief	Hulpvragen Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op?	Hoog Minimaal actief onderhouden bezocht.	Waardering + Argumentatie Gemiddeld.
Plaats als geheel	Beleving Sfeer, emotie, zintuiglijk, associatief	Hoog Minimaal actief onderhouden bezocht.	Waardering + Argumentatie Gemiddeld.
Plaats als geheel	Beleving Sfeer, emotie, zintuiglijk, associatief	Hoog Minimaal actief onderhouden bezocht.	Waardering + Argumentatie Gemiddeld.

WAARDERINGSFORMULIER BEGRAAFPLAATSEN						
Uitgevoerd door: <i>Kent</i>		Aanleiding waardering:				
Datum: <i>11 mei 2018</i>		Referentiekader:				
Locatie:		Definiëring van het waarderingskader Beschrijf waar een begraafplaats of grafmonument aan moet voldoen om als laag, gemiddeld of hoog beoordeeld te worden.				
PLAATS ALS GEHEEL	Criteria	Hulpvragen	Laag	Gemiddeld	Hoog	Waardering + Argumentatie
	Gebruik Actief, gedenkpark, maatschappelijk, economisch	Is de begraafplaats nog actief? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap vandaag de dag? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Genereert de begraafplaats inkomsten?(Die niet afkomstig zijn van actieve graf plotten)	<i>x</i>	<i>x</i>		
	Beleving Sfeer, emotie, zintuigelijk, associatief	Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op?			<i>x</i>	
	Tuin historisch Aanleg van de begraafplaats	Is de begraafplaats ontworpen door een bekende architect? Is er een duidelijke stijl/stroming zichtbaar in	<i>x</i>		<i>x</i>	

WAARDERINGSFORMULIER BEGRAAFPLAATSEN						
Uitgevoerd door: <i>Bart</i>		Aanleiding waardering:				
Datum:		Referentiekader:				
Locatie: <i>Zuiderbegraafplaats</i>		Definiëring van het waarderingskader Beschrijf waar een begraafplaats of grafmonument aan moet voldoen om als laag, gemiddeld of hoog beoordeeld te worden.				
BEGRAAFPLAATS ALS GEHEEL	Criteria	Hulpvragen	Laag	Gemiddeld	Hoog	Waardering + Argumentatie
	Gebruik Actief, gedenkpark, maatschappelijk, economisch	Is de begraafplaats nog actief? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap vandaag de dag? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Genereert de begraafplaats inkomsten?(Die niet afkomstig zijn van actieve graf plotten)				Gemiddeld: Er is geen ruimte voor nieuwe graven, bijbegraven is in bepaalde gevallen mogelijk, evenals het bijplaatsen van een asbus. De begraafplaats wordt redelijk goed bezocht en er worden af en toe zelfs rondleidingen verzorgd. De begraafplaats genereert geen extra inkomsten.
	Beleving Sfeer, emotie, zintuigelijk, associatief	Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op?				Gemiddeld: Juist door het sobere ontwerp en het klassensysteem schept de begraafplaats een duidelijk historisch beeld van de stad en zijn inwoners.
	Tuin historisch Aanleg van de begraafplaats					

WAARDERINGSFORMULIER BEGRAAFPLAATSEN						
Uitgevoerd door: <i>Peter van de Braak</i>		Aanleiding waardering:				
Datum: <i>7 mei 2018</i>		Referentiekader:				
Locatie: <i>Zuider begraafplaats</i>		Definiëring van het waarderingskader Beschrijf waar een begraafplaats of grafmonument aan moet voldoen om als laag, gemiddeld of hoog beoordeeld te worden.				
PLAATS ALS GEHEEL	Criteria	Hulpvragen	Laag	Gemiddeld	Hoog	Waardering + Argumentatie
	Gebruik Actief, gedenkpark, maatschappelijk, economisch	Is de begraafplaats nog actief? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap vandaag de dag? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Genereert de begraafplaats inkomsten?(Die niet afkomstig zijn van actieve graf plotten)		<i>De Begraafplaats is actief en is gevuld met ouder bekende Gravingen.</i>		
	Beleving Sfeer, emotie, zintuigelijk, associatief	Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op?		<i>De sfeer is relatief definitief rechte paden op zand grond</i>		
	Tuin historisch Aanleg van de begraafplaats	Is de begraafplaats ontworpen door een bekende architect? Is er een duidelijke stijl/stroming zichtbaar in			<i>De begraafpl. is ontworpen door</i>	

Het waarderen van begraafplaatsen

*Een handleiding voor het integraal waarderen
van begraafplaatsen in Nederland*

Het waarderen van begraafplaatsen

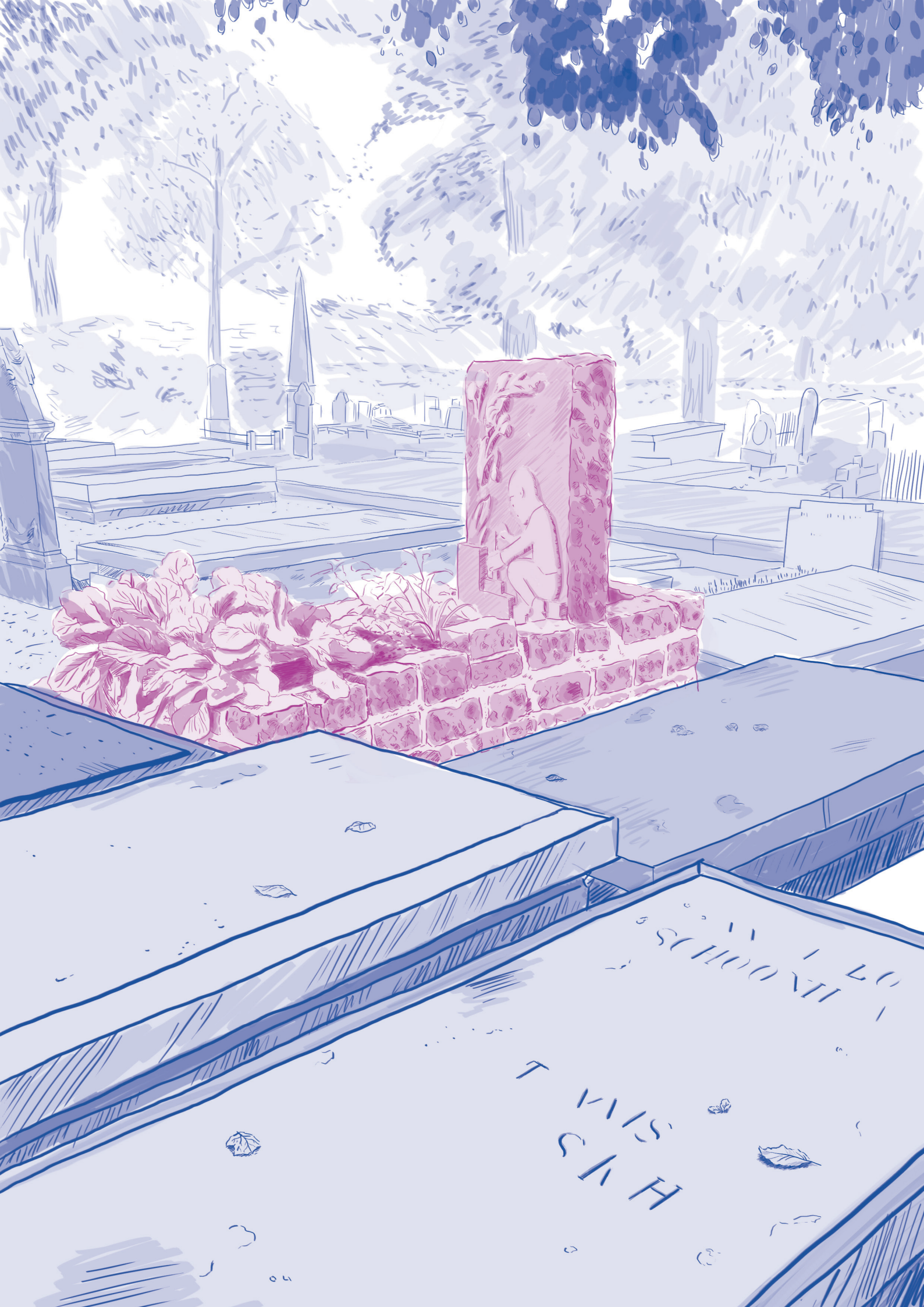
*Een handleiding voor het integraal waarderen
van begraafplaatsen in Nederland.*

Colofon

Auteur: Koos Brandon Bravo
Contact: koosbrandonbravo@gmail.com
Eindredactie: Ineke Kouwenhoven
Illustraties en vormgeving: Sophie Spendel
Foto's: Auteur

© 2018 Koos Brandon Bravo

Groningen, juli 2018

Inhoudsopgave

Inleiding	6
Stap 1: Aanleiding	8
Stap 2: Referentiekader	9
Stap 3: Onderzoek	10
Stap 4: Criteria	12
Stap 5: De begraafplaats waarderen	15
Stap 6: Vervolgstappen	16
Literatuurlijst	17
Waarderingsformulier	18
Beoordelingsschaal waardestelling	21

Inleiding

Voor u ligt de publicatie 'Het waarderen van begraafplaatsen: een handleiding voor het integraal waarderen van begraafplaatsen in Nederland.', de eerste integrale waarderingsmethode voor begraafplaatsen in Nederland.

Van veel Nederlandse begraafplaatsen is de toekomst onzeker. Mensen kiezen steeds vaker voor een crematie waardoor er geen grafrechten gekocht hoeven te worden. Die grafrechten vormen vaak de enige inkomstenbron voor gemeenten waaruit het onderhoud van de begraafplaats bekostigd kan worden. Daarom zijn veel gemeenten op zoek naar nieuwe manieren van exploitatie en mogelijke herbestemming van hun begraafplaatsen. Zoals omvormen tot een herdenkingspark of uitbreiden met een bomentuin.

Dat betekent dat de begraafplaats niet kan blijven zoals hij is. Veelal zullen er graven en grafmonumenten verwijderd of verplaatst moeten worden. Hetzelfde kan gelden voor de flora. Daarbij is het van groot belang dat er niets verdwijnt totdat nader onderzoek heeft plaatsgevonden. Het zijn namelijk bijzondere plekken die verschillende waarden kunnen bezitten. Hoe en waar een begraafplaats is aangelegd, vertelt veel over de archeologische en landschappelijke historie van die plek. De (vaak vooraanstaande) personen die er begraven liggen, zijn van cultuurhistorisch belang geweest, evenals de grafmonumenten zelf. En mensen die geboren en getogen zijn in de buurt van een begraafplaats, voelen zich daar vaak mee verbonden. Het is een deel van hun identiteit.

Deze handleiding is bedoeld voor beheerders, vrijwilligers en andere bij begraafplaatsen betrokken instellingen en personen. En biedt hen het gereedschap waarmee zij de waarde van deze bijzondere plekken in kaart kunnen brengen. Bijvoorbeeld om aan te kunnen tonen dat een begraafplaats tot gemeentelijk monument of Rijksmonument benoemd zou moeten worden. En moet een begraafplaats noodgedwongen een andere functie krijgen, kan op basis van de waardestelling een gefundeerde beslissing worden genomen over wat er wel en niet moet blijven staan.

Om deze handleiding te kunnen ontwikkelen, is onderzoek gedaan naar voorgaande waarderingsmethoden en -criteria. De twee grootste inspiratiebronnen waren Op de museale weegschaal van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Significance 2.0 van de Collections Council of Australia. Het bijzondere van deze handleiding is, dat hij integraal toepasbaar is op alle voorkomende elementen op een begraafplaats; van de grafmonumenten tot de bijgebouwen en de tuinaanleg.

Natuurlijk valt een waardering niet uit te voeren zonder kennis maar een expert is niet de enige die waarde kan bepalen. Iedereen die de begraafplaats een warm hart toedraagt, kan tot een waardestelling te komen door het toepassen van deze handleiding. Het zijn immers de argumenten en feiten die de waardestelling van een subjectief naar een objectief niveau tillen. Hoewel deze nooit helemaal objectief zullen zijn. Als u over weinig kennis beschikt van de begraafplaats die u wilt waarderen, kunt u deze handleiding ook meer onderzoeksgericht gebruiken. In stap 1 wordt hier verder op ingegaan.

Om tot een goede waardering te komen, wordt gebruik gemaakt van een stappenplan, een waarderingsformulier en een beoordelingsformulier (bijlagen bij deze handleiding). Op het waarderingsformulier staat een twaalfal criteria waarop de begraafplaats getoetst kan worden. Deze criteria worden ondersteund met hulpvragen om de waardering makkelijker

uit te kunnen voeren. Op dit formulier geeft u ook een waardestelling aan: hoog, laag of gemiddeld, met onderbouwende argumenten voor deze keuze. De bijgevoegde beoordelings-schaal kunt u gebruiken om te bepalen of een criterium als hoog, gemiddeld of laag gewaardeerd moet worden.

De volgende zes stappen helpen u door het waarderingsproces heen:

Aanleiding

Wat is de aanleiding tot waarden?

Referentiekader

Wat wordt er gewaardeerd?
Wat is het referentiekader en wie zijn de betrokkenen?

Onderzoek

Verzamel zoveel mogelijk informatie over de begraafplaats.

Criteria

Waarop wordt de begraafplaats getoetst?

Waarderen

Het waarderen en het maken van een omschrijving van de begraafplaats.

Vervolgstappen

Vervolgplan, acties en aanbevelingen.

In stap 1 beschrijft u waarom de begraafplaats gewaardeerd gaat worden. In stap 2 bepaalt u het referentiekader waarbinnen de waardering wordt uitgevoerd, bijvoorbeeld regionaal of nationaal. In stap 3 verzamelt u zoveel mogelijk informatie over de begraafplaats, van het ontstaan ervan tot de huidige beleidsplannen. In stap 4 worden de criteria besproken waarop u de begraafplaats toetst. U kunt hier zelf eventueel nog criteria aan toevoegen. Ook vindt u hier meer informatie over de beoordelings-schaal voor de waardestelling. Per criterium staat aangegeven waar de begraafplaats aan moet voldoen om als hoog, gemiddeld of laag gewaardeerd te worden.

In stap 5 wordt de waardering uitgevoerd. Hiervoor kunt u het bijgevoegde waarderingsformulier invullen. Vervolgens kunt u aan de hand daarvan de waarden van de begraafplaats beschrijven. In stap 6 bepaalt u wat de vervolgstappen zijn en hoe u deze wilt formuleren. Dat kan in de vorm van een actielijst, een rapport voor de gemeente of een lijst met aanbevelingen tot behoud van de begraafplaats.

Stap 1: Aanleiding

Wat is de aanleiding tot het waarderen?

Er is besloten de begraafplaats waar u werkt of waar u zich mee verbonden voelt, te gaan waarderen. Daar kunnen verschillende redenen voor zijn:

- *Het ontwikkelen van nieuw gemeentelijk beleid.*
- *Functieverandering van de begraafplaats.*
- *Begraafplaats laten benoemen tot Rijksmonument of gemeentelijk monument.*
- *Het opstellen van een beheer- en behoudsplan voor de begraafplaats.*
- *De noodzaak binnen afzienbare tijd belangrijke graven te moeten ruimen.*

De aanleiding tot waardering van de begraafplaats heeft invloed op het doorlopen van de stappen in deze handleiding. Bijvoorbeeld bij het opstellen van het referentiekader (stap 2) en/of de criteria die worden toegepast (stap 4). Als het opstellen van een beheer- en behoudsplan de aanleiding is, zal het referentiekader de begraafplaats zelf zijn of de gemeente waarin deze zich bevindt. Wanneer het doel is de begraafplaats, of een onderdeel daarvan, tot Rijksmonument te laten benoemen, zal het referentiekader landelijk zijn.

Ook de criteria worden anders gewogen. Als de gemeente een nieuw beleid voor begraafplaatsen wil ontwikkelen, zal zij waarschijnlijk het criterium cultuurhistorische waarde zwaarder laten wegen dan de beleevingswaarde.

De aanleiding kan ook het vervolgplan (stap 6) beïnvloeden. Bij het opstellen van een beheer- en behoudsplan worden na de waardering andere vervolgstappen genomen dan wanneer de begraafplaats van functie verandert of er een functie wordt toegevoegd. In het eerste geval volgt er een adviesrapport en in het tweede geval een advies voor het behoud van waardevolle grafmonumenten.

Het is dus belangrijk de aanleiding nauwkeurig te omschrijven in het bovenste gedeelte van het waarderingsformulier.

Wanneer u niet over alle kennis van de begraafplaats beschikt kan het een ondersteunend kader bieden om, naast de aanleiding voor de waardering, ook een onderzoeksvraag te formuleren. U kunt dan aan het eind van stap 5 vaststellen of u na het uitvoeren van de waardering een antwoord heeft op uw vraag.

Relevante onderzoeksvragen kunnen zijn:

- *'Hoe kunnen de culturele waarden van de begraafplaats in het gemeentelijke beleid toegepast worden?'*
- *'Welke verhalen en waarden zijn verbonden aan de grafmonumenten?'*
- *'In hoeverre draagt de groenaanleg bij aan de waarde van deze begraafplaats?'*
- *'In hoeverre is deze begraafplaats een waardevolle plek in de stad/provincie/het land?'*

Stap 2: Referentiekader

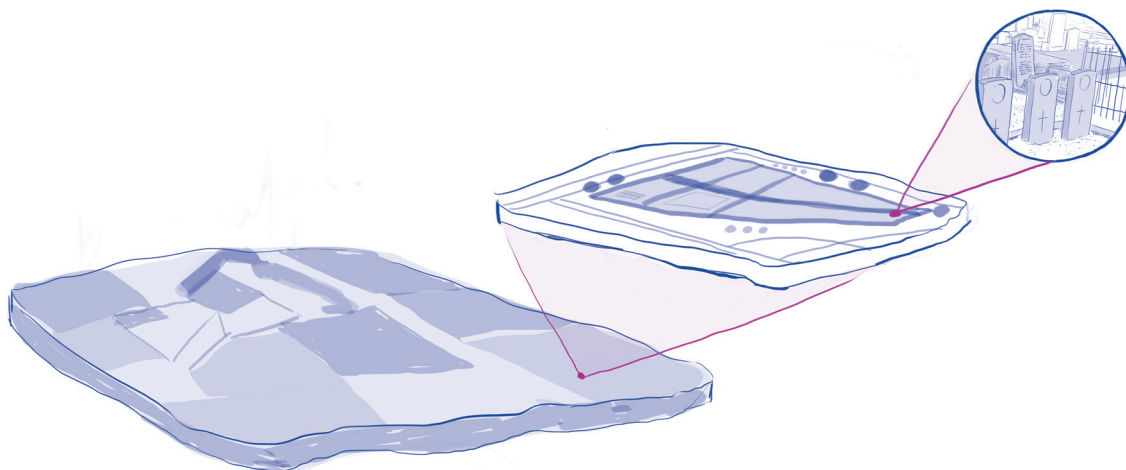
Wat wordt er gewaardeerd? Wat is het referentiekader en wie zijn de betrokkenen?

Nu de aanleiding tot het waarderen van de begraafplaats duidelijk is, moet vastgesteld worden wat er precies gewaardeerd gaat worden. U kunt het waarderingsformulier op meerdere manieren gebruiken. Voor het waarderen van de begraafplaats als geheel of voor het afzonderlijk waarderen van bepaalde delen van de begraafplaats. Zoals een grafveld, grafmonumenten of de bijgebouwen.

Vervolgens wordt het referentiekader waarbinnen gewaardeerd wordt, vastgesteld. Dat kan regionaal, nationaal maar ook alleen de begraafplaats zelf zijn. Zo is bijvoorbeeld een grafmonument alleen waardevol als het op meerdere criteria 'hoog' scoort dan een soortgelijk monument. Of het referentiekader breed of smal is, hangt af van de aanleiding voor de waardering. Als het om het ontwikkelen van nieuw gemeentelijk beleid gaat, is het waarschijnlijk alleen nodig de begraafplaats te vergelijken met andere begraafplaatsen in de gemeente. Wanneer

de aanleiding voor het waarderen is om te beoordelen of de begraafplaats of een grafmonument tot Rijksmonument benoemd kan worden, kan de begraafplaats worden vergeleken met soortgelijke begraafplaatsen in het land. Bovenin het waarderingsformulier kunt u het gekozen referentiekader noteren.

Tenslotte is het belangrijk te bepalen welke personen en instanties direct of indirect bij de waardering betrokken moeten worden. U moet zich realiseren dat het, ongeacht de aanleiding van de waardering, gaat om een emotioneel beladen plek waar de menselijke resten van dierbaren begraven liggen. Familieleden zullen vooraf geïnformeerd moeten worden over de plannen. Daarnaast kunnen personen en instanties benaderd worden die kunnen bijdragen aan de kennis over de historie van de begraafplaats. Als u een 'waarderingsteam' samenstelt, zorg er dan voor dat dat bestaat uit mensen met een verschillende kennisachtergrond. Daarin kan kennis gedeeld worden en kunnen discussies tot nieuwe inzichten leiden.

Stap 3: Onderzoek

Verzamel zoveel mogelijk informatie over de begraafplaats.

De volgende stap is het doen van onderzoek en het verzamelen van zoveel mogelijk informatie over de begraafplaats. Zeker als u zelf niet voldoende kennis heeft om tot een gefundeerdere waardestelling te komen. U kunt de criteria in het waarderingsformulier gebruiken als leidraad om te bepalen waar informatie over verzameld moet worden. Daarnaast is de historische context van het ontstaan van de begraafplaats van essentieel belang. Wellicht zijn er oude foto's, ansichtkaarten of plattegronden waar u gebruik van kunt maken. Maar ook actuele beleidsplannen, toeristische en gemeentelijke websites vormen een waardevolle informatiebron. De verzamelde informatie kan vervolgens per criterium worden gegroepeerd zodat het invullen van het waarderingsformulier in stap 5 soepeler verloopt.

U zult waarschijnlijk meerdere personen nodig hebben om tot een goed onderbouwde waardering te komen. Dat kunnen deskundigen zijn die veel weten van grafmonumenten of landschapsgeschiedenis. Maar ook mensen die (emotioneel) betrokken zijn bij de begraafplaats willen waarschijnlijk graag hun medewerking verlenen.

Voorkom hierbij dubbel werk. Er is misschien al eerder onderzoek gedaan naar de betreffende begraafplaats. Als er niets in de bibliotheek of online te vinden is, is er misschien een plaatselijke historische vereniging of de lokale historicus die u verder kan helpen.

Stap 4: Criteria

Waarop wordt de begraafplaats getoetst?

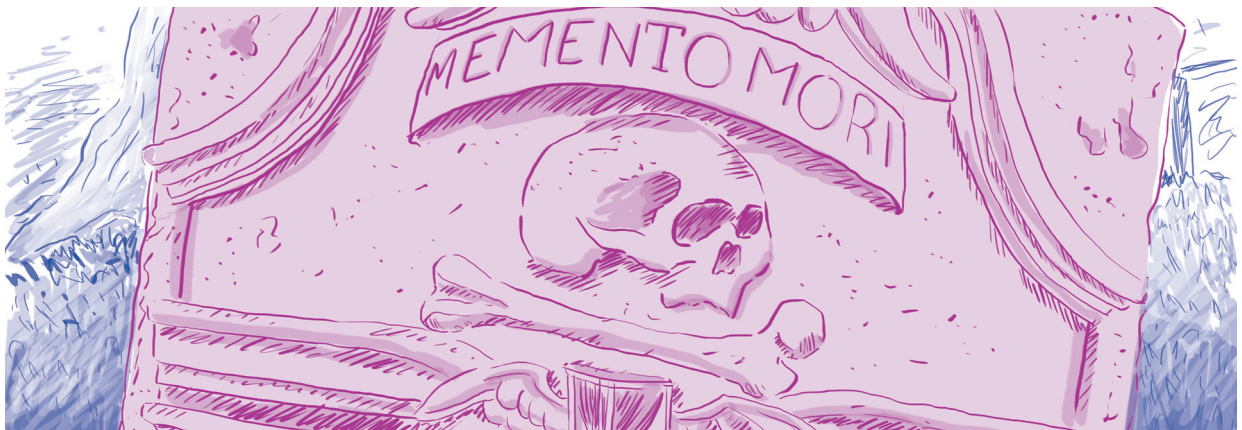
Als alle benodigde informatie is verzameld, is het tijd om naar de criteria waarop de begraafplaats gewaardeerd wordt, te kijken. Zoals eerder opgemerkt, kunnen deze criteria ook gebruikt worden om de verzamelde informatie uit stap 3 te groeperen. Daardoor kan in stap 5 het waarderingsformulier makkelijker ingevuld worden.

In deze stap worden de criteria uit het waarderingsformulier toegelicht. Wat wordt precies onder bepaalde termen verstaan en waar moet naar gekeken worden als de begraafplaats wordt gewaardeerd? Zij vertegenwoordigen de meest aanwezige elementen op een begraafplaats en staan in willekeurige volgorde. Hoe zwaar een criterium meeweegt in de waardering, is een persoonlijke keuze die beargumenteerd moet worden. In het waarderingsformulier is er ruimte om eigen criteria toe te voegen wanneer dit nodig is.

Grafcultuur

De begraafplaats is bij uitstek de plek waar rituelen rondom de dood zichtbaar worden. Religieuze rituelen komen bijvoorbeeld tot uiting in het in een bepaalde richting plaatsen van het grafmonument. Of in aparte bijgebouwen op de begraafplaats waarin het lichaam van de overledene wordt voorbereid op het graf. Maar ook op een algemene begraafplaats zijn artistieke uitingen van rituelen rondom de dood te vinden. Een veelvoorkomend voorbeeld hiervan is de Memento Mori (gedenk te sterven) iconografie: het symbolisch weergeven van (veelal christelijke) gedachten over de lijdensweg, de

dood en wedergeboorte. In de vorm van doods-
hoofden in hekwerken of een zandloper met vleugels, fakkels en palmtakken op grafmonumenten. Een minder bekend maar bijzonder onderdeel van de Nederlandse grafcultuur is de graftrommel; een metalen trommel afgedekt met een glasplaat waarin een metalen tak of bloemstuk staat. Soms met een foto maar vaker met een tekst die als grafgift werd geplaatst en soms zelfs als grafsteen dient. Wanneer er op dit criterium gewaardeerd wordt moet bekeken worden in hoeverre er fysieke uitingen van rituelen rondom de dood op de begraafplaats te vinden zijn.

Beleving

Dit criterium is vooral sociaal-maatschappelijk gericht en wordt ook wel emotiewaarde genoemd. In tegenstelling tot de historisch gerichte criteria gaat het hier om wat de samenleving op dit moment vindt van de begraafplaats en in hoeverre zij zich ermee verbonden voelt. Het is een belangrijk criterium omdat mensen samen bepalen wat zij willen bewaren voor toekomstige generaties. Zonder maatschappelijk draagvlak wordt het lastig om erfgoed, en in het bijzonder begraafplaatsen, te behouden. Wat voor sfeer ademt de begraafplaats uit? Wekt de begraafplaats een collectieve beleving op? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek? Vervult de begraafplaats een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap? Zoals specifieke herdenkingen voor omgekomen militairen. Vinden veel mensen de begraafplaats uitgesproken mooi of juist lelijk?

Gebruik

Bij dit criterium wordt de begraafplaats getoetst op zijn functie. Wordt er nog steeds begraven? Trekt de begraafplaats veel bezoekers? Genereert de begraafplaats inkomsten? Bijvoorbeeld door rondleidingen of activiteiten als lichtjesavond. Als de begraafplaats vaak gebruikt wordt, betekent dat dat deze voor bepaalde groepen mensen belangrijk is en zij zich erbij betrokken voelen.

Tuinhistorisch

De meeste begraafplaatsen zijn niet toevallig ontstaan maar speciaal ontworpen. Dit criterium wordt getoetst op het groene erfgoed. Is de begraafplaats ontworpen door een bekende architect? Is er een duidelijke stijl of stroming zichtbaar in de aanleg? Is het een bijzonder voorbeeld van een bepaalde ontwikkeling in de tuin- en landschapsarchitectuur? Het groen speelt een belangrijke rol bij de sfeer van een begraafplaats.

Bouwhistorisch

Op de begraafplaats zijn naast het groen en de grafmonumenten veelal ook bouwwerken te vinden. Aula's, toezichtershuisen, baarhuisjes en knekelhuisjes. Maar ook (bijzondere) hekwerken vallen onder bouwwerken. Vaak vormen ze een ensemble met de groenaanleg en zijn tuin en gebouwen in samenhang ontworpen. Zijn ze ontworpen door een bekende architect? Is er duidelijke stijl of stroming zichtbaar in een gebouw?

Cultuurhistorisch

Bij dit criterium wordt de begraafplaats getoetst op de meer algemeen historische context en gebeurtenissen. Wat was de aanleiding tot de aanleg van deze begraafplaats? Heeft de begraafplaats een relatie met belangrijke historische figuren? Is er zichtbaar bewijs te zien van een belangrijke historische gebeurtenis, ontwikkeling, tijdsbeeld of levensstijl?

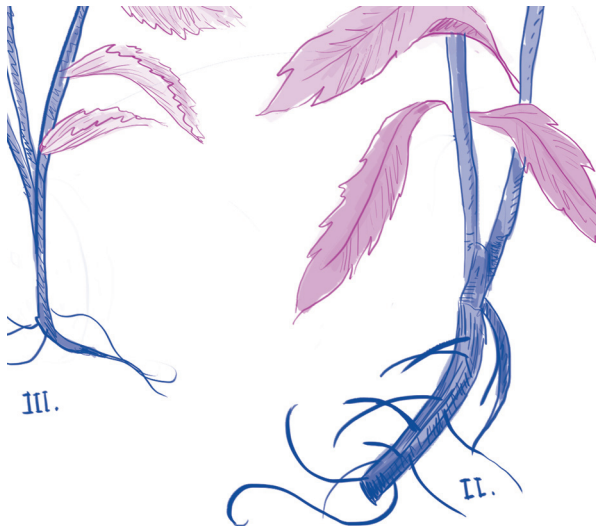
Artistiek en kunsthistorisch

Bij het criterium grafcultuur werden artistieke uitingen al even benoemd. Bij dit criterium wordt er dieper ingegaan op de artistieke en de kunsthistorie van de begraafplaats. Bevat een grafmonument symbolische illustraties? Van welk materiaal is het gemaakt? Is er bijzonder materiaal verwerkt in de bijgebouwen? Is een grafmonument, bijgebouw of groenaanleg bijzonder in zijn ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek of creativiteit?

Hoewel bij dit criterium naar elk element op de begraafplaats wordt gekeken, is er bij de criteria bouwhistorisch en tuinhistorisch al enige aandacht voor de artistieke en kunsthistorie van het groen en de bijgebouwen. Het is dan niet vreemd als bij dit criterium de focus meer komt te liggen op de grafmonumenten.

Ensemblewaarde

De begraafplaats is op zichzelf al een ensemble maar in hoeverre vormen de verschillende elementen een bepaalde eenheid met elkaar? Is er een samenhang tussen de begraafplaats en de omgeving? In hoeverre is de begraafplaats een essentieel cultuurhistorisch, tuinhistorisch en bouwhistorisch onderdeel van een gemeente, provincie of land?

Ecologisch

De begraafplaats is een plek waar, afhankelijk van de tuinhistorische aanleg, veel beplanting aanwezig is. Daar komen dieren op af en er groeit in de loop der jaren ook steeds meer flora. De begraafplaats kan een geschikte plek zijn voor bepaalde dieren zoals zangvogels, vleermuizen, egels en insecten. Staan er bijzondere, monumentale bomen op de begraafplaats? Zijn de aanwezige flora en fauna beeldbepalend voor de begraafplaats?

Conditie

Bij het criterium conditie draait het om de gaafheid en staat van onderhoud van de aanwezige elementen op de begraafplaats. Deze staan te allen tijde bloot aan wind, zon en regen. In hoeverre zijn de grafmonumenten en bijgebouwen nog in goede staat? Is de tuinhistorische aanleg nog zichtbaar?

Zeldzaamheid

De zeldzaamheid of uniciteit van een begraafplaats heeft grote invloed op de waarde. Hoe uniek is de begraafplaats in de gemeente, provincie of het land? Is deze een bijzonder voorbeeld van een bepaalde periode, plaats, stijl of stroming? Zijn de grafmonumenten, hekwerken of bijgebouwen enig in hun soort?

Informatief

Bij dit criterium wordt er gekeken naar de informatiewaarde van de begraafplaats. Het gaat hier om een wat meer wetenschappelijke benadering van de begraafplaats. Documentatie over de grafplotten en grafrechten kunnen interessant zijn voor (archief) onderzoek. Wat voor directe informatie kan er van de groenaanleg, bijgebouwen of grafmonumenten afgelezen worden?

Stap 5: Waarderen

Het waarderen en het maken van een omschrijving van de begraafplaats.

U heeft alle informatie over de begraafplaats verzameld, gegroepeerd en een duidelijk beeld van de criteria. Nu kan het waarderingsformulier ingevuld worden.

Per criterium geeft u aan of de begraafplaats daar 'hoog', 'gemiddeld' of 'laag' op scoort. Daarbij kunt u gebruik maken van de beoordelingsschaal voor de waardestelling die u achter in deze handleiding aantreft. Daarnaast moet de keuze onderbouwd worden. Het zijn deze argumenten en feiten die de waardestelling van een subjectief naar een objectief niveau tilt, hoewel het nooit helemaal objectief zal zijn.

De tekst in het vak 'waardestelling en onderbouwing' op het waarderingsformulier zou bijvoorbeeld kunnen luiden:

'De begraafplaats scoort hoog op het criterium 'gebruik' omdat er sinds 2010 veel activiteiten worden georganiseerd, zoals rondleidingen door Jan Janssen. Deze trekken veel bezoekers die vaak geld doneren aan de beheerders van de begraafplaats.'

Als u elk criterium op deze manier uitwerkt, vormen al deze omschrijvingen als eindresultaat één waardestellende omschrijving van de begraafplaats. En als u naast de aanleiding ook een onderzoeksvraag heeft geformuleerd, kan de beantwoording daarvan op deze manier beginnen:

'De begraafplaats is een waardevolle plek in onze stad omdat...'

'De culturele waarden van de begraafplaats kunnen toegepast worden in het gemeentelijke beleid door...'

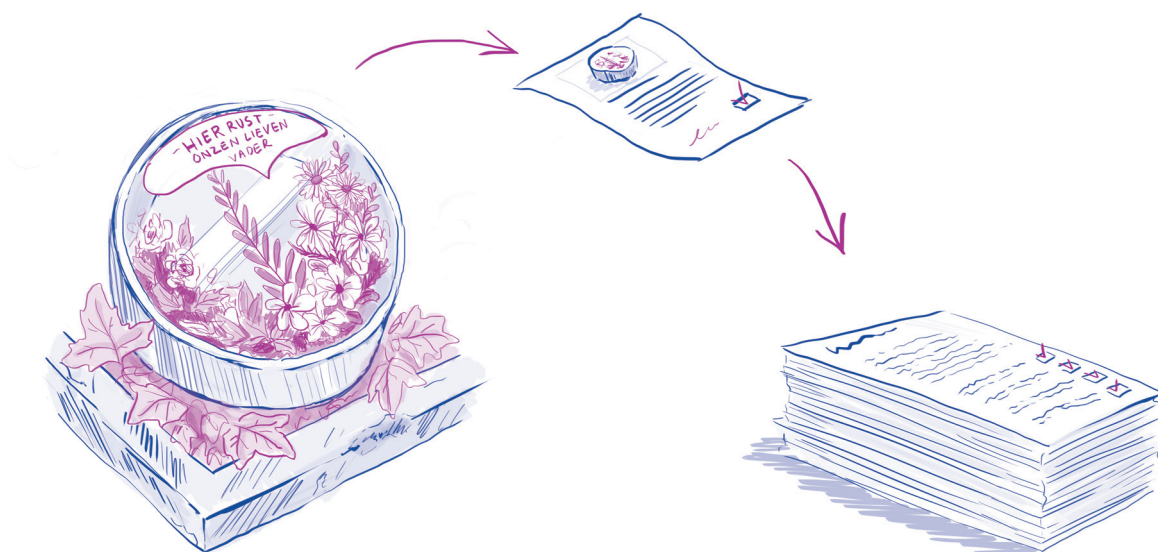
Stap 6: Vervolgstappen

Vervolgplan, acties en aanbevelingen.

Het eindresultaat van de waardering vormt het beginpunt van de vervolgstappen en de te nemen beslissingen. Op basis hiervan kunnen gefundeerde besluiten worden genomen en keuzes worden gemaakt.

De vorm waarin de resultaten gepresenteerd worden, hangt af van de aanleiding. Bijvoorbeeld een rapport met goed onderbouwde argumenten om een begraafplaats te laten benoemen tot gemeentelijk monument of Rijksmonument. Het opstellen van een actielijst om de meest waardevolle elementen van de begraafplaats in de toekomst te behouden. Of een lijst met aanbevelingen die als basis dient voor een beheers- en onderhoudsplan.

Tenslotte is het belangrijk te beseffen dat elke waardering een momentopname is. Over vijf of tien jaar kan een waardestelling er totaal anders uitzien, zeker bij het waarderen van een begraafplaats die aan alle elementen van de natuur blootgesteld wordt. Ook kan dan het maatschappelijk draagvlak en daarmee de draagkracht veranderd zijn waardoor de samenleving anders oordeelt over wat wel of niet bewaard moet blijven voor toekomstige generaties.

Geraadpleegde literatuur

Bok, L. e.a.,

Graftrommels en (kunst)grafkransen in Nederland historie van een bijzonder funerair object.
Stichting Dodenakkers. 2013

Brandon Bravo, K.,

Paper vooronderzoek: De waarde van begraafplaatsen en kerkhoven.
Groningen, 2017.

Bullock, V. red.,

Significance 2.0: A guide to assessing the significance of collections.
Collections Council of Australia Ltd.
Australië, 2009.

Ray, J. red.,

Cemeteries, churchyards and burial grounds: devising and applying a significance framework.
English Heritage, 2014.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,

Eenheid en verscheidenheid: Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed.
Amersfoort, 2014.

Luger, T. e.a.,

Op de museale weegschaal, collectiewaardering in zes stappen.
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
Amersfoort, 2013.

Immerseel, R. e.a.,

Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek: Voor waardestellingen van groen erfgoed.
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
Amersfoort, 2010

Waarderingsformulier begraafplaatsen

Uitgevoerd door:	Datum:	Locatie:
Reden tot waardering:		
Referentiekader van waarden:		
Criteria	Hulpvragen	Waardestelling (hoog, gemiddeld, laag) en onderbouwing
Grafcultuur	Is er 'memento mori' symboliek aanwezig op begraafplaats? Zijn er fysieke uitingen van grafrituelen aanwezig in de bouwwerken, de groenaanleg en/of de grafmonumenten? Zijn er graftommels aanwezig?	
Beleving	Ademt de begraafplaats een bepaalde sfeer uit? Wekt de begraafplaats een bepaalde collectieve beleving op? Vervult de begraafplaats op dit moment een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap? Zijn er groepen mensen die zich verbonden voelen met de plek?	
Gebruik	Is de begraafplaats als zodanig nog in gebruik? Bezoeken veel mensen de begraafplaats? Vinden er activiteiten plaats op de begraafplaats? Genereert de begraafplaats inkomsten? (Die niet voortkomen uit grafrechten).	
Tuinhistorisch	Is de begraafplaats ontworpen door een bekende architect? Is de groenaanleg representatief voor een bepaalde stijl/stroming/architect? Is de aanleg een bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling(en)? Is de groenaanleg van belang voor de geschiedenis van tuin- en landschapsarchitectuur? Is de groenaanleg beeldbepalend voor de begraafplaats?	

Criteria	Hulpvragen	Waardestelling (hoog, gemiddeld, laag) en onderbouwing
Bouwhistorisch	Zijn er op het terrein bijzondere hekwerken aanwezig? Zijn de bijgebouwen van belang voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek? Is het bijgebouw representatief voor een bepaalde stijl/stroming/architect? Zijn de gebouwen speciaal ontworpen voor de begraafplaats? Zijn de bijgebouwen beeldbepalend voor de begraafplaats?	
Cultuurhistorisch	Was er een historische aanleiding voor de aanleg van de begraafplaats. Heeft de begraafplaats een relatie met belangrijke historische personen? Is er op de begraafplaats bewijs te zien van een belangrijke historische gebeurtenis, ontwikkeling, tijdsbeeld of levensstijl? Is de begraafplaats van beeldbepalende betekenis voor het aanzien van de omgeving? Is er op de begraafplaats bewijs te zien van (een) culturele, sociaaleconomische en/of geestelijke ontwikkeling(en)? Zijn de grafmonument beeldbepalend voor de begraafplaats?	
Artistiek en kunsthistorisch	Is er bijzonder materiaal verwerkt in de bijgebouwen? Bevatten de grafmonumenten tekst die niet over de overledene gaat? Bevatten de grafmonumenten artistieke illustraties? Zijn de grafmonumenten van een bijzonder materiaal vervaardigd? Zijn de grafmonumenten, de groenaanleg of een bijgebouw bijzonder in hun ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek, creativiteit? Zijn de grafmonumenten representatief voor een bepaalde stijl, stroming, kunstenaar?	
Ensemblewaarde	Is er een samenhang tussen de groenaanleg, de gebouwen en de grafmonumenten. Hebben de verschillende soorten beplanting een onderlinge samenhang? Hebben de verschillende soorten grafmonumenten een onderlinge samenhang? Hebben de verschillende soorten bijgebouwen een onderlinge	

Criteria	Hulpvragen	Waardestelling (hoog, gemiddeld, laag) en onderbouwing
Ensemblewaarde	samenhang? Is het oorspronkelijke ensemble intact? Is de begraafplaats een essentieel cultuurhistorisch, tuinhistorisch en bouwhistorisch onderdeel van de gemeente, provincie of het land?	
Ecologisch	Bevinden er zich bijzondere, monumentale bomen op het terrein? Leven er groepen (beschermde) dieren en insecten op het terrein? Bevatten de grafmonumenten korstmossen? Staan er bomen of planten (vlak) naast het grafmonument? Zijn de aanwezige flora en fauna beeldbepalend voor de begraafplaats en belangrijk voor de omgeving?	
Conditie	Is de tuinhistorische aanleg nog steeds zichtbaar? Is er nog originele beplanting aanwezig? Zijn de bijgebouwen nog in goede staat? Zijn de bijgebouwen ooit gerestaureerd? Zijn de teksten op het grafmonument nog leesbaar? Zijn de grafmonumenten nog in goede staat? Zijn de grafmonumenten ooit gerestaureerd?	
Zeldzaamheid	Is de begraafplaats uniek in de gemeente, provincie of het land? Is de begraafplaats een bijzonder voorbeeld voor een periode, plaats, stijl of stroming? Zijn de grafmonumenten, de groenaanleg of de bijgebouwen uniek in de gemeente, provincie of het land? Zijn de grafmonumenten, de groenaanleg of de bijgebouwen een bijzonder voorbeeld voor een periode, plaats, stijl of stroming? Bevat de begraafplaats elementen die uniek zijn in hun soort?	
Informatief	Bestaan er documenten over de grafplotten en grafrechten op de begraafplaats? Bevatten de grafmonumenten elementen die interessant kunnen zijn voor een onderzoek?	
Overig		

Beoordelingsschaal voor de waardestelling

Criteria	Hoog	Gemiddeld	Laag
Grafcultuur	Er is veel 'memento mori' symboliek aanwezig op de hele begraafplaats. Er zijn graftrommels en andere artistieke uitingen van grafrituelen.	Er zijn slechts op een paar plekken op de begraafplaats artistieke uitingen van grafrituelen te vinden.	Er zijn geen artistieke uitingen van grafrituelen.
Beleving	De begraafplaats is bijzonder sfeervol. Verschillende groepen voelen zich sterk verbonden met de plek en er is een uitgesproken mening over de esthetiek van de plek.	De begraafplaats is sfeervol. Een groep voelt zich verbonden met de plek maar het roept geen collectieve beleving op.	De begraafplaats is weinig sfeervol. Weinig mensen voelen zich verbonden met de plek en het roept geen collectieve beleving op.
Gebruik	De begraafplaats vervult meerdere functies. Er vinden verschillende activiteiten plaats op en rond de begraafplaats en de begraafplaats genereert daar inkomsten uit.	De begraafplaats vervult meerdere functies. Er vinden weinig tot geen activiteiten plaats. De begraafplaats genereert geen inkomsten uit deze activiteiten.	Begraafplaats vervult één functie. Weinig mensen bezoeken de begraafplaats en er vinden geen activiteiten plaats. De begraafplaats genereert geen extra inkomsten.
Tuinhistorisch	De groenaanleg is bijzonder en representeert een bepaalde stijl/stroming. De groenaanleg is van belang voor de geschiedenis van tuin- en landschapsarchitectuur. De groenaanleg is beeldbepalend voor de begraafplaats.	De groenaanleg is niet representatief voor een bepaalde stijl/stroming. De groenaanleg is weinig van belang voor de geschiedenis van tuin- en landschapsarchitectuur. De groenaanleg is beeldbepalend voor de begraafplaats.	De groenaanleg is niet representatief voor een bepaalde stijl/stroming en niet van belang voor de geschiedenis van tuin- en landschapsarchitectuur. De groenaanleg is niet beeldbepalend voor de begraafplaats.
Bouwhistorisch	De begraafplaats beschikt over bijzondere hekwerken. De bijgebouwen zijn speciaal voor deze begraafplaats ontworpen. Het bijgebouw is representatief voor een bepaalde stijl/stroming en van belang voor de geschiedenis van architectuur en/of bouwtechniek. De bijgebouwen zijn beeldbepalend voor de begraafplaats.	De begraafplaats beschikt over hekwerken. De bijgebouwen zijn speciaal voor deze begraafplaats ontworpen. Het bijgebouw is niet representatief voor een bepaalde stijl/stroming en van weinig waarde voor de geschiedenis van architectuur en/of bouwtechniek. De bijgebouwen zijn beeldbepalend voor de begraafplaats.	De begraafplaats beschikt over hekwerken. De bijgebouwen zijn niet speciaal voor deze begraafplaats ontworpen. Het bijgebouw is niet representatief voor een bepaalde stijl/stroming en niet van belang voor de geschiedenis van architectuur en/of bouwtechniek. De bijgebouwen zijn nauwelijks beeldbepalend voor de begraafplaats.

Criteria	Hoog	Gemiddeld	Laag
Cultuurhistorisch	Er was een historische aanleiding voor de aanleg van de begraafplaats en de begraafplaats heeft een relatie met belangrijke historische figuren. Op de begraafplaats is bewijs te vinden van belangrijke historische gebeurtenissen. De grafmonumenten zijn beeldbepalend voor de begraafplaats en de begraafplaats is beeldbepalend voor de omgeving.	Er was geen historische aanleiding voor de aanleg van de begraafplaats. De begraafplaats heeft een relatie met historische figuren. Op de begraafplaats is bewijs te vinden van historische gebeurtenissen. De grafmonumenten zijn beeldbepalend voor de begraafplaats. De begraafplaats is nauwelijks beeldbepalend voor de omgeving.	Er was geen historische aanleiding voor de aanleg van de begraafplaats en de begraafplaats heeft nauwelijks een relatie met historische figuren. Op de begraafplaats is geen bewijs te vinden van historische gebeurtenissen. De grafmonumenten zijn beeldbepalend voor de begraafplaats. De begraafplaats is niet beeldbepalend voor de omgeving.
Artistiek en kunsthistorisch	De bijgebouwen en grafmonumenten zijn van bijzondere materialen gemaakt. De grafmonumenten bevatten artistiek. Illustraties en/of grafpoëzie. Het grafmonument, de bijgebouwen en de groenaanleg zijn bijzonder om hun ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek en creativiteit. Het grafmonument is representatief voor een bepaalde stijl, stroming of kunstenaar.	De bijgebouwen en grafmonumenten zijn niet van bijzondere materialen gemaakt. De grafmonumenten bevatten illustraties en/of grafpoëzie. Het grafmonument, de bijgebouwen en de groenaanleg zijn weinig bijzonder om hun ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek en creativiteit. Het grafmonument is representatief voor een bepaalde stijl, stroming of kunstenaar.	De bijgebouwen en grafmonumenten zijn niet van bijzondere materialen gemaakt. De grafmonumenten bevatten weinig illustraties en/of grafpoëzie. Het grafmonument, de bijgebouwen en de groenaanleg zijn weinig bijzonder om hun ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek en creativiteit. Het grafmonument is niet representatief voor een bepaalde stijl, stroming of kunstenaar.
Ensemblewaarde	Er is een sterke samenhang tussen de groenaanleg, de bijgebouwen en de grafmonumenten. De begraafplaats is een essentieel cultuurhistorisch, tuinhistorisch en bouwhistorisch onderdeel van de gemeente, provincie of het land.	Er is een samenhang tussen de groenaanleg, de bijgebouwen en de grafmonumenten. De begraafplaats is een cultuurhistorisch, tuinhistorisch en bouwhistorisch onderdeel van de gemeente.	Er is geen onderlinge samenhang tussen de groenaanleg, de bijgebouwen en de grafmonumenten. De begraafplaats is geen essentieel cultuurhistorisch, tuinhistorisch of bouwhistorisch onderdeel van de gemeente.
Ecologisch	Er bevinden zich bijzondere, monumentale bomen op de begraafplaats. Een redelijk aantal grafmonumenten bevat korstmossen. De begraafplaats is uitvalsbasis voor verschillende diersoorten. De aanwezige flora en fauna zijn beeldbepalend voor de begraafplaats en belangrijk voor de omgeving.	Er bevinden zich monumentale bomen op de begraafplaats. Een aantal grafmonumenten bevatten korstmossen. De begraafplaats is uitvalsbasis voor verschillende diersoorten. De aanwezige flora en fauna zijn nauwelijks beeldbepalend voor de begraafplaats en niet belangrijk voor de omgeving.	Er bevinden zich geen bijzondere, monumentale bomen op de begraafplaats. Weinig tot geen grafmonumenten bevatten korstmossen. De begraafplaats is nauwelijks een uitvalsbasis voor verschillende diersoorten. De aanwezige flora en fauna zijn niet beeldbepalend voor de begraafplaats en niet belangrijk voor de omgeving.

Criteria	Hoog	Gemiddeld	Laag
Conditie	De tuinhistorische aanleg van de begraafplaats is nog steeds zichtbaar en een gedeelte van de originele beplanting is nog aanwezig. De grafmonumenten en bijgebouwen zijn niet tot nauwelijks gerestaureerd en zijn in goede staat.	De tuinhistorische aanleg van de begraafplaats is nog deels zichtbaar. Er is geen originele beplanting meer aanwezig. De grafmonumenten en bijgebouwen zijn zichtbaar gerestaureerd en zijn in goede staat.	De tuinhistorische aanleg van de begraafplaats is niet meer zichtbaar en er is geen originele beplanting meer aanwezig. De grafmonumenten en bijgebouwen zijn in het verleden gerestaureerd maar zijn in slechte staat.
Zeldzaamheid	De begraafplaats is uniek in de provincie of het land en een bijzonder voorbeeld voor een periode, plaats, stijl of stroming. De grafmonumenten, de groenaanleg en de bijgebouwen zijn uniek in de provincie of het land en een bijzonder voorbeeld van een periode, plaats, stijl of stroming. De begraafplaats bevat elementen die vrijwel op geen enkele andere begraafplaats voorkomen.	De begraafplaats is niet uniek in de provincie of het land maar wel een bijzonder voorbeeld van een periode, plaats, stijl of stroming. De grafmonumenten, de groenaanleg en de bijgebouwen zijn niet uniek in de provincie of het land maar wel een bijzonder voorbeeld van een periode, plaats, stijl of stroming. De begraafplaats bevat geen elementen die op bijna geen enkele andere begraafplaats voorkomen.	De begraafplaats is niet uniek in de provincie of het land en nauwelijks een bijzonder voorbeeld van een periode, plaats, stijl of stroming. De grafmonumenten, de groenaanleg en de bijgebouwen zijn niet uniek in de provincie of het land en nauwelijks een bijzonder voorbeeld van een periode, plaats, stijl of stroming. De begraafplaats bevat geen elementen die op bijna geen enkel andere begraafplaats voorkomen.
Informatief	Alle documenten over de aanwezige grafplotten en grafrechten zijn op orde. Veel grafmonumenten bevatten elementen die interessant kunnen zijn voor een onderzoek.	Er ontbreken een aantal documenten over de aanwezige grafplotten en grafrechten. Een aantal grafmonumenten bevatten elementen die interessant kunnen zijn voor een onderzoek.	Er zijn nauwelijks documenten over de aanwezige grafplotten en grafrechten aanwezig. Slechts enkele grafmonumenten bevatten elementen die interessant kunnen zijn voor een onderzoek.
Overig			

